

ÇEVİREN: HANDE KÖKTEN ERSOY

ESKİ ROMA YAŞANTISINDA
BİR GÜN

HILARY J. DEIGHTON

homerkitabevi

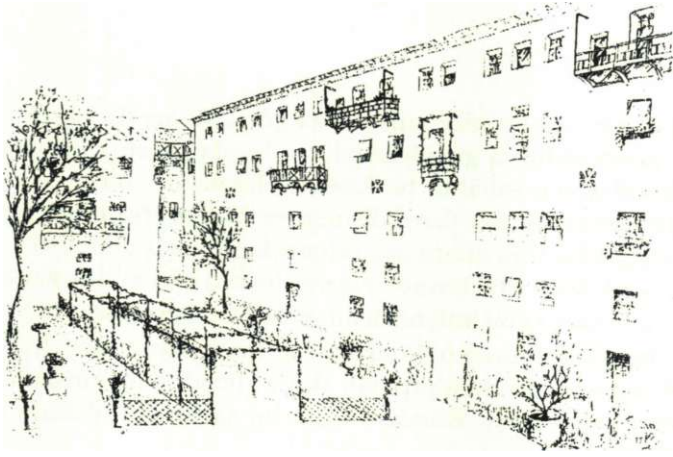
GİRİŞ

Ozan Martialis'in bize anlattığına göre, Roma'da sabahın erken saatleri oldukça gürültülüydü ve bu da şaşırtıcı bir durum değildi. Martialis sabahın bir kısmını, hamisinin bir gece önceki konukseverliğinden kaynaklanan ve bitkin görünmesine yol açan yorgunluğunu atlatmaya çalışarak geçirmiş olmalıydı. Eskiden Akdeniz ülkelerinde yaşam şimdiki gibi kültür kadar iklim tarafından da biçimleniyordu ve bu ikisi kesinlikle iç içe geçmişti. Yaz mevsiminde öğle sıcağı çalışmayı dayanılmaz hale getirdiği ve bu saatlerde iş yapmak akılcı olmadığı için insanlar şafak vakti kalkarlardı. Romalılar işlerini sabahları yürütmekten hoşlanırlardı.

Şehrin dar, kalabalık sokaklarında yer olmadığından gündüz saatlerinde araç trafiği yasaktı, ancak pazara mal taşıyan ve döşeme taşları üzerinde patırtı çıkaran yük hayvanları bulunurdu. Fırıncılar kadar, o dönemin hazır yiyecek büfeleri ve barları ile sıcak yemek lokantaları ve hemen her sokak köşesinde karşılaşılan günümüz Roma pizzacılarının eşdeğeri dükkanların sahipleri çoktan kalkmış ve çalışıyor olmalıydılar. Berberler ise kendilerini traş edecek kölesi bulunmayan müşterilerin rahatlığı için sokaklarda tezgah kurardı. Bu sırada tacirler ve zanaatkârlar da mallarını sergileyip, işliklerini düzenliyor olmalıydılar.

Harekete geçen, konuşan, tartışan, hazır yiyecek dükkanlarından kahvaltı satın alan komşuların sesleri de bu yaygaraya eklince Martialis'e hak vermeye başlayabiliriz. Romalıların çoğunluğu büyük, kalabalık, kaynaşan şehirde serin, içe dönük vahaları andıran villalarda değil, apartman blokları ya da diğer adıyla insulalarda yaşamaktaydılar (Resim.1, bkz. s. 2). Bu apartmanlar rahatlık ve boyutları açısından büyük çeşitlilik gösterir, ancak böyle bir apartman dairesinde yaşayan herkesin bileceği gibi, ses geçirirlerdi.

Pek çok modern Avrupa şehri bu kalabalık koşturma ve gürültü alışkanlığını yitirmişken Akdeniz çevresini, Güney Avrupa, Afrika ve Asya şehirlerini gören birisi eskiden buralardaki yaşamın nasıl olduğunu hâlâ hissedebilir.

1. Bahçe avlusu bulunan bir insula

Bir aile günü nasıl karşılardı? Kuşkusuz hakkında bilgi edindiğimiz insanların çoğu varlıklı, okumuş, önemli, dikkat çeken ve güçlü kişilerdi. Arkeolojinin değilse de tarihin temel gerçeklerinden birisi, bu insanların bizlere şiir ve düzyazılar, imparatorluk fermanları ve hukuk davaları, tarihi ve bilimsel çalışmalar, mektuplar aracılığı ile kendi zamanlarının öykülerini bıraktıklarıdır. Onlar dericilere, ressamalara, heykeltıraşlara, kuyumculara ve duvarcılara iş vermişler, ancak genel anlamda yaşamlarını süsleyen veya kolaylaştıran bu insanlar hakkında ayrıntılara girmemişlerdir. Bu nedenle bizler de söz konusu bilgiler için graffitiler, dükkan tabelaları, reklam ilanları (evet, eski Roma'da da bunların hepsi bulunmaktaydı) ve benzer ama ikinci derecede önemli, raslantısal küçük hazinelere başvurmamız gerekmektedir.

Arkeolojik olanlar kadar, tamamen tarihi delilleri de dikkate aldığımızda ortaya çıkan tablo dengelidir. Zenginlerin muhteşem evleri ve gösterişli yapıları yanında, orta sınıf halkın konutları ve işlikleri de yer alır. Öte yandan, arkeolojinin rahatsızlık veren bir gerçeği de bir felaketi incelemenin günümüz bilimadamları için ne denli kazançlı olduğudur. Kent, doğal bir biçimde terk edilirken insanlar tanrılarını, mutfak eşyalarını ve mobilyalarını da yanlarına alırlar. Oysa, şehir istila veya doğal bir afet sonucu yıkıldığında sadece tanrılar, kapkacak ve mobilyalar (eğer soyul-

mamışsa) değil, insanların bir kısmı dahi ortalığa saçılmış halde kalır. Bin kul ve volkanik tozların altında kalan, diğeri ise yanan çamur içinde sertleşen Pompeii ve Herculaneum halklarının şanssızlıkları, Romalıların yaşantısının incelenebilmesi açısından bizim şansımız olmuştur. İlk uyarıda şehri terk etmeyenler için kaçınılmaz son öylesine ani gelmiştir ki, bizler onların sıradan yaşamlarından bir günü olağanüstü biçimde - yarısı yenmiş yemekler, yataklarında hasta çocuklar, fırından yeni çıkmış müşteri bekleyen ekmekler ile - yakalayabiliyoruz.

Bu kitapta 'sosyal yaşam ve konuları' değil, günlük yaşamı, sıradan ve her günkü yaşantıyı -bir Romalı olmanın neye benzediğini- inceleyeceğiz.

Öte yandan, başlangıçta sosyal koşullar ile ilgili olarak değinmemiz gereken birkaç genel nokta vardır. Bunlardan biri her yerde karşılaşılan ve yaşamsal öneme sahip kölelerdir. Ekonomi kölelik üzerine kurulmuştur. Romalılar teknolojik hüner ve bilgi açısından endüstri devrimi yapabilecek yeterlikte olmalarına karşın, buna hiçbir zaman gerek duymamışlardır. Zira işçiler, ücret maliyeti açısından bedavaydı ve her yerde bulunabiliyordu. Ancak, kuşkusuz ki, kölelerin de satın alınması veya yetiştirilmesi, giydirilmesi, barındırılması, yiyecek ve içecek verilmesi gerekiyordu. Öyle ki, Seneca kölelerinin bakımı için harcadığı para konusunda şikayetçidir. Cato ise kölelerin masraflarını ve satışlarını tarım aletleri ve büyükbaş hayvanlarıki ile bir tutardı. Roma'daki kölelerin (ve azad edilenlerin) sayısı o denli fazlaydı ki, bir örnek giyinmeleri konusundaki öneri, bu uygulamanın kölelerin sayısal gücünü görünür hale getireceği endişesiyle reddedildi. Köleler her yerde ve - İmparatorluk ailesini etkileyip, yönlendirecek görevlerden, büyük çiftliklerde (latifundia) sefalet içinde yaşamaya kadar - her konumda Roma toplumunu derinden etkilemekteydiler.

Roma dönemi yaşantısının burada ele alınmayan ancak yine de yaşanan ve izlenen gündelik bir ayrıntısı ve ikinci bir özelliği de toplumun politik makamlar ve onların maddi derecelenmesi ile belirlenen kesin sınıflara bölünmesidir. Bu sınıflandırma içinde en başta senatörler sınıfı, sonra şövalyeler (equites) ve nihayet halk yer alır. İmparatorluk dönemine gelindiğinde ise aristokratlarla halk tabakası arasındaki eski ayrım etkisini tamamen kaybetmişti. Eski aristokrat sınıfı, son Cumhuriyeti şiddete sarсан iç savaşlar döneminde büyük ölçüde silinip gitmişti.

Roma'da yaşamın modern çağda benzerini bulmakta zorlandığımız üçüncü özelliği ise, güçlülerin ellerinde tuttıkları şaşırtıcı miktardaki varlıktır. Örnek olarak, Iulius Caesar vasiyetinde her bir Roma vatandaşına önemli miktarda para bırakmış, Marcus Agrippa

masrafları kendi hesabından ödenmek üzere büyük kamu yapılarının inşasını yürütmüştü. Sansürcü Cato zamanında bir işçi yılda 300 denarius kazanırken, aynı dönemde Scipio Africanus'un bir milyon dinarlık bir servete sahip olduğu söylenirdi. Caesar'ın çağdaşı ve ara sıra görüştüğü arkadaşı Triumvir Crassus ise, 50 milyon denarius değerinde emlak sahibiydi. Bu konuda belki zenginlik Amerika ile ya da Hindistan'ın zengin eyaletleriyle veya petrol şeyhleriyle bazı benzerlikler görülebilir. Roma'nın ekonomisi üretim ve tarımdan çok, imparatorluk ve fetihlerle desteklenmekteydi; bu ekonomi için tamamen güvenli bir yol olmasa da, Roma'da inanılmaz bir servetin varlığı göz ardı edil-

memelidir. Herkesin bu varlıkta payı yoktu. Ancak varlıklı olanlar için yaşam kolaydı ve kölelik kadar Roma'nın üst tabaka yaşantısını meşhur eden aşırılık ve yaşamda zarafete duyulan cazibe de çöküşe katkıda bulunan etkenlerdi. Günümüzde bir kişi merkezi ısıtmalı, akan suyu olan, sıhhi tesisatı dünyanın pek çok yerindeki modern örneklerden daha iyi planlanmış, dokunulmamış ve boş bir Roma villası bula bilse, bu eve elektrik getirtip, tesisatı modernliğin konforu ile yenileyerek kendisine mükemmel bir ev yaratabilirdi.

Bu kitaptaki ayrıntılardan altı çizilmesi gereken ve günlük yaşama aykırı olan dördüncü ve son sosyal konu ise hami-himaye edilen ilişkisidir. Bu da yine tüm toplumu ilgilendiren bir konudur ve karşılıklı bağ ve sorumluluklardan oluşan kuralları ile gelişmiş ve kentleşmiş Roma toplumundan çok, daha erken bir kabile kültürünün kalıntısıdır. Roma'da pek çok şey kolay ulaşılabilir ve anlaşılabilir olduğundan, bu müttefikliğin esasları da kişide şok etkisi yapar. Söz konusu olan ciddi ve önemli bir ilişkidir ve toplum içinde bağlayıcı bir gücü vardır (kuşkusuz İmparatorluk döneminde, İmparator için tüm halk koruyup, kollaması gereken kişiler - himaye edilecekler - olarak görülebilir). Bu sistem, hiç şüphe yok ki her iki taraftan da istismara açıktır. Buna karşın, söz konusu ilişki bizim de göreceğimiz gibi günlük yaşamda önemli bir yer tutmaktadır.

Öyle ise bir aile günü nasıl karşılamaktaydı? Şimdiye kadar açıkladığımız nedenlerden dolayı, burada diğerlerine nazaran daha varlıklı bir aile ele alınacaktır - zira bunlar haklarında en fazla bilgiye sahip olduğumuz kişilerdir -, ancak topluma daha geniş açıdan bakmayı da ihmal etmeyeceğiz.

SABAH

Romalılar erken kalkarlardı: baba iş ilişkilerini düzenler, oğullar ve erişkin olmayan kız çocuklar eğitilirlerdi. Varlıklı bir evde, evin hanımının güneş doğmadan önce veya şafak vakti uyanması beklenmezdi. Yerine getirilmesi gerekli tüm ev işleri kölelerin görevi idi.

Buna karşın çabucak yataktan kalkmak ve giyinmek pek de zor bir iş değildi. Bir erkek veya çocuk, tuniği ile uyurdu ve kişinin konumuna bağlı olarak, o günün veya yılın hangi zamanı olduğu bundan daha fazlasını gerektirmezdi. Köle veya işçi kısa bir tunik giyer, kış aylarında ise bunun üzerine daha kalın olan ve ayak bileklerine dek uzanan bir ikincisini geçirirdi. Bu giysi sade veya çok süslü olabilir, değişik ağırlıklıdaki yünlerden, hatta Hint veya Çin ipeğinden yapılırdı (bu, erkekler için kötü bir biçimse de, hoş görülmesine engel değildi). Şimdiki ile aynı yerlerde, aynı yöntemlerle kaliteli pamuklu kumaş üretilen Mısır ile olan ilişkilere rağmen, bu tür dokumalar yaygın değildi. Bir Yunan adası olan Kos, ipek ticaretinde antrepo konumunda olup, ipek ve keten karışımından oluşan bir dokuma bu adada üretilerek Roma'ya gönderilirdi. Bu tür kumaşlar daha çok kadınlar tarafından kullanılmakta idiyse de, zengin renklerde ve narin kumaşlardan yapılmış göz alıcı giysiler giyen erkeklerin de bulunduğu bilinmektedir.

Bu giyim Roma olmayan ve kadınsı tarzı, böyle giyinmeye parası yetmeyenler için bir tür teselli olmalıydı. Bir sonraki bölümde de izleyeceğimiz gibi tuniğin daha sade modelleri erkeğin toplum içindeki yerinin bir göstergesidir.

O halde ister uzun ister kısa olsun tunik, giyimi kolay ve rahat temel Roma giymişiydi (Resim.2, bkz.s.6). Ancak bu iki sıfat, Roma vatandaşının kendine özgün ve seçkin giysisi "toga" için kullanılamaz (Resim.2). Bu kullanımı zor giysi, Roma ve uygarlık ile eşanlımlı sayılır; togayı giymek için de uygar bir kişilik gerekli görülürdü. Bu giysiyi taşıyabilmeniz için gerçekten soylu olmanız önemliydi, zira bu şekilde giyimliyken yersiz bir işe karışmanız mümkün olamazdı. Toga büyük yarım daire şeklinde, yünlü dokumadan yapılmış ve bu nedenle de ağır bir giysiydi. Önce sol omuzdan aşağı dökülür, sağ kolun altından dolaşır ve sonra arkadan sol omuzun üstüne çıkardı - sariye benzemekle birlikte

saman ve benzeri bitkilerle doldurulur, sahiplerinin zevkine ve ya maddi gücüne göre değişik kalınlık ve rahatlıkta olurdu. Mezar stelleri üzerindeki sahneler, pek çok Romalı ve taşralının hiç de yokluk çekmediğini düşündürür - zira bunlarda kalın, şişkin şilte ve yastıklar, oymalı kaide ve bacaklar, süslü dokumalar betimlenmiştir.

Yatak odaları çok büyük olmayıp, arkadaşların kabul edildiği oturma odalarından ziyade sadece uyku için kullanılan mekanlardır. Bu odaların günümüz anlayışına aykırı olan bir özelliği (korunmuş olan boyalardan öğrendiğimize göre) Pompeii kırmızısı hatta siyah gibi çok koyu renklerde boyanmış olmalarıdır (koyu renkteki badanalar Üçüncü Stil diye tanınan ve yaklaşık İ.S. 100-160 arasına tarihlenen duvar resimlerinin tipik özelliğidir). Oda mekanını "göz yanıltıcı resimle" genişletme tekniği iyi bilinmekle beraber, Romalılar bugünün insanı gibi açık renkler kullanarak oda mekanının farklı algılanmasını sağlayacak zevke sahip değildiler. Bu özellik odaların kabuller için kullanılmayışı, Roma evinin bahçe veya bir çeşit ışıklık çevresinde inşa edilerek parlak Akdeniz gökyüzünün ışığından yararlanılması, ya da sadece farklı bir zevki yansıttığı düşünülerek açıklanabilir. Oysa

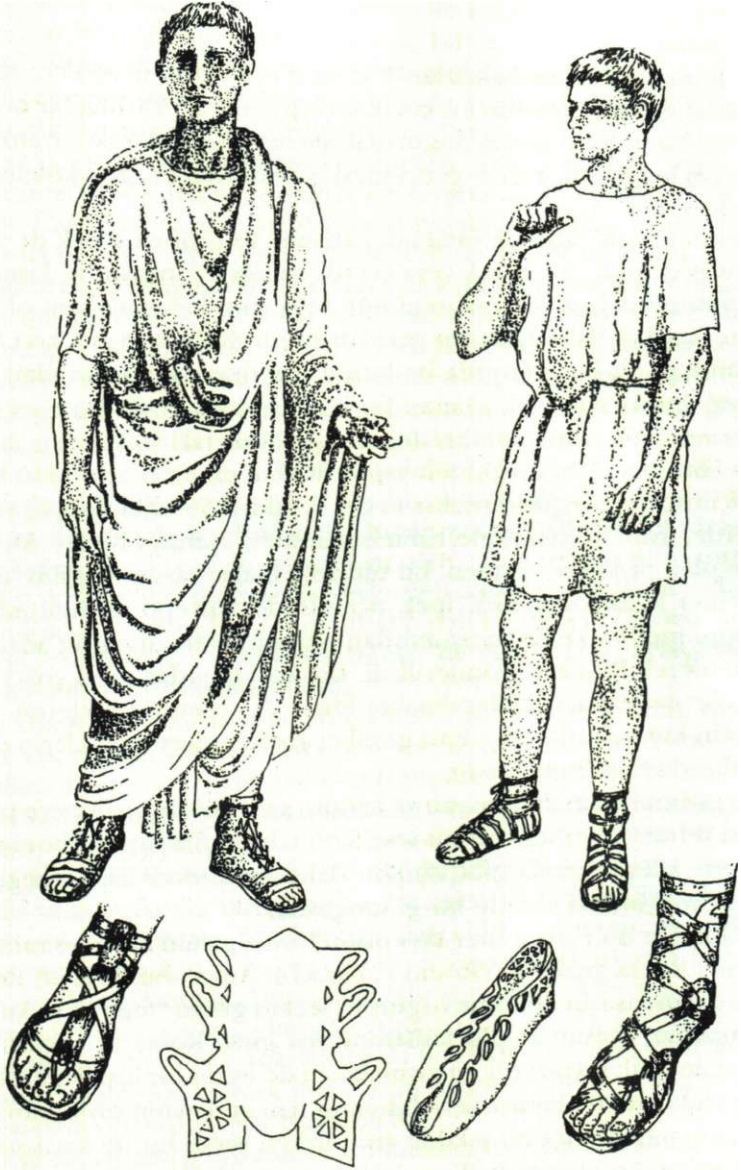
10

Roma evlerinin de, İtalyan evlerinde halen olduğu gibi yağmurlu kışlardan ziyade, bunaltıcı yaz sıcakları göz önüne alınarak dekore edilmesi beklenirdi; zira parlak ışık rengi emer ve koyu renkler de sıcaklığı artırır ve tutar.

Gerçekten zengin ve ayrıcalıklı kişiler ise, kalabalık Roma'da değil ama sayfiye ya da deniz kenarındaki evlerinde, yatak odası konusunda daha fazla seçenek sahibydiler ve genişleyecek yerleri vardı. Genç Plinius, kendi durumundaki diğerleri gibi birden fazla yere sahipti ve bize şehir dışındaki bu sayfiye evlerini ayrıntılı olarak anlatan mektuplar bıraktı. Kısıktırarak konfora haiz bu evlerde değişik yatak odaları, mevsimlere uygun yemek odaları ve ev halkının gürültüsünden kaçmak için sakin köşeler bulunuyordu.

Odada yatağın yanısıra yer alan diğer eşyalar arasında giysiler ve değerli eşyaların konulduğu dolaplar, masa, sandalye ya da tabure, ayaklı şamdanlar sayılabilir. Köleler saçlarını ve makyajını yaparken evin hanımı kilitlenebilir mücevher kutusunu yanında taşıyor olmalıydı. Öğle banyosundan veya uzun süre açık havada kaldıktan sonra, hanımın tuvaletinde ufak tefek rötuşlar yapılması veya makyajının yenilenmesi gerekebilirdi. Ovidius

6

2. Toga, tunik, sandaletler ve tek parça ayakkabılar

onun kadar hafif, uzun ya da güvenli değildi. Kumaş kıvrımları korunmak amacıyla veya saygı işareti olarak başın üzerini örtebilirdi; bu

kullanımın bir örneğini Augustus'un Barış Sunağı'nda ki (Ara Pacis) dini törenlerde betimlenen İmparatorluk ailesinde izleyebilmekteyiz. Toga'da bir kıvrım, cep olarak da kullanılabilirdi. Toga, bu kıyafeti taşıyan kişinin makamının görsel olarak tasdiki anlamına gelmekteydi.

Toga kuşkusuz çok *soylu* bir görünüşe ve çok sembolik bir anlama sahip olmakla birlikte, bu denli kullanışlı bir *giysi* değildi. İ.S. 1.yüzyıldan itibaren tedrici olarak gözden düştü. Tunik ve pelerinler daha alışılmış gündelik kıyafetler haline geldiler.

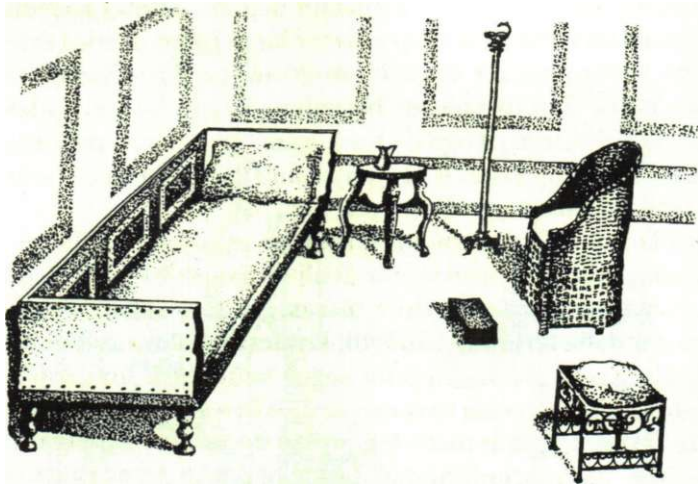
Erkek togasını giymeden önce soğuk su ile hızlı bir şekilde yıkardı, zira günün esas banyosunu öğleden sonra hamamda yapacaktır. Dişler, günümüzde kullanılan diş tozları veya sigara tiryakilerinin diş macunlarından farklı olmayan ponza taşı veya boynuz tozu ile temizlenirdi. Artık bu tür temizleyicilerden medet ummayacak durumdaki kişiler içinse altın bantlarla tutturulmuş ve "fildişi"den yapılmış takma dişler hazırды.

Yataktan kalkan çocuk, gece çıkardığı muska (amulet) veya mührü (bulla) yeniden takmaya özen gösterirdi. Bu tür koruyucu sembeleri taşımak çok yaygın bir alışkanlıktı. Bunlar değişik aletlerle temsil edilir, en sık phallos biçiminde görülürdü. Phallos'un Yunanis-

7

tan'daki gibi Roma'da da önemli koruyucu bir anlamı olup, kişisel ve toplumsal pek çok bağlamda şeytani kovan bir semboldü. Muskalar, pandantif veya bazen çok küçük halkalar halindeydiler. Bu halkalar kızlar için doğumlarından sekiz, erkekler içinse dokuz gün sonra yapılan isim verme töreni sırasında, çok küçük bebeklerde kullanılıyor veya onların boyunlarının çevresine takılıyor olmalıydılar. Özgür bir çocuğun bu şekilde daima korunacağına inanılırdı. Bir fakire ait mühür muhtemelen deri bir kılıfta, soylu doğumlarında ise altın kılıfta saklanıyordu.

Evin hanımına gelince, o daha karmaşık iç çamaşırları giyerdi. Kadın akrobatlar üst kısmı basit bir kuşağı andıran, bikiniye benzer giysilerle tasvir edilmişlerdi; aynı biçime duvar resimlerinde ve mozaiklerde de rastlanır, şiirlerde değinilirdi. Ancak hanımlar için daha başka korsaj olanakları bulunduğu dair ipuçları davardır; örneğin Ovidius (Ars Amatoria, III.274-5) küçük göğüslüler için alttan destek yapacak yastıklar önerir. Londra'da, özenle yapılmış bir deri bikini altı bulunmuştur. Bu giysi

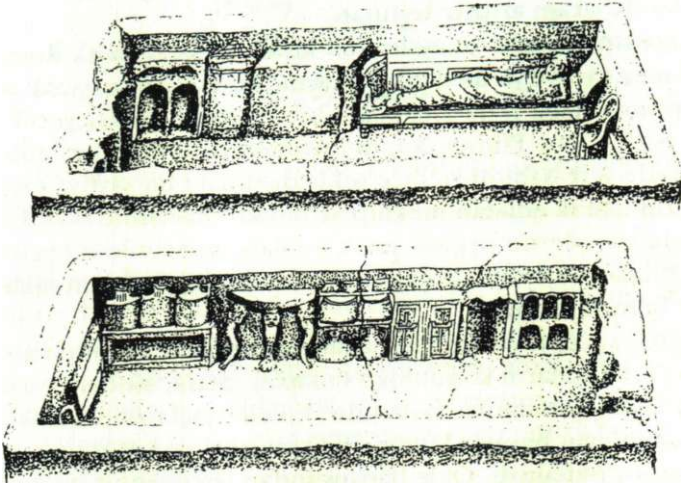
3. *Bir Roma yatak odası*

büyük olasılıkla sahneye çıkan birisine aitti ve iç giyim üretimindeki mükemmelliği göstermektedir (bu giysinin hijyenik korunmayı sağlamak için kullanıldığı öne sürülmekle birlikte, betimlemelerde bu şekilde giyinmiş akrobat bir kızın yer alması ikinci olasılığı kuvvetlendirmektedir). Romalı kadınların giysileri genelde bol olduğu için, korse kullanımı bir zorunluluk değildi. Göğüs bantları, sade elbiseler ve peştamallar en sık rastlanan iç çamaşırlarıydı. Sade bir içliğin üzerine tunik ve bunun da üzerine elbise giyilirdi. Bir hanımın hazırlanması ve tuvaleti kocasınınkinden daha uzun süreceğine göre, kadınların giyimlerini ayrıntılı olarak ele almadan önce biraz duralım ve yatak odasına şöyle bir göz atalım (Resim.3).

Bir insulanın küçük ve sıkışık dairelerinde (genellikle tavan yükseldikçe daire küçülür ve fiyatı da ucuzlar) ayrı yatak odalarının lüksü bulunmaz. Bir villa veya büyük bir dairede, mesela bir dükkan sahibinin işyeri üstündeki evinde, birden fazla yatak odası vardır - üstelik bu durum sadece aile halkı değil, karı ve koca için de geçerlidir. Arkeolojik ve yazılı bulgular eşlerin her zaman birlikte yatmadıklarını göstermektedir. Yataklar genellikle tek kişiliktir ve nadiren aynı odada iki yatak yer alır. Herculaneum'daki bir örnekte birbirine dik açı yapacak şekilde yerleştirilmiş böyle iki yatak ele geçmiştir.

Diğer taraftan Güney Gaul'de ele geçen etkileyici bir figüründe aynı yatakta rahatça kucaklaşan bir çift izlenmektedir, ayak uçlarında. çiftin köpeği uzanır. Çiftleri gösteren pek çok betimleme bilinmektedir, ancak bulgular eşlerin normalde ayrı odalarda yattıklarına ve özel nedenlerle bir araya geldiklerine işaret eder.

Yataklar divan tipinde ve ahşaptır, şilteler ise ahşap kafes veya ip file üzerine yerleştirilir. Yatakların üç tarafını çevreleyen bir kenar olmalıydı (Resim 3 ve 4); bunun örneği Herculanum'daki "Mücevher Taşı Kesicisinin Dükkanındaki kakmalı yatakta görülür. Ne acı ki bu yatak, üzerinde son olarak uyuyan ve anlaşıldığına göre bir hemşirenin bakımına bırakılmış hasta bir çocuğun kemiklerini taşımaktadır; hemşirenin dokuma tezgahı ise yatağın yanı başına kurulmuştur. Ancak odada hemşirenin kemikleri bulunmadığından, çok da sadık olduğu söylenemez. Odanın ve yatağın dekorasyonu ev sahibinin maddi durumunu yansıtır: yatağın ayakları torna işi ve telkari ya da ahşap kakmalar ile süslenmiş olmalıdır. Herculanum'da ahşap bir bebek beşiği de yine içinde küçük kemiklerle birlikte bulunmuştur. Yan kısımları açık ve parmaklıklıdır. Şilteler ve yastıklar yünle veya

4. *Simpelveld* 'den bir ev sahnesi ile süslü lahit

saman ve benzeri bitkilerle doldurulur, sahiplerinin zevkine ve ya maddi gücüne göre değişik kalınlık ve rahatlıkta olurdu. Mezar stelleri üzerindeki sahneler, pek çok Romalı ve taşralının hiç de yokluk çekmediğini düşündürür - zira bunlarda kalın, şişkin şilte ve yastıklar, oymalı kaide ve bacaklar, süslü dokumalar betimlenmiştir.

Yatak odaları çok büyük olmayıp, arkadaşların kabul edildiği oturma odalarından ziyade sadece uyku için kullanılan mekanlardır. Bu odaların günümüz anlayışına aykırı olan bir özelliği (korunmuş olan boyalardan öğrendiğimize göre) Pompeii kırmızısı hatta siyah gibi çok koyu renklerde boyanmış olmalarıdır (koyu renkteki badanalar Üçüncü Stil diye tanınan ve yaklaşık İ.S. 100-160 arasına tarihlenen duvar resimlerinin tipik özelliğidir). Oda mekanını "göz yanıltıcı resimle" genişletme tekniği iyi bilinmekle beraber, Romalılar bugünün insanı gibi açık renkler kullanarak oda mekanının farklı algılanmasını sağlayacak zevke sahip değildiler. Bu özellik odaların kabuller için kullanılmaması, Roma

evinin bahçe veya bir çeşit ışıklık çevresinde inşa edilerek parlak Akdeniz gökyüzünün ışığından yararlanılması, ya da sadece farklı bir zevki yansıttığı düşünülerek açıklanabilir. Oysa 10 Roma evlerinin de, İtalyan evlerinde halen olduğu gibi yağmurlu

kışlardan ziyade, bunaltıcı yaz sıcakları göz önüne alınarak dekore edilmesi beklenirdi; zira parlak ışık rengi emer ve koyu renkler de sıcaklığı artırır ve tutar.

Gerçekten zengin ve ayrıcalıklı kişiler ise, kalabalık Roma'da değil ama sayfiye ya da deniz kenarındaki evlerinde, yatak odası konusunda daha fazla seçenek sahibydiler ve genişleyecek yerleri vardı. Genç Plinius, kendi durumundaki diğerleri gibi birden fazla yere sahipti ve bize şehir dışındaki bu sayfiye evlerini ayrıntılı olarak anlatan mektuplar bıraktı. Kısıktırarak konfora haiz bu evlerde değişik yatak odaları, mevsimlere uygun yemek odaları ve ev halkının gürültüsünden kaçmak için sakin köşeler bulunuyordu.

Odada yatağın yanısıra yer alan diğer eşyalar arasında giysiler ve değerli eşyaların konulduğu dolaplar, masa, sandalye ya da tabure, ayaklı şamdanlar sayılabilir. Köleler saçlarını ve makyajını yaparken evin hanımı kilitlenebilir mücevher kutusunu yanında taşıyor olmalıydı. Öğle banyosundan veya uzun süre açık havada kaldıktan sonra, hanımın tuvaletinde ufak tefek rötuşlar yapılması veya makyajının yenilenmesi gerekebilirdi. Ovidius

5. Süslenen hanım tarağı, bileziği, kozmetik kavanozu ve saç iğnesi ile

çok makyajlı hanımlarla ilgili olarak, bunların makyajının terle birbirine karışıp yüzlerinin rengarenk bir hal aldığı anlatır. Bu iştah kapatıcı görünüşü bir tarafa bırakırsak, kadınların makyajları ile erkekleri etkilediklerini ve bu amaçla kullandıkları kimi maddelerin sağlıklarına zarar vermesini bile göze aldıklarını söyleyebiliriz; örneğin beyaz kurşun en zehirli makyaj malzemelerinden biriydi.

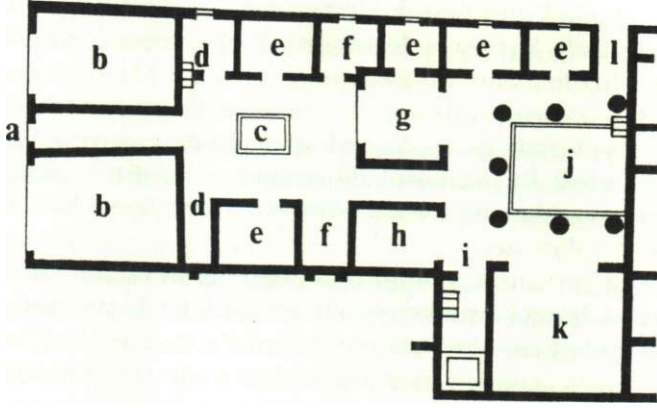
Ancak yüzüne özen gösteren hanım sabah makyajına başlamadan önce, gecedен yüzüne uyguladığı ekmek ve sudan oluşan

maskeyi çıkarırdı. Bu kadınlar **hakkında önyargılı bir yorum** olarak düşünülse de, maske onun gece kocasıyla yaşayacağı yasal ilişkiden ziyade, gündüz aşığı ile geçecek sürede bakımlı görünmesini sağlayacaktır. Öte yandan hatırlanmalıdır ki, erotik şiirler yazan ozanlar bu konuda en can alıcı bilgileri verirler. Zira onların eserlerinin amacı ve tabiatı, belli eğilim ve yargıları içermeye yöneliktir - oysa saygıdeğer Romalı bir kadın kendisine özen gösterirken, bunu, yarışlarda kiminle flört edeceğini, ya da tapınak ziyaretinde kimi tavlayacağını düşünerek yapmış olmayabilir (bir tapınak randevular için en başta gelen buluşma yeridir).

Kadınların kendilerini nasıl güzelleştirdikleri ile ilgili yazılı bilgilerin yanısıra, taraklar, aynalar, parfüm şişeleri, cımbızlar, küçük kavanozlar, makyaj için spatüller, küçük havan ve havan elleri günümüze dek ulaşmıştır (Resim.5, bkz.s.11)). Resimler ve büst şeklindeki portreler de bize saç stilleri konusunda çok şey anlatır. Bu stiller moda akımları ile birlikte öyle çok değişirler ki, İmparatorluk dönemi için tarihlendirme tekniği olarak kullanılabilirler (İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda) ve yaratabilmeleri için büyük beceri, sabır ve zaman gerektirecek derecede karmaşıktırlar. Bu saç modelini kullanmak için de azim gücüne gerek vardır. Ancak beceri her zaman beklentilerin karşılığını veremeyebilir, öyle ki birden fazla kaynaktan sinirlenen hanımın saç iğnesini talihsiz kölenin koluna batırdığı veya ona ayna ile vurduğu belirtilir.

Eğlencede aşırıya kaçan, dikkati çekecek derecede tüketim yapan ayrıcalıklı azınlıklara sahip diğer kültürlerde (18. yüzyıl Avrupa'sı) olduğu gibi Romalılar için de peruk çözüm olabilirdi. Bu, sadece saçın karmaşık bir modelde yapılması için gerekli uzun saatlerden tasarrufu sağlamıyor, aynı zamanda kişiyi sağlığa zararlı güzellik ürünlerinin ve dikkatsizce kullanılan bukle maşalarının tehlikesinden de koruyordu. Alman esirlerin san saçları ile Hindistan'dan ithal edilen siyah saçlar peruk yapımında kullanılıyordu.

Ama şimdi hanımın zevklerine bir süre için ara verip evin diğer sakinlerinin ne yaptığına bir göz atalım; zaten unutmayalım ki tüm kadınlar böyle sefa sürmüyorlardı. Özgür ya da köle, pek çok Romalı kadın için gün kısa bir yıkanma ile başlar, giyinilir, saçlar arkada toplanır ve evin içinde veya dışında hemen işe başlanırdı. Kadınların en yaşlısı bile evde her şeyin yolunda gitmesi için bir sorumluluğa sahipti.

6. Bir villanın planı, Trajedi Şairinin Evi - Pompeii.

a = giriş, b = dükkanlar, c = atrium, d = merdiven, e = yatak odaları, f = koridor, g = tablinum (çalışma odası), h = oecus (kabul salonu), i = mutfak, j = peristil ve lararium (ibadet yeri), k = triclinium (yemek odası), l = arka kapı

Evin genç sakinleri olan çocuklar şafak vakti, hatta kışın daha da erken kalkar ve paidagogus eşliğinde okullarına giderlerdi. Bu sözcük Yunanca'dan alınmıştır ve genellikle "özel öğretmen" şeklinde çevrilir. Bu kişi güvenilen bir köle, hatta bir Yunanlı olabilirdi; zira Romalılar Yunanlılara eğitimleri (sanat dalları, hemen bütün yazınsal türler ve tıp bilgileri) konusunda çok şey borçludurlar. Bu kişinin görevi çocuğu okula götürmek, onunla okulda kalmak ve eve geri getirmektir. Ayrıca kız çocukların eğitimi de dahil olmak üzere ek eğitim vermesi istenebilirdi. Soylu sınıftan olan kız çocuklara mutlaka eğitim verilir ve hatta okula gönderilebilirlerdi; ancak bu durum oğlanlar için olduğu kadar yaygın değildi. Özel öğretmenlik görevini yüklenen kişinin evde kuşkusuz ayrı bir yeri vardı.

Çocuklar ve onların özel öğretmeni, okul öğretmenin (litterator) bulunduğu yere giderlerdi. İlköğretim olarak tanımlanabilecek dönem altı-yedi yaşından gençlik çağına kadar sürer ve büyük ölçüde üç geleneksel dersten oluşurdu: okuma, yazma ve hesap (Roma rakamlarından dolayı hesap çok işlek bir zeka gerektirirdi). Okuma ve yazma dersleri çocuğun grammaticus'la çalışabileceği 11-16 yaşları arasında ve Yunanlı akranları gibi eği-

timinin temelini oluşturacak Homeros ile, Yunanca ve Latince olarak yapılırdı. Homeros destanlarının öğrenilmesi, günümüz modern (İngiliz) ders müfredatında yer alan Shakespeare ve Kral Arthur efsaneleri ile karşılaştırılabilir. Öte yandan, iyi eğitim almış bir kişinin de bu destanlardan alıntılar yaparak konuşması beklenirdi. İmparatorluk döneminde Vergilius bu üstünlüğü kısmen yasaklasa da, Yunan edebiyatı daima temel kaynak ve tarz olarak kalmıştır.

Okula giden çocuk, yanında özel öğretmeni varken işi ağırdan alamaz, buna karşın kendini huzursuz hissederdi. Ama yine de yolda giderken, okuldaki öğretmeni ile yaşayabileceği olası bir sürtüşmeyi aklından uzaklaştıracak pek çok şey görürdü.

Evde erken sabah saatlerinin alışılmış koşuşturması olur; kahvaltı Roma'da çok özel bir yer tutmamakla birlikte, pek çok yemeğin hazırlanması uzun ve karışık işlemler gerektirdiğinden özellikle mutfaklarda bir telaş yaşanırdı. Esas sabah etkinliği ise, modern batı kültüründe paraleli olmayan ve evin beyinin çalışma odasında (tablinum) yer alan, "himaye edilenlerin sabah ziyaretleriydi. Meraklı bir çocuk, yaz aylarında geceden kalma hafif bir serinliğin hüküm sürdüğü caddeye çıkartılmalarından önce, ziyaretçilerin geçidini izlerdi. Mevsim kış ise, tüniklerin üzerine giyilmiş sıcak yünlü pelerinler ve yağmurdan korunmak için geniş şapkalar olurdu.

Villanın ön kapısından dışarı çıkan çocuk, kimi zaman kapının hemen yanında küçük bir kulübesi olan kapıcıyı selamlar (daha şanssız kapıcılar duvara bile zincirlenirdi) ve bekçi köpeğinin başını okşar, ya da büyük bir dikkatle köpeğin çevresinden dolaşır. Üzerinde "cave canem" - "Dikkat Köpek Var" - yazan mozaikler bulunmuştur ve köpeğin hırsızlara karşı en iyi savunma silahı olduğuna kuşku yoktur. Köpekler evcilleştirilmişti. Duvar resimlerinden mezar stellerine kadar pek çok betimlemede sevimli köpek yavrularının, kucağa alınan köpeklerin canlandırıldığı görülür;

bu küçük köpekler ümit içinde yemek masasının yanında otururken, sahiplerinin ayaklarının dibinde kıvrılmış olarak ve aileyle mutlu bir halde yaşarken resmedilmişlerdir. Bekçi köpekleri ise ayrı bir konudur.

Roma evi içe dönüktür, fakat ön cephelerde kiralanacak küçük dükkanlar bulunur ve ön kapıdan çıkan çocuğun dar sokaklardaki yürüyüşüne başlamadan önce bu kiracılar arasında selamlayacağı özel arkadaşları olabilir. Çocuk yolda giderken ace-

leyle babasıyla selamlaşmaya giden ve babasının himaye ettiği kişilerle, hatta belki de kendi hamisine giden babası ile karşılaşacaktır.

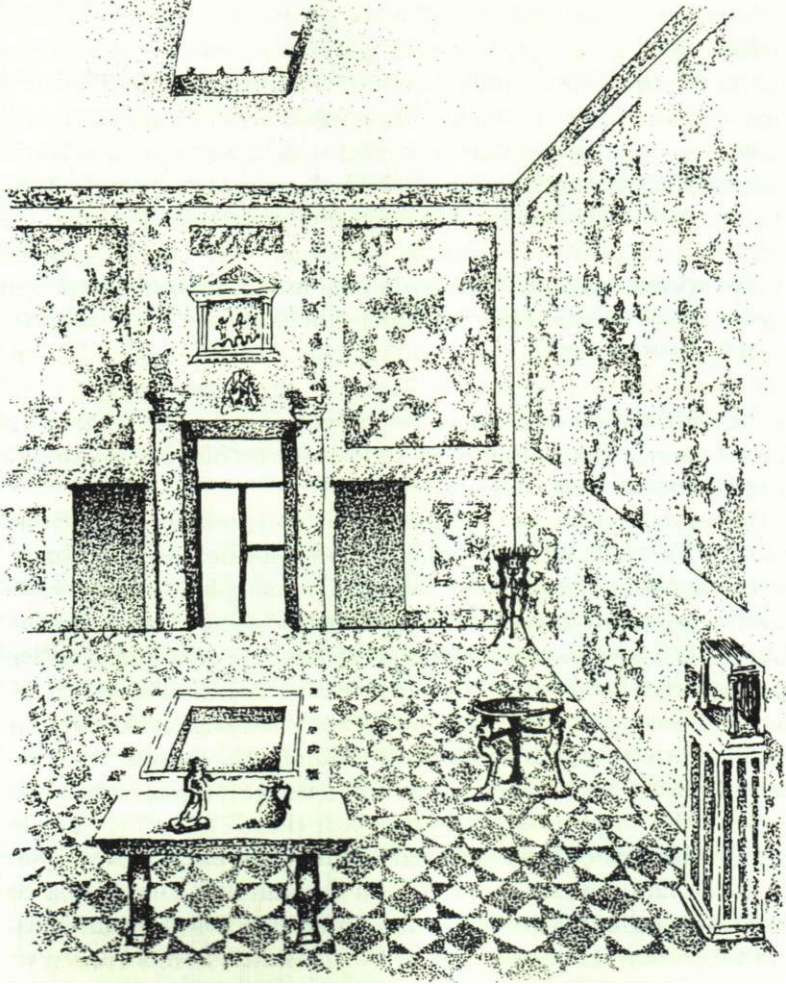
Burada, efsaneler döneminden Roma'nın İ.S. 5.yüzyılda istilasına kadar olan süreçte, Romakültürüne nüfuz eden hami-himaye edilen

ilişkisinin yapısını incelemeyecek, sadece gündelik yaşamı etkileyen yönlerine değineceğiz. Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemindeki yükümlülükler, tarihi olayların ve görünenin tersine çok kapsamlı, özveri gerektirir ve etkili değildi. Ancak sistem yaşamın bir gerçeği idi ve sabahları "himaye edilen"den beklenen, hamisine giderek saygılarını sunması ve hatta işe, özellikle de mahkemelere ve politika yapılan Forum'a giderken ona eşlik etmesiydi. Tamamen aynı olmasa da, feodal sistemi akla getirir şekilde herkes bir başkasına bağlıydı ve İmparatorluk döneminde en üst mevkide İmparator yer alırdı. Buna karşın soylu bir vatandaş, bir başkasına saygılarını sunmaya gitmez, bunun yerine misafirlerini beklerdi. Böyle durumlarda himaye edilen kişi yasal konularda veya maddi yardım almak için gelir ve söz misali, eğer Martialis gibi tavan arasında yaşayan, yoksul bir şair, ya da Satyricon'da anlatılan Encolpius gibi bir delikanlı ise kendisini akşam yemeğine davet ettirmek için uğraşır. Her zaman tanrı olarak yerine getirilemese de yemek vermek haminin yükümlülüğü idi ve lezzetsiz de olsa bedava yemek kaçırılacak bir fırsat değildi.

Bu nedenle sabah ziyareti günün önemli işlerinden biriydi. Himaye edilen kişi, kimi zengin evlerinin önünde duran bir bankta oturup bekledikten sonra, oldukça sade cepheli evin ön kapısından girer ve bambaşka bir dünyaya adım atardı (Res.6, bkz.s.13). İçeride atrium'a uzanan bir koridor görünür ya da kapı doğrudan atrium'a açılırdı. Gökyüzüne doğru dikdörtgen bir açıklığa (compluvium) sahip bu iki kat yüksekliğindeki havadar salon evin en önemli ve merkezi bölümüydü. Yağmur suyu bu açıklık yardımıyla, atrium zemininin içine gömülmüş olan alttaki havuzda (impluvium) toplanabilirdi (Res.7, bkz.s.16). İleride yeniden değineceğimiz gibi, atrium'daki mobilya, dekorasyon ve kullanılan malzemelerin kalitesi ev sahibinin konumuna ve cebindeki paraya göre değişirdi. Atrium'dan evin beyinin çalışma odası olan tablinum'a geçilirdi. Bu aslında hem atrium'a ve hem de arkadaki bahçeye açılan bir odaydı ve otoritenin merkeziydi. Burada evin beyi yanında sekreteri (büyük olasılıkla Yu-

nanlı erkek bir köle) ile birlikte otururdu. Bu odada parşömen ruloları için raflar, ailenin kasası (Hırsızlardan korumak amacıyla zemine raptedilmiş ve iyice kilitlemiş olurdu. Öte yandan, günümüz modern kilit sistemlerine benzeyen birçok Roma kilit mekanizması ve dişli anahtarlar ele geçmiştir), alt uçları hayvan pençesi şeklinde ve özenle kalıplanmış ayaklara sahip mermer masa, bronz ve fildişi kakmalarla süslü sandalye ile odanın du-

16

7. Mangal, masalar ve lararium'un yer aldığı bir atrium

varlarında soylu ataların portre maskeleri yer almaktaydı. Böyle seçkin atalara sahip olmayanlar için bu maskeler, duvar resimlerinin daha geç stillerinde kullanılan ve çok sevilen bir motifti. Ortamın tüm bu etkileyici özellikleri haminin himaye edilen kişiyi kendi yanında tutabilmesi için gerekliydi. Buna karşın özgürlüğü verilmiş bir kişi ile onun eski sahibi ele alındığında, azad edilenin daha zengin bir yaşam sürmesi de olasıdır: Zira bu kişinin para biriktirmesini ve oğullarının soylular sınıfına yükselişini hayal etmesini engelleyecek hiçbir sebep yoktur.

Himaye edilen kişi ümitli veya bunalmış olarak dışarıya çıkarırken çevresine göz gezdirmekten kendisini alamaz. Bu varsayım, Pompeii'de yaşamı sona erdiren patlama ve Tiber Nehri'nin yığıldığı kum ve çamur sayesinde tüm olarak korunan üç şehri görme şansımıza dayanmaktadır. Özellikle Pompeii'de varlıklı ve iyi yaşayanların evleri ile karşılaşmakta; Herculaneum'da ise insanı hayrete düşürecek kadar zengin ve sıradan şehirlilerin karışımı saptanabilmektedir; Ostia ise çalışanların limanıdır. Bütün bunları biraraya getirerek Romanın bunaltan karışıklığını gözümüzde yeniden canlandırabiliriz. Ama şu an için, güzel atrium'ların günümüze dek korunmuş çeşitli örneklerine bir göz atalım (Res.7, bkz.s.16).

Tabanlar basit geometrik desenlerle süslü olmalıydı, bazen impluvium çevresinde süslemeli büyük mozaikler yer alırdı. Roma villalarını meşhur eden, çok detaylı ve ileri derecede beceri gerektiren taban mozaikleri, atrium'dan ziyade oturma odalarında ve kutsal alanlarda kullanılırdı, ancak bunlar resimsel tasarımlar yerine, sade geometrik biçimlerden oluşurdu (mozaik duvarların süslenmesinde de kullanılırdı.). Çok ünlü bir mozaik yemek odasının tabanını kaplamaktaydı ve üzerinde evin hayvanı tarafından yenilmeyi ya da kölelerin süpürmesini bekliyor-muşçasına duran, yemek masasına ait döküntüler ve yiyecek kalıntıları betimlenmişti. Romalı (Romalılar için çalışan fakat büyük olasılıkla Yunanlı olan) sanatçılar doğal görüntülerle ilgileniyorlardı. İyi bir renk ve ışık anlayışları vardı, böylece camın şeffaflığını veya bir meyva üzerindeki ışıltıyı canlandırabiliyorlardı. Gerçek perspektif olgusunu anlayamıyorlar, ancak yine de derinliği sağlayabiliyorlardı. Bu özelliğe örnek olarak, duvar üzerinde kabartma gibi görünen ancak boya ile yapılmış sütunlar veya odanın bir manzaraya açıldığı izlenimini veren resimler gösterilebilir (bu özellikle İkinci Stil karakteristiğidir). Bütün

bunlar sanatçıları ve patronların zevklerini mermer taklidi yüzeylerden, bahçe sahnelerine ve Dördüncü Stil'in karmaşık teatral fantazilerine dek trompe l'oeil etkilerine uymaya yönlendirmiştir.

Ziyaretçi evin eskiliğine bağlı olarak, gelişigüzel döşenmiş ya da pürüzsüz mermerden yapılmış bir zemin veya taban mozaïği üzerinde yürürdü. Bu, hakkında spekülasyon yapılmayan bir konu olsa da, deri pençeli veya kabaralı bir ayakkabının bakımlı ve parlatılmış bir zemin üzerinde ne sıklıkla kaydığını merak etmek elde değildir.

Ziyaretçi evin içinde iken çevresinde büyük bir boşluk olduğu duygusuna kapılırdı. Atrium yüksekti, hatta Herculaneum'da ele geçen bir evde (Samnite Evi) ikinci katı da çevreleyen bir galeri yer almaktadır. Compluvium'u destekleyen sütunlar arasına asılmış ve oscilla adı verilen süslü yuvarlak plakalar rüzgar estikçe hafif hafif sallanır, bunlara bahçeyi çevreleyen peristilde de rastlanırdı. Atrium evin merkezindeki tören alanı olduğu için dışarıda da bir tür kutsallık duygusu oluşurdu.

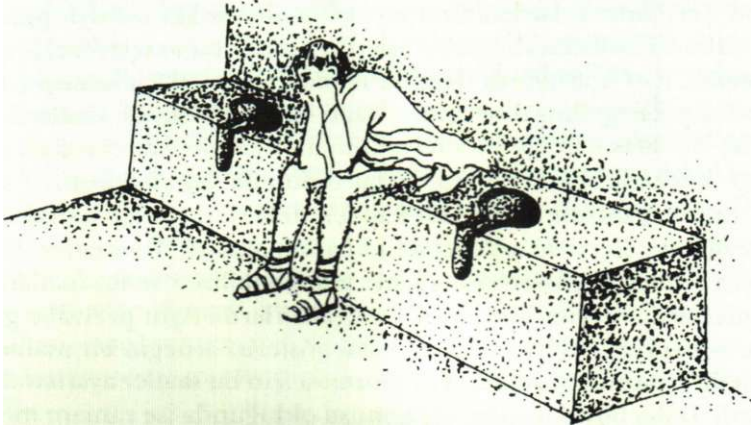
Evin tanrıları Lares ve Penates için lararium adı verilen bir kutsal alan bulunurdu (bu bölüme evin bir başka kısmında ,örneğin bahçede, yer verildiği de görülür.)(Resim.7 Bkz.s.16). Bu kutsal alan minyatür bir tapınak veya içinde tanrı betimlemelerinin yer aldığı daha basit bir dolap şeklinde olabilir. Evin efendisi tanrılara her gün kurbanlar sunardı.

Lararium'da bebeklere isim verme, ergenliğe ulaşma ve evlilik törenleri de yapılırdı. Mobilyalar arasında zoomorfik (hayvan şeklinde) bacakları olan büyük masalar yaygındır. Roma evlerinde kapanabilen, üç ayaklı küçük masalara sık rastlanılır ve bunlar çok çeşitli amaçlar için kullanılırlardı: Bazıları kase veya kazan taşımak için halkalı iken, bazıları da hemen bir sandalyenin yanına getirilip sehpa olarak veya sanat eserlerini sergilemek için kullanılmaktaydılar. Atrium, değerli heykelleri veya Eski Usta yapımı Yunan resimlerini sergilemek için en uygun alandır. O günlerde Eski Usta eseri olarak toplananlar, bugün ancak paraya veya istila etme şansına sahip kişiler tarafından edinilebilecek değerdeydiler. Romalı bir antikacı devletin makamlarına (cursus honorum) tırmanarak ve uygun taşra görevlerinde çalışırken bu tür sanat eserlerini almak için pek çok fırsat yakalayabiliirdi.

düz ve gece oniki saate bölünmekle birlikte, saatlerin uzunluğu aydınlıkta geçen zamanın uzunluğuna göre değişirdi; altıncı saat (gün ortası) ise sabitti. Ancak pek çok insan günün hangi saatinde olduğunu güneşin gökyüzündeki duruşuna bakarak ya da karınlarının acıkmasına göre belirlemekteydi.

Evden ayrılmadan önce latrina'ya (tuvalete) gitmek her zaman iyi bir fikirdir. Her ev böyle bir konforla donatılmış değildi (çok sayıda halk tuvaleti bulunmaktaydı), ancak tuvalete sahip evlerde bu bölüm, kanalizasyon teşkilatını kolaylaştırmak için mutfığa yakın bir yere yapılırdı. Hem ev ve hem de genel tuvaletlerde aynı usûl izlenir; buna göre kişi alt kısmından kanalizasyona doğru sürekli su akan bir deliğin üzerine otururdu (Resim.8). Oturma yeri için kullanılan malzemeler askeri kamplarda ahşap iken, mozaik tabanlı süslü odalarda mermerden yapılmıştır ve kol koyma yerleri de bulunan muhteşem örnekler görülür, oturma yerleri odanın kenarları boyunca sıralanırdı. Halk tuvaletleri daha eğlenceli yerlerdi (tunik böyle yerlerde örtünmek için pantolona göre daha kullanışlı ve ağırbaşlı bir giysiydi.)- Timgad'daki tuva-

letlerin yanındaki basamağın üzerine kazınmış halde bulunan oyun tablası ise kuşkusuz zaman geçirmek isteyen birinin eseri idi. Bu arada, eğer **Martialis'in söylediklerini dinleyecek** olursak (XI.27), latrina aynı zamanda akşam yemeği daveti almak için de uğranılan bir yerdi. Kadınlar ve erkeklere mahsus farklı tuvaletler olup olmadığı konusu fazla ilgi çekmemekle birlikte, deliller böyle bir ayırım yapılmadığına işaret etmektedir.

8. Roma latrinaları

Daha önce de belirtilen "ağırbaşlı örtünme" tarzı da bu durumu açıklar. Romalılar tuvalet kağıdı yerine sünger kullanmaktaydılar. Hadrianus Duvarı'ndaki Housesteads kalesinde yer alan latrina'da, oturma yerlerinin önünde herkesin kendi süngerini (süngerler bir sopanın ucuna takılı idi) yıkaması amacıyla kullanılan kanal hâlâ görülebilmektedir.

Tuvalet ve duvarlarındaki karalamalar belli insan davranışları ile doğrudan bağlantılıdır ve Roma da bu konuda bir istisna oluşturmaz. Hatta evde tuvaleti bulunan bir aile bile bu alışkanlığın dışında tutulamaz. Herculaneum'da "Gem Evi'ndeki latrina'yı kullanan İmparator'un doktoru, bu konfor hakkında bir şeyler söylemekten kendini alamaz ve "İmparator Titus'un doktoru Apollinaris burada iyice rahatlamıştır.", diye yazar.

Romalıların yaşamlarını kolaylaştıran en önemli becerilerinden biri su ile ilgili mühendislikleridir. Hidrolik sistemi anlamışlar ve mimari kadar bir inşaat mühendisliği harikası da olan su kemerleri üzerinden suyu geçirmekle kalmayıp, önemli tüm hamamlara, sokaklara ve suyun hem ihtiyaç hem de dekoratif amaçlarla kullanıldığı evlere dek ulaşmasını da sağlamışlardır. Kirliliği veya atık içeren su ise Roma'da kanalizasyon şebekesi yardımıyla Tiber Nehri'ne dökülmekteydi. Şehir kanalizasyonları arasında en ünlüsü Cloaca Maxima olup, Tiber'e bağlandığı nokta bugün de görülebilmektedir.

Roma'nın yaşama kolaylık getiren bu iç yapısı, iyi planlanmış taşra kentlerinin verimliliğine ulaşamazdı, çünkü daha eskiydi, daha rastgele kurulmuştu ve çok büyüktü (kent İmparatorluk dönemindeki nüfusu bir milyon kişi olarak tahmin edilmektedir; bu günümüz standartlarına göre fazla büyük bir rakam gibi görünmese de, antik çağ için müthiş kalabalıktı ve kent yaklaşık 13 km² lik bir alanı kaplıyordu).

Günün her saatinde ve özellikle sabahları sokaklarda rastlanan manzarada, ev işleri için su doldurmak üzere çeşme başında bir araya gelen kadınlar vardı; bunlar evlerine su gelmeyen çoğunluğu oluşturuyorlardı.

Akarsuyu olmayan şehir ve köylerdeki çeşme ve kuyular buluş yapmak ve randevulaşmak için o zaman da şir yerlerdi. Evde ise impluvium'da binde bir kuyu ağzından çekilerek alınır. Bunlar olup, kenarlarındaki ipizleri düzenli kullanıldıklarına işaret

Şimdi bizim okul çocuğuna geri dönelim; bir sümüklüböcek gibi isteksiz ya da yeni ezberlediği bilgileri göstermeye hazır ilerlemekte iken, mutlaka yandaki insulae'dan tanıdığı ve su doldurmakta olan kadınların yanından sıkışarak geçmek zorunda kalmıştır, zira Roma şehirleri cazip olan veya olmayan, iş ya da konut bölgeleri diye kesin bir biçimde ayrılmamıştır. Pompeii gibi bir kentin planına baktığımızda, Roma şehirlerinde farklı sınıftan kişilere ait evlerin sımsıkı ve karmaşık bir düzende rasgele inşa edil-

diğini görürsünüz. Ancak bu nitelik, düşük seviyeli konutların yoğunlaştığı alanların bulunmadığı anlamına gelmez; örneğin Suburra kötü üne sahip böyle bir yerdi. Zenginler, orta halliler ve fakirler kelimenin tam anlamı ile alt alta üst üste yaşamaktaydılar; hali vakti yerinde olanlar bir insula'da otururken, daha fakir aileler küçük, rahatsız ve odalarında yangın tehlikesi kol gezen evlerde barınıyorlardı. Üst katlardaki odalarda taşınabilir mangallar bulunurdu (yangınların esas nedeni bunlardı); yemek pişirmek için olanaklar oldukça sınırlı ve tehlikeliydi; bu nedenle bu evlerin sakinleri taze ve sıcak ekmeğin için fırınlara giderlerdi. Yuvarlak biçimli ve üzeri dilimli ekmeğin, günümüz pizza fırınlarını andıran ve odun kömürü ile ısıtılan fırınlarda yapılırdı (Resim.9 Bkz. s. 23). Şarap için thermopolium'a uğranır, yemek için de peynir, fındık, kek **veya meyve alı**nırdı. Tezgahın arkasındaki odun kömürlü ocak ise daha doyurucu tarifesi ile müşterilerini hazır beklerdi.

Bu hazır yemek dükkanları, pek çok Roma örneğinde olduğu gibi ön cephesi açık, tezgahı sokağa kurulu ve spesiyaliteilerinin duyurulduğu bir de ilan tabelası bulunan yerlerdi. Küçük çocuk, sabah ziyaretinin ardından pasta dükkanının çekici koku ve görüntülerine kapılacağı kuşkusuzdu. Herculaneum'da dik-kate değeri şekilde korunmuş, Sextus Patulcus Felix'e ait böyle bir dükkan vardır. Burada duvarlarına özenle asılmış değışik büyüklükte fırın tavaları, karıştırma kapları, depolanmış buğdaylar ve buğdayın öğütüldüğü değirmenler (kalıntıları hâlâ görülebilen katırlar tarafından döndürülmekteydiler) yer almaktadır. Dükkada asılı phallos şeklindeki semboller, modern İtalya'daki dükkanlarda aziz resimleri ya da heykelciklerinin bulundurulması ile karşılaştırılabilir.

Tavernalar, mermer tezgahlarına dizilmiş kavanozlarıyla şarap dükkanları ve thermopolia yanısıra işletilen yerler çok büyük çeşitlilik göstermese de, var olan iş yerleri de görmezlikten geli-

nemez. Ote yandan, şehirde kalabalık ve rahatsızlık o denli artmıştı ki Domitianus bir yasa ile tüm kaldırımların ve ara sokakların genişletilmesini ve düzenlenmesini emretmişti. Martialis'e göre bu uygulama sokaklarda yürümeyi çok daha zevkli bir hale getirmiş, daha çok yer, daha az çamurun yanısıra, sokak berberlerinin aletleri ile yaralanma riski de azalmıştı (VTI.61). Modern bir pazarda olduğu gibi Romalı tüccarlar ve zanaatkârlar da sokaklarda mallarının türlerine göre gruplanmayı yeğliyorlardı, örneğin Velabrum peynircilerin sokağıydı; bir başka sokağı gümüş ustaları mekan tutmuştu, bir diğerinde ise dericiler vardı (bu çok kötü kokulu bir işti ve şehrin merkezinde bir tabakhane pek de hoş karşılanmazdı). Manavlar, kuyumcular, kasaplar, marangozlar, balık tüccarları, saç işçileri etrafta iken gözü gören bir kişinin Roma sokaklarında yürüyüp de canının sıkılması imkansızdı.

Ama şimdi, ne vazık ki okulla yüzleşmek zamanı. Çocuk, harfleri öğrenmek için, babasının üzerine mektuplarını yazdığı malzemenin benzerlerini kullanacaktır - bu, iki veya daha fazla bölüme sahip menteşeli ahşap bir tabladır, taşınırken kapatılabilir ve iç kısmı mumla kaplıdır. Harfler bir tarafı yazı yazmak için sivriltilmiş, diğer ucu ise hataları silmek için yassılatılmış bir aletle bu mumlu yüzeye kazınırdı. Mısır'da yetişen papirüs bitkisinden yapılmış kağıt ve karbon esaslı mürekkep de vardı, ancak bu malzemeler Mısır'ın çöl iklimi gibi çok özel koşullar sağlanamadığı takdirde dayanıksızdılar, üstelik kolay da getirilemiyorlardı. Hatta Cicero Atticus'un serbest bırakılması karşılığında kefalet olarak kağıt stoğu yapmak zorunda kalmıştı. Romalılar parşömen de kullanmaktaydılar.

24 Hatip dersi yakından izler ve öfkesinin ağırlığı tembel öğrencilerin üzerine çok edebi bir şekilde inerti. Horatius bize bir okul öğretmeni olan ve kendisini döven Orbilius'dan söz eder (Epistles II.1.69Ö). Martialis ise okul yöneticisinin sadece sertliğinden değil, fakat bağışlarıyla komşularını uyandırmasından da şikayet eder (VII.48). Öte yandan Horatius okulla ilgili olarak daha ılımlı bir tablo çizmeyi ihmal etmez ve öğrencilerini güzel bir yiyecekla ödüllendirerek öğrenmeye teşvik eden öğretmenlerden söz eder (Satires 1.1.25 f.). Eğitimin önemli bir bölümünü ezber oluştururken, Roma 'sözlü kültürün' izlerini hâlâ taşır: öyle ki insanlar kendi başlarına iken de yüksek sesle okumakta, başkalarının okuduğu kitap ve şiirleri dinlemektedirler.

Kitaplar, merdaneler üzerine sarılı rulolar biçiminde olup, uzunlamasına yapıştırılmış papiruslardan yapılmışlardı ve her ruloya da açıklayıcı bir etiket iliştilmişti. Zira alışıktığımız kitap şekli "kodeks" birinci yüzyıla kadar görülmez ve bu daha çok Hıristiyan yazınına ait bir gelenektir. Kitabın başlangıç formu muhtemelen "membranum" olup, buzağı derisinden hazırlanan parşömen (vellum) ile yapılmış bir tür not defteridir. Atticus gibi

zengin kişiler, kütüphanecilerin kitap yapımı, bakımı ve etiketlenmesi gibi konularda beceri sahibi olmasına özen gösterirdi. Bu kitapları okumak zahmetli bir işti, zira okuyucu ruloyu bir ucundan açarken diğer ucundan sarmak zorundaydı. Kontrol etmek için geriye dönmek, detaylar için hızlı bir tarama yapmak, şöyle bir karıştırmak veya daha sonraki bölümlere göz atmak hiç de kolay değildi ve bu da farklı bir okuma yöntemini gerekli kılardı. Hafızasını geliştirme, duyma yeteneğini kullan-

ma ve okuma sırasında dikkatle izleme koşulunun **Romalıya,** modern çağda körelmiş olan çok değerli bir zihinsel avantaj sağladığı söylenebilir. Bu, özellikle öğretim deneyimine sahip kişi için kazanılması şart olan bir niteliktir.

Dünyaya ayak uydurmak isteyen bir Romalı için güzel konuşmak herşeyin üstündedir, bu nedenle çocuklar temel bilgilerle uğraşırken, ağabeyiler onaltı yaşından itibaren bir retor (hitabet sanatı ustası) ile çalışmaya başlar. Amaç, konu ne olursa olsun dinleyicileri etkileyip yönlendirecek kadar iyi konuşmaktır ve bunun için tüm tarz seçenekleri denenir ve sözcüklerin kullanılmasına dikkatle çalışılır. Gelişen konuşma becerisini sınamak için önceden belirlenmiş konular tartışılır ve bu konuda kitaplar bile yazılmıştır. Böyle bir eğitimde "konuşmacının kişisel inançları ve düşüncesi olmaksızın da makul olabileceği" şeklindeki hatalı yargı eski insanların zihinlerini meşgul etmişse de, bu konu kitabımızın kapsamı dışındadır.

Daha yüksek düzeyde "üniversite" eğitimi için Yunanistan'a, Atina'daki felsefe okullarından birine gitmek gerekir. Roma eğitimi her açıdan Yunanistan'dan etkilenmişse de, müzik, entel lektüel ve fiziksel eğitimde Yunan dengesi kurulamamıştır.

Şüphesiz pek çok Romalı çocuk için eğitim, ticaret, zanaat ya da ev ile ilgili işleri öğrenmektir. Bu nedenle sabah saatleri babanın atölyesinde, çiftlikte, mutfakta veya evcil hayvanlar, oyuncak arabalar, tahta atlar, ilmekler, kova ve kürekler ve kilden bebeklerle oynayarak geçer.

Eğer evin beyi hamiliğini yaptığı kişilerin eşliğinde veya kendi hamisiyle birlikte Forum'a gitmiyorsa, görmesi gerekli yazışmalar, yazması veya yazdırması gereken mektuplar olabilir. Bunları yerlerine ulaştırmak da o kadar kolay değildir. Bu işle bir köle görevlendirilebilir, veya eğer posta yurtdışındaki bir adrese gönderilecekse resmi bir haberciden mektubu götürmesi istenebilir. Ancak mektup kişiden kişiye özel (resmi olmayan) bir yazışma ise, adresin bulunduğu tarafa gidecek birini uzun süre beklemek gerekecektir; ve mektup ister mühürlü isterse mühürsüz olsun, yazılırken meraklı gözler dikkate alınmalıdır. Cicero'nun kayınbiraderine yazdığı çok sayıdaki mektup, Cumhuriyetin can çekiştiği çalkantılı günlere denk geldiği için kendisi bu konuda daima önlem almak zorunda kalmıştır.

Evin beyi sabah selamlaşması ve yazışmalarla günün uğraşlarına koyulur ve eğer halkla ilgili katılması gereken bir toplantısı

yoksa iş yerlerinin başında duran **yardımcılarını ziyaret** edebilir. Romalılar tam anlamı ile fabrika olarak nitelendirilebilecek yerlere sahip değildiler. Üretimin büyük bölümü küçük işliklerde gerçekleştirilir; ancak kılıçlar, pişmiş toprak kandiller veya çok sevilen yanık kırmızı renkteki Arretine seramiği (İngiltere'de Samos olarak bilinir) bir tür seri üretimle elde edilirdi. Söz konusu seri üretim kuşkusuz mekanizasyona değil, köle gücüne dayanmaktaydı. Öte yandan evin beyi bankerini ziyaret etme veya Ostia'ya, ambarlara ya da imalathanelere gitme gereğini duyabiliirdi. Bu imalathane bürolarının önündeki kaldırımlarda mozaik ile yapılmış ticari ilanlar yer almaktaydı. Diğer taraftan, taşra acentalarından gelen şarap ve yağ üretimine dair üretim raporları dikkatle incelenirdi, hatta Plinius kötü geçen mevsimler konusunda endişelenmiştir. Latifundia diye adlandırılan, çok büyük ve kimi zaman kanuni yollardan elde edilmeyen hayvan çiftliklerinin sahipleri stok raporlarını okur veya derilerin kalitesini kontrol ederlerdi. Bu çiftlikler, köylü sınıfının Geç Cumhuriyet Dönemi'ndeki savaşlar nedeniyle yokoluşunun ardından ortaya çıkan İtalya'nın tarımsal temelini yıkımına son noktayı koymuşlardı. Öyle ki, inekler et ve sütlerinden çok derileri için önemli sayılırlardı. Peynirler, günümüz İtalya'sındaki gibi, keçi ya da koyun sütünden yapılmaktaydı.

Bütün bu koşuşturma devam ederken işi gücü olmayan evin hanımı üstlüğü (stola) giymiş olarak sandalyesine oturmaya hazırdır (Trier'den ünlü bir kabartmada, yüksek arkalıklı ve çok süslü bir biçimde örülmüş hasır bir koltukta oturmuş, tuvaleti yapılan ve etrafı hizmetkârlarla çevrili bir hanım görülmektedir), böylece makyajı ve saç tuvaleti yapılacak, takılarının nasıl durduğuna bakılacaktır (Resim.5,bkz.s.11). Daha önce de anlatıldığı gibi iç çamaşırı yapmaktaki becerilerine karşın (deri bikini altı) Romalıların terzilik konusunda çok uğraşmadıkları görülür. Tüm elbiseler biçim açısından gayet sadedir ve dikilmiş dikdörtgen kumaşlar ile hazırlanan model çeşitlemelerinden oluşur. Bu dikdörtgenin eni ise giysinin uzun kollu olup olmayacağını belirler (aslında kollar daima kısadır). Giysinin zerafet derecesi, kumaşın omuzlar üzerinde nasıl toplandığına bakılarak değerlendirilir; broşlar, iğneler veya dikişler çok basit ya da son derece çarpıcı bir etki yaratabilir. Elbisenin giyenin ayaklarını örten alt kenarı, evli kadınlarda genellikle süslü bir bordür içerir. Giysi, göğsün hemen altında toplanarak "İmparator çiz-

gisi" diye isimlendirilen biçim verilir; zaten erken 19. yüzyıl ve 1960'ların stilinde aslında bu klasik dönem orijinal modellerinden esinlenilmiştir. Kadın giysilerinin basit biçimleri yüzyıllar boyunca değişmemiş, sadece renkler ve kumaşlarda (pahalı elbiseleri almaya gücü olanlar için), süsleme ve aksesuar modasında çeşitlilik görülmüştür.

Bu giysilerin yapımında kullanılan iplikler öreke ve kirmen yardımıyla elde iğrilmiş, genellikle dikey tezgahlarda dokunmuştur. Erkeklerin tünikleri için alışılmış renk beyazken, kadınlar renkli kumaşları tercih ederler. Yün ham haliyle zengin ve çekici renklerde bulunmaktaydı. Ovidius, kadınlara her tipe uyacak renk konusunda öğütler vermişti: Mavi, deniz yeşili, safran rengi, ametist moru, pembe, farklı gri ve kahverengiler. Ona göre, çok daha pahalı olan "krali mor" (erguvan) dışında bu renklerin her biri kendine has mükemmel bir kaliteye sahipti (Ars Amatoria, III. 170-92). Doğal boya maddesi olarak kırmızı için kızılıkök, sarı için safran, siyah için mazı ağacı, açık yeşiller için likenler kullanılmaktadır. Bu maddeler hassasiyetleri nedeniyle ve kimyasal boyayıcılardan hoşlanmayanlar tarafından hâlâ tercih edilmektedirler. Alum renk sabitleştirici, sülfür ise ağartıcı olarak kullanılmaktaydı. En ünlü, en lüks ve en pahalı boya ise az önce değinilen "krali mor" (erguvan) idi ve kabuklu deniz canlılarından elde ediliyordu. Azıcık bir boya için çok sayıda kabuklu deniz canlısının tüketilmesi gerekiyor ve bu çok masraflı renk sadece dikkat çekmesi istenen ürünlerde veya toga ya da tünikler üzerindeki ayırt edici çizgilerin yapımında kullanılıyordu.

27

Kumaş, giysi haline getirilmeden önce dokumacılar tarafından belli işlemlere tabi tutulurdu: idrar veya soda ile ağartma, sabun kili ile yıkama, homojenlik kazandırmak için germe, ölçüye göre çektirme (küçültme), taraklama, kırpma ve presleme. Ağartma ve sabun kili ile yıkama, kiri çıkarmak için tekne içinde yeniden yıkama ve durulama işlemleri dokumacıya aitti. Pompeii'deki bir dokuma işliğinde ele geçen duvar resimleri bu aşamaları betimlemektedir.

Bir ornatriks, yani kuaför ve makyaj sanatçısı olmanın tehlikelerini daha önce öğrenmiştik. Saç stilleri Flavius dönemine kadar çok abartılı değildir. Modaya bağlı olarak ve etkileşim sonucu kopya edilen basit modeller, bu döneme dek ve hatta sonraları bir süre daha Yunan saç stillerine yakındır. Bu stilde ortadan

ayrılan saç bir topuzla toplanır, bir ağ ile dağılması önlenir ve genellikle file ile süslenirdi. Hatta çılgınca ayrıntılı ve yüksek saç modellerinin gözde olduğu dönemden sonra bile saçlar, üzerlerine yerleştirilebilecek diademler kadar karmaşık olabilmekteydiler.

Ote yandan, saçın rengini açan kozmetik ürünleri çok popülerdi ve bu işlem küçük buklelerin yaygın olduğu Kuzey'den alınmıştı. Batavia köpüğü, Wiesbaden sabun tabletleri ve Mainz sabunu (keçi yağı ve kayın ağacı külünden yapılırdı) bu tür renk açıcı ürünlereydi. Özellikle sonuncusu iyi bir şampüansa da gerçekte saçın rengini açıcı bir etkisi bulunmuyordu. Kına bilinir ve kullanılırken, bir diğer doğal ve güvenli renk açıcı olan papatyadan söz edilmemektedir.

Saçlardan sonra sıra yüze gelir. Bu konudaki ayrıntılı bilgileri yine erotik ozanlara ve hiciv yazarlarına borçluyuz - özellikle Ovidius'un *Ars Amatoria* adlı eseri sanki geleceğin sosyal tarihçileri düşünülerek yazılmış gibidir. Ovidius'un günümüze ne yazık ki sadece başlangıç kısmı kalabilen bir şiiri makyaj sanatı üzerinedir (*Medicamina Faciei Feminae*). Makyaj malzemesini saklamakta kullanılan küçük kaplarla dolu kutular, muhtemelen alabasterden veya gösterişli Roma camından yapılmış parfüm şişeleri makyajla ilgili arkeolojik **hazine niteliğindedirler** (Resim.5, bkz.s.11). Bunların hepsi, taraklar, cımbız, tırnak temizliyiciler,

parlatılmış bronz ya da gümüşten veya kurşunla kaplanmış camdan yapılmış aynalar ile birlikte, hanımın sabah bakımı için tuvalet masasının üzerine yerleştirilmiş olmalıydı. Ve tüm bu malzemeler öğleden sonraki hamam sefasında yeniden kullanılmak üzere toplanmak zorundaydı.

Vücuttaki tüyler istenmez ve bu nedenle az ya da çok göz korkutan yöntemler kullanılırdı. Bunlardan Suetonius tarafından anlatılan ve günümüzde pek fazla meraklısı çıkmayacak bir yöntem göre, kor haline getirilmiş ceviz kabukları bacakların üzerinde gezdirilirdi (Augustus, 68), ancak bu uydurma bir bilgi de olabilir. Aynı yazar Iulius Caesar'ın bu iş için, çok daha fazla başvurulan cımbızı kullandığını söyler (Iulius,45). Söylentilere göre Otho tepeden tırnağa depilasyona tabi tutulmuş ve hiç değilse yüzüne ekmek lapası uygulanmıştı (Otho, 12). Ponza taşı aşındırıcı bir tüy giderici iken, Iuvenalis reçine kullanıldığından bahseder (VIII.115). Bunların yanısıra, Plinius'dan öğrenildiğine göre kan, öd ve yılan tozunun karışımından oluşan daha tik-

sindirici reçeteler de vardı (Naturalis Historia, XXVIII.249-55). Ancak hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, alıntılarda açıkça görülen bu konudaki titizliğin sadece kadınlara özgü olmadığıdır.

Vücut bakımı evden ziyade hamamda yapılırdı. Ovidius insanları bu hazırlık sırasında görülmemeleri konusunda uyarır. Öte yandan, sabah ilk iş olarak bir yüz maskesi yapılmasını tavsiye eder ve makyaj konusundaki şiirinde değişik zorluktaki reçetelerden bir seçki de sunar. Bunlar içinde en kolay olanı dövülmüş haşhaş tohumlarıdır. Boynuz tozu, dövülmüş tohumlar, tahıl ve bal gibi maddeler muhtemelen çok yararlı ve etkiliydiler. Tam tersine son derece zararlı olan beyaz kurşun ve doğal sodyum karbonat ise daha az başvurulan malzemelerdi. Kuş yuvalarından üretilen (üretim aşamaları belirtilmemiştir) bir maskenin, yüzdeki siyah noktalara karşı çok etkili olduğu ise merak uyandıracak denli ilginç bir bilgidir.

Asıl yüz makyajına gelindiğinde, koyun yününden elde edilen bir nemlendirici/fondöten yağ yaygın olarak kullanılmaktadır (günümüzde de aynı madde "lanolin" adıyla bilinir), ancak oldukça kötü kokuludur (Ars Amatoria, III.213-15). Yüz pudraları ise, yukarıda da belirtilen beyaz kurşun veya kırmızı sodyum karbonat, ya da dövülmüş acı bakla çekirdekleri veya Illyria süsenleri gibi, az ya da çok zehirli maddelerden yapılmaktadır. Allık (veya ruj) kırmızı aşı boyası veya asma posasından hazırlanırken, göz kapaklarının rengini koyultmakta kullanılan pek çok üründen de söz edilmektedir. Önerilen reçeteler arasında, Plinius'un anlattığı ayı yağı ve kandil isinden hazırlanan maskara, karınca yumurtası ve ezilmiş sinekler; Ovidius'un söz ettiği ve göz farı olarak kullanılan safran ve kül; Iuvenalis'in yazdığı ve kaş kalemi olarak değerlendirilen kurum bulunmaktadır. Ovidius güzellik tamponlarından söz etmekte ve yukarıda belirtilen kimi maddelerin cildi harap ederek acı çektirdiğini söylemektedir, bu da şaşırtıcı değildir. Gariptir ki, dudaklara aynı ilgi gösterilmez, ancak yanaklar için kullanılan allık malzemelerinin dudaklar için de geçerli olduğu düşünülebilir. Tüm bu makyaj ürünleri becerikli ornatriks tarafından küçük spatüller kullanılarak uygulanırdı.

Makyajın ardından mücevher seçimi gelirdi. Bu konuda söylenmesi gereken, antik dünyadaki altın ve gümüş kuyumcularının yeteneklerinin çok etkileyici olduğudur: telkari, granülas-

yon, deliklerle süsleme, repousse işçiliği, balmumu kalıp gibi teknikler bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Değerli taşlarla kakma, kesme yerine perdahlama yaygındı ve Romalılar Mısır'dan gelen safir, akuamarin, zümrüt gibi çoğunlukla doğal kristal biçimlerinde kullanılanlar yanısıra, kuvars, lal taşı gibi yarı değerli taşlara da yer vermekteydiler. Kesilmemiş elmaslara nadiren rastlanırken, en sevilen ve en çok övülen mücevher kuşkusuz inci idi.

Fazla mücevher takmak hoş olmayan bir davranıştı, öyle ki Petronius Satyrikon'da Trimalchio'nun altınla donanmış karısıyla alay eder. Şiirlerde ise, kadınların aile servetlerini kullaklarında taşıdıklarını anlatan iğnelemelere rastlanır - zira küpeler daima pandantif formunda olup, sevilen bir süslenme biçimiydi. Bilezikler, kolyeler, diademler ve saç süsleri de takılmaktaydı (Resim.5, bkz.s.11). Fibula diye bilinen yaygın broş tipi, bir tür süslü çengelli iğne olup Yunanistan'dan Kelt Britanyası'na dek tüm antik dünyada görülür. Başlangıçta nişan yüzükleri demir iken, sonraları altın içine yerleştirilmiş demir veya saf altın yüzükler yaygınlaştı ve genç kızlar tarafından günümüzdekiyle aynı parmağa takıldılar (bu parmaktan kalbe giden bir sınıra olduğuna inanılmaktaydı.). Britanya'da ise, yüzük taşı üzerinde kavuşmuş ellerden oluşan bir motifin yer aldığı gösterişli, altın geç Roma yüzükleri bulunmuştur. Altın yüzükler şövalyeler (equites) tarafından da sınıflarının bir işareti olarak takılırdı.

Tuvalet mutlaka parfüm sıkılarak tamamlanır ve Doğu ya da Capua pazarlarından gelen kokular kozmetik koleksiyonundaki yerlerini alırlardı. Kokular, yağ bazlı olup cam şişelerde (pişmiş toprak ve metal şişeler de var olmakla birlikte, camda daha iyi saklandıkları bilinmektedir) tutulurlardı. Neron ile birlikte kısa ve menfur bir egemenlik süren İmparatoriçe Poppaea, daha sonraları da kendi adıyla anılan ağır bir parfüm çıkarmıştı (Parfüm hediye olarak da mezarlara konulur ve cesetlerin güzel kokması sağlanırdı. Bu amaçla seçilen kokular arasında günlük ve mür yanısıra, tuz, sedir yağı, bal, mür ve balsam içeren bir reçete de saptanabilmıştır).

Anlatıldığı gibi güzelce hazırlanan evin hanımı, hamama gitme zamanına kadar bu hazinelerini kaldırır (hatta asma kilitle kilitler) ve pelerinine (palla) sarınarak arkadaşlarını görmeye, tapmağa ya da alışverişe gitmeye hazır olurdu. Palla, pelerinden

ziyade uzun bir şal olup, vücudu ve başı saran bir dikedörtgen formundaydı. Zira kadın için başı açık dolaşmak saygıdeğer bir davranış değildi. Sadece fahişeler toga giymekteydiler.

Hanımımız bir tahtirevanda taşınmayı isteyebilir, bu durumda köleler akşam saatlerinin araç trafiğinden kaynaklanan kalabalıkta, kaplama taşlarındaki tekerlek izleri üzerinde ve kanallar **arasında** yürümekte güçlük çekerlerdi (Pompeii'deki bazı sokaklarda yaya geçişi için adım taşları bulunmaktaydı, bu nedenle sıvı atıklar ve yağmur suyu için yapılmış kanal sistemleri her zaman mükemmel değildi). Tahtirevanla ilerlemek, çoktan kalabalıklaşmış, çoğu dar ve iki yandaki yüksek insula'lar nedeniyle karanlık sokaklarda tam bir dertti. Kişinin içinde yatarak dolaştığı ve çevredekilerin bakışlarından perdelerle korunduğu tahtirevanın yanısıra, koltuk şeklindeki değişik taşıma araçları da vardı. Hafif arabalar (savaş veya yarış arabaları), yük ve yolculuk arabalarına ise günün bu saatinde rastlanmazdı.

Unutmamamız gerekir ki, bu denli ilerleme gösteren bir kültürü ayakta tutmak için gerekli olan ve yazılı eserlerle değil, fakat yarattıkları yapılar ve sanat eserleri ile iz bırakan zanaatkarlar, duvar ustaları, marangozlar, demirciler, ip yapımcıları, cam üfleyicileri, dericiler, dokumacılar, tekerlek ustaları, çömlekçiler, ressamlar ve diğerlerinin yetenekleri Roma yaşamını yüceltmiş ve zenginleştirmiştir. Zanaatkarlar hakkındaki bilgilerimizin kaynağını sadece ürettikleri değil, aynı zamanda kazılarda ortaya çıkarılan iş aletleri, duvar resimleri ve mezar kabartmalarındaki betimlemeler, malzeme fiyatları gibi resmi kayıtlar da oluşturmaktadır. Örneğin marangozların, bazıları çok modern görünüşlü, yüksek kaliteli araçlara sahip olduklarını biliyoruz. Marangoz rendeleri, keserler, testereleler, keskiler ve ölçme aletlerinin hepsi günümüze dek kalmıştır. Buluntular arasında veya betimlemelerde hiç torna tezgahı ile karşılaşılmaşısa da, bu düzeneğin özellikle mobilya bacaklarının üretiminde mutlaka kullanılmış olması gerekir. Yaşlı Plinius ağaçlardan en iyi hangi amaçla yararlanılabileceğini anlatmıştır; örneğin, yumuşak kayın ağacı sandalye, masa ve kaplama yapımına uygundur. Pek çok ağaç türü pratik ve dekoratif nedenlerle tercih edilmiştir. Plinius ayrıca, Kuzey Afrika'dan getirilen ağaç kavunu kerestesinden (XIII.96) yapılarak çok yüksek fiyatlara satılan ve herkesin sahip olmak için deliye döndüğü masalardan söz eder. Cicerö böyle bir masa için bir milyon sesterces ödemiştir. Günümüz-

de Sahra ölünün her yerinde yetiştirilen ağaç kavunu, Roma'nın Kuzey Afrika'da I.S 1. yüzyılın sonlarına doğru tükenmişti.

Cam objeler, alışılmışın dışında bir sanat düzeyinde üretilen eşyalar oldukları için ilginçtirler. Ama diğer taraftan da İ.Ö. 1. yüzyılda üfleme cam yönteminin bulunması ile, Roma'da seri üretime örnek oluşturan eserlerdir. Cam, daha önceleri çubuklar şeklinde hazırlanır, bir iç kalıp üzerine sarılarak istenilen form verilir veya kalıplara dökülürdü. Camın üflenerek biçimlendirilmesi ise bu zanaat için bir devrimdir. Roma dünyasındaki cam fırınlarına ait pek az kalıntı ele geçmiştir. Dalmaçya'da bulunan bir kandil üzerindeki betimlemede, camın üfleme için gerekli ısıya ulaşmasını sağlayan çömlek şeklindeki fırın yer almakta, bunun üst kısmında ise camın kırılmadan ve dereceli olarak soğutulduğu oda görülmektedir. Camın temel maddeleri silika (kum), soda ve kireçtir. Kalitesi yüksek cam elde etmede kullanılan kumun saflığı önemli olduğundan, Levant'tan, Cumae yakınlarındaki İtalya sahilinden, Gaul ve İspanya'dan alınan kum çok değerliydi.

Camın esas rengi mavimsi yeşil olmakla beraber Romalı zanaatkarlar mineral katkıları yardımıyla değerli taşların renklerini yansıtan zengin bir seçki yaratmasını bilmişlerdir. Süsleme kalıp içinde hazırlanarak üfleme işlemi sırasında uygulanabilmekte veya değişik renklerde camlar kullanılarak plastik formda veya cam üzerine kazıma yöntemiyle yapılmaktaydı. Cameo tarzı oymaların en ünlü örneği Portland Vazosu'dur ve sadece güzelliği ile değil, zanaatkarının usta-

lığıyla da seyredenleri büyüler. Lykurgos Kadehi de röliyef oyma cam işçileriyle olağanüstü bir beceri ve sanat gücünü sergiler. Zarif, kaba, sade veya gösterişli, nadide veya gündelik vazoların yanı sıra, Romalılar pencereler için de cam levhalar üretmekteydiler. Örneğin, Herculeum'daki hamamlardan birinde sırlanmış bir resim penceresi bulunmaktadır ve Papirüsler Villası'nda da sırlanmış peristillere ait parçalar ele geçmiştir. Bunlar, kuşkusuz tek bir cam levhadan değil, küçük cam panellerden oluşmaktaydı.

Burada daha fazla ayrıntıya girmek mümkün değilse de, Vergilius ve Horatius'un şiirlerinin, Cicero'nun nutuklarının, Livius tarihinin ardında gizli olan ve sıradan bir Romalının (bu Romalı artık şüphesiz bir şeyler yemek ihtiyacı duymaktadır) yaşadığı günün koşuşturmasını akıldan çıkarmamak gerekir.

Uzun bir sabah idi. Şimdi öğle yemeği vakti.

ÖĞLEDEN SONRA

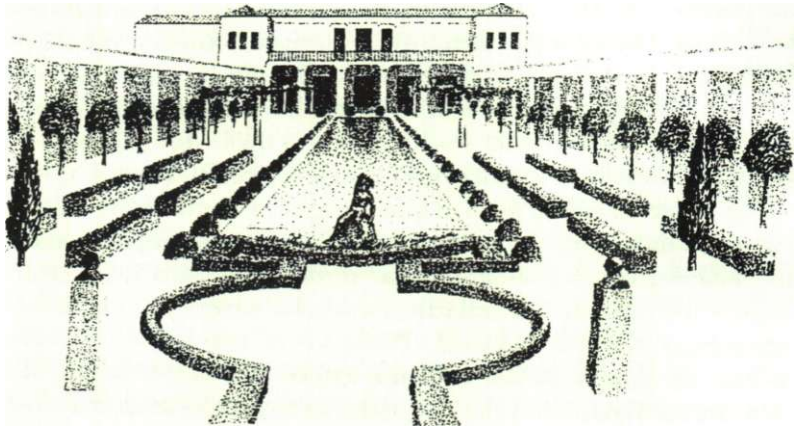
Çocuk, sınıfın eziyetlerinden kurtulunca, her yaşıtı gibi yaşamındaki iki önemli amaç olan "yemek ya da oyun"dan biri için sabırsızlanır. Belki de aşçıdan yiyecek bir şeyler koparmak umuduyla mutfağa, ya da eğer yemek henüz hazır değilse bahçede oynamaya koşar. Bizim örneğimizdeki gibi oldukça varlıklı bir ailenin kendi bahçesi olacaktır; bu, villada büyük bir bahçe, veya dükkanın arka tarafında daha alçakgönüllü bir avlu şeklinde olabilir. İnsula'nın Ostia'daki Resimler Evinde görüldüğü gibi bir bahçe avlusu bulunabilir (Resim.1,bkz.s.2); ancak daha fakir tabakaya ait çocuklar kendilerini ya sokakta ya da odanın bir köşesinde oyalamak zorundadırlar. Enerjilerini hamama, ya da gençlerin fiziksel eğitim aldıkları askeri talim alanı olan Tiber kıyısındaki Campus Martius'daki çalışmalara gidene dek saklamaları gerekir. Böyle kalabalık kentlerde bile çok zenginler sadece peristyl bahçelerle yetinmeyip, park alanları da edinmişlerdir. Söylentilere göre İmparator Neron, çok sayıda insanın evini yakarak güzel bir park yaratmıştır. Buna karşın alışılmış villa bahçesi günümüz örneklerinden farklı bir biçimde, evin içinde yer alabilmekteydi.

Polen analizi, ağaç kökü kalıntılarının incelenmesi gibi tekniklerin ve o döneme ait çağdaş tanımların kullanılması sonucunda Pompeii ve Herculaneum'daki bahçelerden bazılarının rekonstrüksiyonunu yapmak mümkün olmuştur. Romalılar bahçelerden çok hoşlanırlar ve doğal güzelliklerden ince bir zevk duyarlardı. İşlevsel olduğu kadar zevk için de kullanılan bahçeler, belli şemalara uymakla birlikte ahenkliydi de (Resim.10. bkz.s.34). Dekoratif kanallar veya küçük su yolları, çeşmeler, havuzlar (Cicero, balıklı havuzu olan zenginler, özellikle de bu tür havuzları ile meşhur Lucullus hakkında çok acımasızdı), heykeller, kafesler ve pergolalar, ağaçlar ve bitkilerle zarif bir şekilde kaynaştırılınlardı. Kalıntıların yanısıra bahçelere ait resimli betimlemeler de bilinmektedir; Prima Porta'daki Livia'nın Villası'nda yer alan

ve Roma sanatının zaferlerinden biri kabul edilen "Bahçe Odası" freskleri ile, daha az ünlü villalarda bulunan diğer bahçe sahneleri gibi. Yaşlı Plinius, bahçe villa ve manzara resimleri modasının Spurius Tertius tarafından Augustus dön-

minde başlatıldığını söyler (Naturalis Historia, XXXV.16). Başımızın üstünde bir hayvan varmışcasına, Livia'nın odasından kafes şeklindeki çitin karşısındaki çimlere ve dekoratif bir teras duvarının ötesindeki çalılıklara, çiçeklere, üzerine kuşların konmakta ya da üzerlerine doğru alçalmakta olduğu meyva ağaçlarına, kalın ve genişleyen bitki örtüsüne, uzaklardaki soluk maviyeye bakarız. Bu görüntüden edinilecek izlenim, Genç Plinius'un Toscana'daki villa bahçesinde de yer alan kutu şeklinde kesilmiş çalılıklardan oluşan çitleri ve ötesindeki kır manzaralı güzelliği anlatırken çağrıştırdığı "düzen ile güzel vahşilik arasındaki uyumdur" (Mektuplar, V.6). Geç Avrupa tarihî ile ilgilenenler, bu konuda geç 16. - erken 19. yüzyıl dönemi zevkini karakterize eden "kalıplara bağlı ile romantik bileşimini" farkedeceklerdir.

Meyva ve bitkiler dekoratif olduğu kadar tüketim amacıyla da üretilmekteydiler. Plinius'un Laurentium'daki evinde bir mutfak bahçesi vardı ve burası şimşir, biberiye çalılarına, dut ve incir ağaçlarına, asma sardırılmış bir pergolaya sahipti (Mektuplar, 11.17). Pompeii'de gerçek bir pazar bahçesi ortaya çıkarılmıştır. Akanthus ve sarmaşık gibi tırmanan bitkiler, çınar, defne, selvi gibi ağaçlar, nar, ağaçkavunu, ayva ve mürdümüriği gibi meyva ağaçları, frenk maydanozu, kişniş otu, rezene ve maydanoz gibi otların tümü bu bahçede yerini almıştı.

10. Zenginlere ait bahçeler - Herculaneum 'daki Papiriüs Villası 'na dayanılarak canlandırılmıştır.

Roma bahçesi bitki çeşitleri ve farklı kokularla doluydu, bahçıvan ise zevk ve profesyonel çiçekçilik için farklı topraklardan nasıl yararlanacağını bilirdi - öyle ki bu durum şiirlere bile konu olmuştur- (Vergilius, Georgics, II). Güller, menekşeler ve sümbüller en sevilen çiçekler olarak bilinmektedir ve Pompeii'deki Vetii Evinde bulunmuşlardır.

Bahçede bir de kutsal alan vardır ki, bu basit bir nişten, büyüğe bir tapınağa dek değişik biçimlerde olabilir. Roma ile Tivoli yolu üzerindeki Hadrianus'un dev villasında yer alan Serapeion buna bir örnektir. Burada oldukça yaygın şekliyle Priapos'un phalloslu bir heykeli yer alıyor olmalıdır, zira bir Yunan doğurganlık tanrısı olan Priapos Romalılar için bahçe tanrısıydı.

Dışarıda (al fresco) yemek Akdeniz ikliminde yaşamının zevklerinden birisiydi (sivrisinekler rahat bırakırsa) ve pek çok bahçede bir açık hava triclinium'u (yemek odası) vardı. Söz konusu alan, muhtemelen bir tente altındaki basit bir yemek köşesi veya Plinius'un Toscana'daki bahçesinin derinliklerinde yarattığı gibi, ortasında küçük bir havuzun yer aldığı beyaz mermerden rustik bir fantezi olabilir, kimi yiyecekler bu havuzun içinde yüzdürülürdü. Hatta bahçeye açılan ancak kendisi evin içinde yer alan yemek salonları da tasarlanmıştı ve Pompeii villalarında güzel havalarda yemek için kullanılan oturma odası (oecus) bulunmaktaydı. Daha lüks ve geniş evlerde ise iç ve dış mekanlar arasında çok kesin bir ayırım yapılması şart olmayıp, daha çok bu ikisinin güzel ve uyumlu bir karışımı kullanılırdı. Öte yandan, bir insula üzerindeki kalabalık, dar ve yangın tuzağı odalarda yaşayan daha şanssız insanlar için romantik tasarımların sağladığı alanlar yoktur. Yoksul bir çocuk thermopolium'dan getirilecek, ya da tehlikelerle dolu portatif bir mangalın üzerinde pişirilmekte olan yemeği beklerken, varlıklı bir akranı gibi aşık kemikleri ile oynayarak oyalanacaktır.

Aşık, Klasik dönemin sevilen bir oyunu olup, zarların bir çeşitlemesidir ve oyun elemanlarının biçimleri düzgün olmadığından daha da ilginç kabul edilir. En yüksek sonuç (tüm rakamların farklı oluşu) bir Venüs, en düşük sonuç (tüm rakamların aynı oluşu) ise bir köpektir. Diğer taraftan Venüs üç tane altı gelmesidir (Roma oyun zarlarının sayı düzeni halen kullanılan zarlardaki ile aynıydı). Oyun tahtası üzerinde gerçekleşen oyunlar için üç zar gerekliydi. Bu oyunlardan biri yetişkinlerden uzak bir köşede ve muhtemelen onların aksine parasız oynanırdı. Ital-

ya da günümüzde hâlâ oynanan bir başka basit ve sevilen *oyun* ise morra diye bilinen (Latincesi *iniciatio*) tahmin oyunuydu. Oyuncular, sağ ellerinin bazı parmaklarını değişik sayıları işaret edecek şekilde havaya kaldırırlar ve toplam sayıyı söylerlerdi. Oyun, içlerinden birisi doğru sayıyı tahmin edene dek devam ederdi. Augustus'un en sevdiği oyun ise "tekler ve çiftler" (par impar) adını taşırdı ve oyuncuların avuçlarına gizledikleri çakıl taşlarının sayısını tahmin etmek üzerine kuruluydu. İmparator para için oynar, ancak ailesinin oyun kazancından yararlanmasına da izin verirdi. Bu fazladan heyecan olmasa, genç oldukça çabuk sıkılabilirdi. Buna ek olarak, oyunun çocuklardan birinin henüz bebek olan kardeşinin yakınlarında oynanması halinde, bebeğin yürümesine yardım eden araç sayesinde harekete geçip, oyun taşlarını yemeye kalkışması tehlikesi de vardı. Roma'dan 2. yüzyıla ait bir mezar resminde, yeni yürümeye başlamış küçük bir oğlan, tekerlekli çerçeve şeklindeki ve önünde sabit durmasını sağlayan tekerlekli bir çubuğu da olan yürüme aracı içinde görülmektedir.

Kuşkusuz, isteyen çocuk evcilleştirilmiş bir hayvanla da oyalanabilirdi.

Kabartmalarda, resim ve mozaiklerde sık sık rastlanılan ve hatta yazılı eserlerde dost olarak ya da insana yardımcı (avlanma ve bekçilik için) hayvanlar şeklinde belirtilen (Martialis,1.109) köpekler kadar, kuşlar da en sevilen evcil hayvanlardandı. Lesbia'nın evcil serçesi (Catullus,3) bunların içinde en ünlüsü iken, kuşlarla ilgili başka yazınsal ve resimsel anlatımlar da bulunmaktadır. Martialis nüktelerinden birinde değişik evcil hayvanların listesini vermektedir, ancak bunlardan bazılarında duyulan ilginin pek de masum olduğu söylenemez: Vaşak, köpek, maymun, firavun faresi (gelinciğe benzer bir hayvan), saksağan, yılan ve baykuş (VII.87). Bu, Roma'daki evcil hayvanların çeşitliliğini gösteren yeterli bir bilgidir. Bir akşam yemeği davetinin betimlendiği kabartmada ise daha alışılmadık bir hayvan yer almaktadır. Bu, gözleri ümitle bakan bir köpek yerine kanepe üzerinde oturan küçük, tombul bir domuzcuktur. Kedi ise evcil olmaktan ziyade vahşi bir hayvandır. Ama yine de Pompeii'de ele

geçen bir resimde, iyi beslenmiş ve çok evcil görümlü bir kedi ayak taburesinin üzerine uzanmıştır. Güney Fransa'dan dokunaklı bir mezar stelinde ise, ayakları dibindeki tavukla betimlenmiş genç bir kız; kucağındaki yavru kediyi göğsüne bastırırken, ellerini de hayvanın karnının etrafına dola-

maktadır, farelerin evlerde beslenmek üzere mi tutulduğu, yoksa sadece yok edilmek için mi yakalandıkları bilinmemekte, fakat Horatius farelerin küçük arabalara koşulduğu bir çocuk oyunundan söz etmektedir (Satires, II.3.249).

Sanat eserlerinde izlenen vahşi veya evcilleştirilmiş hayvan betimlemeleri büyük bir sevgi ve duyarlılığı yansıtmakta ise de, Roma karakterinin diğer yüzü de unutulmamalıdır. Zira bütün bu güzel tasvirlerin yanında av sahnelerinin karanlık görüntüleri yer alır. Av, Romalının en önde gelen ve hiç değilse tamamen yapay olmayan zevklerinden biridir, ancak bundan da kötüsü oyunlardaki tiksindirici barbarlıklardır. Gladyatör yarışmaları sayesinde insanların ölene dek işkence gördüğü oyunları barındıran bir kültürün, hayvanlara ilgi göstermesi ve egzotik türlerin korunmasına öncelik vermesi beklenemez. Bunun tam tersine, vahşi hayvan arenada avlanır veya insanları katlederken, yorgun damakları heyecanlandırarak bilinmeyen tatlar aranırdı. Bir yandan Kuzey Afrika'daki doğal bitki örtüsü Roma'nın tahıl stoğunu arttırmak için tahrip edilmiş (ve böylece onarılmaz bir çölleşme başlatılmış), diğer taraftan da alışılmadık hayvanların katlini izleme zevki için Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki aslan, kaplan, su aygırı ve fil nüfusu ortadan kaldırılmıştı. Bunlar da Roma'nın günlük gerçeklerindedir.

Şimdi eğer mide bulantınız geçti ise artık beşinci saat ve öğle yemeğini düşünme zamanı. Talihsiz Pompeii ve Herculaneum'un sakinlerinin öğle yemeği planları dramatik bir biçimde ve bazıları için sonsuza dek bölünmüştü. İsis'in rahipleri, hepsi de çok iyi korunmuş durumda bulunan yumurta, fındık ve mercimek yemeğe hazırlanıyorlardı. Herculaneum'daki odasında hasta yatan bir genç tavuk yiyordu. Öğle yemeği günün ana öğünü olmadığı için hafif yiyeceklerle geçiştirilirdi - buğday veya arpa ekmeği (arpa özellikle köleler ve fakirler içindi), et veya balık, sebze ve peynir alışılmış yemek tarzıydı. Marcus Aurelius (İmparatorun dönemi bizim bahsettiğimizden daha geç olsa da bu gibi şeyler fazla değişmemiştir) kent dışındaki yerleşimlerde yenen basit öğle yemeğini tanımlarken, ekmeğe, fasulye, soğan ve yumurtalarıyla beraber pişirilen ringa balığından bahsetmiştir (Mektuplar, IV.6). Zeytin, incir ve salatalar da antik İtalya'da bugün olduğu kadar sevilen yiyeceklerdi. Neron, hazır yemek (fast food) olarak satılabilecek yiyecekleri yeşil sebzeler ve kuru fasulye ile sınırlayan emri verdiğinde, kuşkusuz şarap satan barlara

sıkça gidenler bundan hiç de memnun olmamışlardı (Suetonius, Neron, 16) - bu da Iulio-Claudius imparatorlarının tüketimi, harcamaları ve masrafları sınırlayan kanunlarla azaltma girişimlerinden biriydi (hatta bir kurala göre, tavernaların ve sıcak yemek dükkanlarının sahipleri Roma'nın büyük tüketicileri arasında yer almamalıydı). Ancak masrafları kısıtlayıcı bu kanunlar da benzer kanunların nihayetinde olabildiği kadar başarılıydı, zira insanları tutumlu hale getirmek için kanunlar koymak da iyi insanlar yaratmak için yasa yapmak kadar imkansızdı.

Öğle yemeğini ıslatmak için su, ballı su veya seyreltilmiş şarap içilirdi. Yemeklere meraklı ve bir sosyal tarihçi olan Apicius'un yemek kitabında, ucuz ve besin değerleri de yüksek olan fasulye, arpa veya kılçıksız buğdaydan yapılmış yemek suları ile sebze çorbalarına oldukça fazla yer ayrılmıştı.

Ekmeğin temel besin sayılmasından önceki dönemde, tahıl esaslı olan ve su veya sütle pişirilen lapalar, binlerce yıl boyunca Akdeniz çevresindeki köy nüfusunun ana yiyeceği olmuştur. Polenta, bulgur, kuskus veya risotto gibi yiyecekler bunların devamıdır. Apicius'un kitabında da belirtildiği gibi bu tür yemekler akşam sofralarının menüsüne aittir, ancak çok soğuk bir kış gününde bir içinin öğle yemeğinde de yer alabilir, hatta iş yerine ya da tarlaya "vakumlu bir matara" içinde taşınırdı. Bu özel kap aslında sanıldığı kadar karmaşık bir yapıda değildir. Romalılar yalıtım prensiplerini çözmüşler ve Pompeii'de modern vakumlu kaplarla aynı sisteme sahip, iç ve dış hazneli, hava ile yalıtılmış, bronz ve demirden bir vazo bulmuşlardır.

Martialis altıncı saatin siesta zamanı olduğunu anlatır. Siesta sadece Roma'daki yaz günlerinin bunaltıcı sıcağı için akılcı ve zevkli bir çözüm değil, aynı zamanda (her ne kadar Romalılar öğle yemeğini oldukça hafif yiyeceklerle geçitirseler de) egzersiz ve banyo ile geçirilecek olan öğleden sonraya da sağlıklı bir *önlem* ve *hazırlıktır*.

Kalabalık bir insulanın üst katında yaşayan yoksul insanlar için dinlenmek daha zordur ve hamama kaçış onlar için gerçek bir rahatlamadır. Zenginler söz konusu olduğunda, bu dinlenme tadı daha güzel çıkartılabilecek bir olanaktır. Evi taşrada ya da deniz kıyısında olanlar (mesela Campania sahili), bu amaç için özel olarak tasarlanmış, yaz günlerinde denizden esen rüzgara açık veya kış mevsiminde ev fırını ile ısınan, ev halkının gürültüsünden uzak odalarda dinlenmektedirler. Zenginlerin Ro-

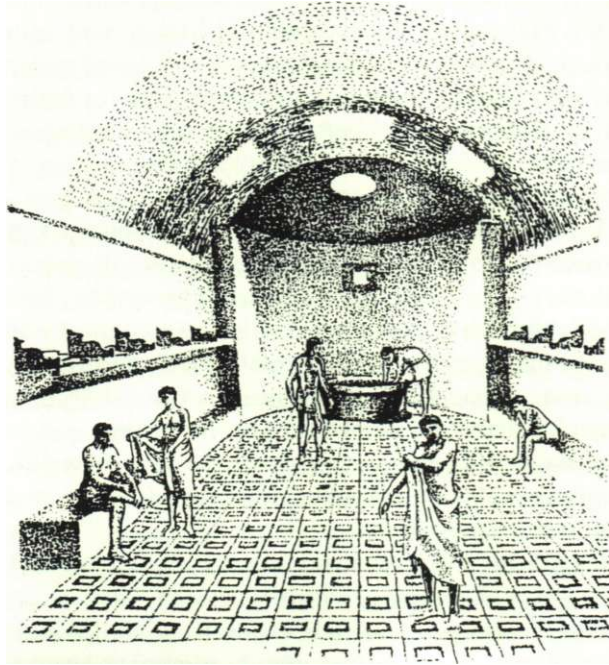
ma'nın kalabalığından uzaklaşmak için kullandıkları ve müptelası oldukları bu gösterişli ve bazıları çok büyük tesislerde yılın ve günün farklı zamanlarına uygun tasarlanmış daireler bulunmaktaydı.

Siesta zamanı kuşkusuz küçük aşk kaçamakları için de iyi bir fırsattı. Panjurlardan içeri ağaçlar arasından geliyormuşçasına süzülen, şafak vakti ya da günbatımının yumuşak tonlarını andıran ışık, Ovidius tarafından da doğrulandığına **göre (Amores, 1.5)** utangaç gençkıza cesaret verir -gölge olsun olmasın, genç kız onun yanında iken çekingenliğini uzun zaman sürdüremezdi. Catullus da siesta saati için randevu verir (32), onun örneği daha az hassasiyetle dile getirilse de kendisinin bekletilmekten hoşlanmadığı açıktır.

Ve şimdi de hamama gidelim (Resim.II, bkz.s.40). Her sınıftan Romalının günlük yaşamı için hamamın önemini kestirmek çok zordur. Bu mekanlar kişinin sadece kirlerinden arınmasından çok daha fazla işleve sahipti: sosyal kulüp, gymnasium, halk kütüphanesi, auditorium ve hatta sanat galerisi olarak da hizmet veriyorlardı. Romalı bir kadın veya erkek öğleden sonralarının önemli bir bölümünü burada geçirebilirlerdi, zira olup biten çok şey vardı. Hatta Roma avam takımının asayişini sağlamak **konusunda önemli iki öğe olan ekmek ve sirklere** bu üçüncüsünü eklemek gerektiğini de söyleyebiliriz. Ekmek, potansiyel anlamda sevgisiz olan şehirli ve fakir halkın karnını doyuran tahıl yardımını temsil eder, sirkler ise kısmen törensel bir görevin, kısmen de hakim sınıfın halkı eğlendirmek için yaptığı kendi reklamının sonucudur, kaldı ki sirklerde geçirecek pek çok tatil vardı (yıl boyunca 150 günden fazla). Üçüncü öğe hamamdı; halkın temizliğini sağlamak, onları eğlendirmek, herkesin yararlanabileceği güzel, geniş ve sıcak bir mekan yaratmaktı. Böyle yapıların inşaatı yine halk otoritesinin sorumluluğunda idi ve masrafların karşılanması sadece zengin ve girişimci olanların cömertliğine bağlı değildi (unutulmamalıdır ki girişimcilik, ya da girişimci görünmek ve teşvik edici, destekleyici olmak antik dünyada olumlu meziyetlerdi).

Orta Doğu'nun Türk hamamları pek çok açıdan Roma hamamlarına paralel oluşturur. Bunlar, başka ülkelerdeki Türk hamamlarında rastlanan buharlı kapalılık görüntüsünden çok farklıdır. Roma'da bu yapılar küçük, işlevsel ve yerel tesislerden, büyük ve güzel mimarlık harikalarına dek uzanırlar - hatta

Osmanlıların ihtişamı bile Roma hamamları ölçüsünde örnekler yaratamamıştır. Örneğin bugün dünyanın en büyük sahnesini İ.S. 3. yüzyıla ait Caracalla Hamamınının bir bölümüne ait kalıntılar barındırmaktadır. Roma'da ise hamam, arkadaşlarla gidilecek, yıkanma süresince iyi vakit geçirecek, soğuk içecekler yudumlanırken masaj yapılacak bir yerdir. Buradaki işlemler birbirine benzer: Sıcak bir odada (buharla dolu değildir, fakat oda suyun buharlaşma derecesine kadar ısıtılır) cildin gözenekleri açılır, temizlenilir, masajın ardından soğuk su ile ferahlanır ve bundan sonra bir süre dinlenmek gerekir. Roma'daki işleyiş burada göreceğiniz gibi daha karmaşıkta da, benzer ilkelere bağlıdır ve sonuç da aynıdır: Kişi kendisini, modern banyo veya duşta yıkanmış birisinin asla tahmin edemeyeceği kadar temiz hissederek, rahatlamış ve bir o kadar da enerji toplamış olarak hamamdan çıkar. Romalılar bu konuda iyidirler ve hamam geleneğinde dikkate değer özellik bu zevkin sadece şanslı azınlığa özgü olmayışıdır, zira Roma'da hamamlar çok küçük bir ücret karşılığında herkese açıktı ve çocuklara da bedavaydı.

11. Hamamda - caldarium (sıcaklık)

Daha şanslı olan zenginlerden kimilerinin evlerinde özel hamamları olabiliyordu, ancak bunlar halk hamamları kadar sık kullanılmıyorlardı. Ev hamamları misafirler için yakılır, yıkanma eylemi de iyi bir akşam yemeği gibi bir parti etkinliği olarak kabul edilirdi (örneğin, Cicero, Atticus'a Mektuplar, II.3).

Hamamlar, hem kadınlara hem de erkeklere açıktı, bazılarında ise cinsiyete göre ayrılmış bölümler bulunmaktaydı (kadınlar hamamı bitişikteki erkekler hamamından daha kalabalık olurdu; örneğin, Pompeii'deki Forum Hamamı ve Stabian Hamamı, ilginçtir ki kadınlar erkeklere göre daha sıcak banyodan hoşlanmaktaydılar, Herculaneum'daki Forum Hamamında kadınlar bölümü ayrı bir fırına ve daha çok sıcak hava borusuna sahiptir), Hadrianus dönemine kadar büyük *thermae*'de (kaplıcalar) karışık şekilde banyo yapılabildiği kesindir, ancak imparator söz konusu usulün skandal olasılıklarını arttırdığına ve çok sık rezalet çıktığına karar vermiştir. Her açıdan daha alçakgönüllü ve yerel olan *balneae* (banyolar) ise bu ayrıma aldırılmayan kadınlara hizmet vermektedir ve yeni hamamlar inşa edildiğinde eskilerinin kadınların kullanımına bırakılması önerilmiştir. (Eğer tuvaletlerin sorun olacağını düşünüyorsanız, sadece kadınlara ait latrinaların bulunduğu yerlerden biri de kadın hamamlarıydı.) Bunun dışında, söz konusu ayırım mekan yerine saatlerle yapılıyordu; Hadrianus'un müdahalesinden sonra erkekler hamama ancak sekizinci saatten sonra gidebilirlerdi. Burada da Doğulu hamamla bir benzerlik vardır. Tesisin karışık olarak kullanılabilirdiği bir dönem olsa da, daha şatafatlı hamamlarda erkek ve kadın için ayrı mekanlar bulunmakta, aksi takdirde erkek ve kadın aynı mekanlarda farklı günlerde yıkanmaktaydılar.

Hamama girildiğinde ilk durak *apoditerium*'dur (soyunma odası), burada giysiler çıkarılır ve katlanarak bir yardımcının veya kişinin kendi kölesinin göz kulak olduğu bir rafa konulur. *Bil* gerekli bir önlemdi, zira *apoditerium*'dan *giysi* alınması oldukça sık rastlanan bir suçtu ve gelişmiş bir ikinci el giysi ticareti vardı. Herculaneum'daki Forum Hamamı'nda birkaç biçare, kaynayan volkanik çamurdan kaçmak için giysi raflarına tırmanarak kurtulmayı denemişler, iskeletleri burada bulunmuştur. El ve ayakların yıkandığı havuzlar da *apoditerium*'da yer almaktaydı.

Ailenin reisi muhtemelen kendi köleleri, masörü ve havlu taşıyıcısı ile birliktedir, zira bu hizmetkârlar yalnız onun isteklerini ve kaptislerini bilmekle kalmaz, aynı zamanda hamam yöne-

timinin sağladığı değişik hizmetlere harcanacak tutardan da daha ucuza mal olurlardı. Hanım ise hizmetçileri ve ornatriks'i (makyajcısı) ile birlikte ve kendisine hem banyosu süresince yardım edilir, hem de banyonun ardından süslü ve boyalı görüntüsü elden geçirilerek tazelenir.

Yıkanacak kişi ısıtma ve serinletme işlemlerinden kademeli aşamalar halinde geçer: Roma hamamlarında tek bir sıcak oda yerine ılık oda (tepidarium) ve sıcak oda (caldarium), hatta eğer istenirse bir de ter atma odası (sudatorium) vardır. Bu odaların tümü, Romalıların evlerinde kullandıkları merkezi ısıtma sistemi ile aynı türden zemin altına yerleştirilmiş düzenekle ısıtılmaktaydılar (fırın ile ısıtılan hipocaust). Tabanların altından iletilen ısı, sıcak hava kanalları sayesinde sütunlara ve duvarlara doğru yükselirdi. Bazen de sıcak su kaynatılan kazanlar kullanılmaktaydı. (Evlerdeki merkezi ısıtma sistemi, kuşkusuz İmparatorluğun kuzey bölgelerinde daha yaygındı.) Sıcak veya soğuk suyun akışı vana sistemleri ile kontrol edilirdi. Romalılar sıcak su kaynaklarını kendi çıkarları için kullanırlar, bu doğa nimetinden sağaltıcı etkileri yanısıra eğlence amacıyla da yararlanırlardı. Örneğin, çok tehlikeli olan Vesuvius çevresindeki volkanik arazi, sıcak su kaynakları ve zengin toprakların sağladığı kazançları da barındırmaktaydı. Hamamda serinleme ise bir yüzme havuzunda yapılırdı.

Diğer taraftan egzersizden önce banyo yapmanın pek bir anlamı yoktu ve hamamlar çoğu zaman sağlık kulübü olarak da kabul edilirdi. Büyük hamam tesislerinin bir bölümünü de egzersiz sahası olan palaestra oluşturmaktaydı. Burada, hem kadınlara hem de erkekler değişik oyunlar oynarlardı. Romalı kızlardan istenen, ne Spartalı akranlarından beklenen zor ve titiz eğitimi almaları, ne de Atinalı kızlar gibi inzivaya çekilmeleriydi. Böylece onlar da erkek kardeşleri gibi top oyununun tadını çıkarırlardı. İnsanlar ne ise odurlar, Roma'da da erkek gibi kızlar, eğlenceye ve "mens sana in corpore sano" (sağlam kafa sağlam vücutta bulunur) deyişine inanan insanlar vardı. Öyle ki, kadın gladyatörlerden bahseden kayıtlara rastlanmıştır. Iuvenalis, ahşap deneme hedefleri üzerinde kılıç oyunlarına çalışan ve belki de arenanın hayalini kuran kızlarla dalga geçer (VI.246 ff). Bu, günümüz okuyucusuna oldukça garip bir düş gibi gelebilir - böyle bir arenada "yemek listesi"nin bir parçası olmayı isteyeceklerin çıkabileceğini hayal etmek zordur. Ancak bir köle için glad-

yatör okuluna seçilmek bir aşağılanmadan daha fazlası demektir. **Sadece** ölümden kurtulmakla kalmayıp kalabalığın hayranlığı da kazanan kişi zafer, servet, hatta özgürlüğüne ulaşabilir bugünümüzde mütevazı koşullardan gelip halkın sevgilisi olmayı başaran

boksörlerin durumuna benzer. Ama kuşkusuz tek bir farkla. Modern dünyanın

karşılaşmalarında bir yaralanma olur oyunları cenaze töre

gelişim!**sonucu** ortaya çıkmıştır, dini töreler gerekçe olarak gittikçe daha boş nedenler ileri sürmektedirler). Kaldı ki tehlike, adrenalın ve kanla yaşamlarına heyecan katan erkekler yanı sıra kadınlar da vardır. Denebilir ki, elde kılıç ve kulaklarda kalabalığın kükreyişi ile arenada duyulan korku, kaya tırmanışı yapmanın masumiyeti kadar gerçektir.

Romalı bir kız için sağlıklı egzersiz yapmak bile uzun bir yaşamı garantilemez. Bir kadın için ortalama ömür 27 yıl olarak hesaplanmıştır ve bu, büyük ölçüde hamileliğin tehlikelerinden kaynaklanır. Klasik döneme ait doktorların kayıtlarını okumak amansız ve korkunç bir deneyimdir. Jinekolojik bilgiler kimi açılardan oldukça gelişmiş, doktorlar beden anatomisini bir dereceye kadar çözmüşlerdir. Ele geçen Roma dönemine ait tıp aletleri arasında vajinal ve anal muayenelerde kullanılanlar vardır. Bunlar bir mühendislik harikası gibi görünmekle birlikte, çok acı veriyor olmalıydılar (bu manzara karşısında korku ile irkilen hanımlar, aynı güzellikte yapılmış olan ve yine kazılarda ele geçen kastratorlara (iğdiş etmekte kullanılan aletler) erkeklerin göstereceği tepki ile teselli bulabilirler). Iuvenalis, kadınlar tarafından takdir edilen ve bu araçların kullanılması ile ilgili avantajları anlatırken, çocuk düşürme olmadığını söyler (VI.366 ff).

Hamilelik ve doğum kontrolü ile ilgili bilgiler gerçekler, yaşananlar ve hayali olanların bir karışımı idi; ancak neyin hangisi olduğu bilinmiyordu. Enfeksiyon konusu yeterince anlaşılmadığından, doktorlar müdahale etmekten ziyade gözlemekle yetiniyorlardı ve

kendilerinden daha başarılı cerrahlar vardı. Bu bağlamda çok sık rastlanan bir rahatsızlık doğum sonrası ateşlenme olup, başlıca ölüm nedenlerinden biriydi. Bu konulardan bazılarına kitabımızın sonunda *yeniden* değineceğiz. Burada şu soruyu sormamıza izin verin: Yazılı kaynaklarda, Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi üst tabakasına ait kadınlarda varoldu-

ğu anlatılan hedonizmin (yaşamda zevk ve mutluluğu esas alan görüş tarzı) ve kadınların kendilerine gösterdikleri müsamaha-
nın altında derin bir korku ve zamanın sınırlı olduğuna dair bir sezgi mi yatmaktaydı? Çocuk sahibi olmak konusundaki vurdumduymazlık (öyle ki Augustus kendi döneminde özendirici bir yönetmeliği yürürlüğe koymuştur) sadece bencillik veya ileri sürüldüğü gibi, kurşun su borularından kaynaklanan zehirlenmeler ile açıklanamaz. Katı Cumhuriyetçi düşünceler ne olursa olsun, Romalı annenin çocuğunu büyütme, onunla oynamaya, onu eğitmek veya beslemeye mecbur edilmesi gerekmezdi; ancak anne de bu sorumluluğu ve dolayısıyla çocuk sahibi olma riskini bir başkasına devredemezdi. Kılıcıyla bir hedefe hızla vuran bir kız, ya da sevgilisi ile randevulaşmak için portikodan ayrıl-

mayan veya yarışlarda flört eden diğerleri, aileleri ile birlikte olgunluk yıllarına dek yaşama şanslarının çok yüksek olmadığına kuşkusuz farkındaydılar. Ortalama bir evliliğin 10-15 yıl sürdüğü ileri sürülmektedir. Erkekler de hastalığa yakalanmaktaydılar ve doğal olmayan nedenlerle (evdeki ve ev dışındaki kazalar) ölüm sayısı yüksekti. Buna ek olarak, üst tabakaya ait kızlar kendilerinden çok daha yaşlı erkeklerle evleniyorlardı. Gençlikleri kendilerine yönelik fiziksel zararı arttırıyor, ancak eğer bunları atlatırlarsa mutlu ve özgür bir dul olarak yaşama hakkına kavuşmak için dayanıyorlardı. Uzun evlilikler, karı koca arasındaki sevginin zaferinden çok, ölümcül bir kazanın meydana gelmemesine bağlıydı.

Şimdi izin verin, günün sefasını noktalayıp palaestra ya geri dönelim. Askeri beceri çoğu zaman spor yapma becerisinin de temelini oluşturur, bu her kültürde olduğu gibi Romalılar için de aynıydı. Süvarilerin eğitimi ve yürüyüş talimleri hamamın çevresindeki eğlence alanlarında yapılmazdı, ama koşu, atlama, yüzme, mızrak atma, okçuluk, güreş gibi günümüz sporları arasında hâlâ yer alan etkinlikler askerlerin olduğu kadar sivil halkın da egzersizleri arasındaydı. Güreş, bir Olimpiyat sporu olmasına ancak günümüzde çok rağbet görmemesine karşın, Roma'da çok onurlu ve sevilen bir spor dalıydı. Bizim burada bahsettiğimiz okul çocuğumuz bile güreşte rakibine dalarken düşünülebilir. Usulünde bir karşılaşma için taraflar soyunur, yumuşak ve esnek olabilmek için yağlanır, sonra güreş sırasında rakibinin ellerinden kayarak kurtulmak gibi bir hileye başvurmamaları için bu yağ tozla kaplanırdı.

Ağırlık kaldırma, erkekler kadar kadınlar tarafındanda sevilirdi. Iuvenalis, ağırlık kaldırdıktan sonra masöre koşan kadınlardan bahseder

(VI.422-3) ve benzer bilgiler Martialis'de de var Bir çok değişik top oyunu

vardı, bunlar farklı biçimlerdeki toplarla oynanırdı

paganica kuştüyü ile doldurulmuş bir el

oyuncuların topu birbirilerine el darbeleriyle attıkları vole

kullanılan top, harpastum kumla doldurulmuş ve rugby'e benzer bir oyunda kullanılan top idi (oyunculardan bin topu kucaklar, itişerek, karşısındakini kandırarak ve hızla koşarak ilerlerdi). Trigon pila ile oynanırdı. Bu oyunda oyuncular bir üçgenin köşelerinde dururlar ve topu birbirlerine rastgele fırlatırlardı.

Amaç topu bir elle fırlatıp, diğeri ile yakalamaktı. Satyricon'un ünlü bölümü cena Trimalchionis'de Petronius'un kahramanı, yaşlıca bir adamı (daha sonra bu adamın Trimalchio olduğu

anlaşılacaktır) söz konusu oyunu hamamda güzel gençlerle oynarken izler, ancak adam yere düşen topları yerden almaya tenezzül etmez ve kölesinin taşıdığı bir çantadan çıkardığı toplarla oyunu sürdürür (27). Amaç, kuşkusuz, topu düşürmektir. El topu o kadar sevilmekteydi ki kalabalık ev halkı sphaeristerium adı verilen özel tasarlanmış bir odaya koşup burada oynayabilirdi. Romalılar için de top yardımıyla oynanabilecek büyük çeşitlilikte bir sürü oyun vardı (pelota gibi).

İyi fikirler tutulur, öyle ki en basit oyunlar ve oyuncaklar bile hiç değişmeden yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Kadınlar arasında sevilen bir başka oyun da "çember'dir (trochus) ve anahtar adı verilen ucu çengelli bir sopa yardımıyla yürütülerek, yönlendirilir. Ortaçağda, Viktoria döneminde veya yirminci yüzyılda bir çocuğu tıpatıp aynı oyunu oynarken görmek mümkündür.

Güreşe hazırlanan kişinin soyunması gerekirken, spor yapmak için soyunmak Romalılar tarafından hoş karşılanmazdı. Bunun yerine egzersiz sırasında basit bir giysi olan tuniğin değişik bir biçimi giyilirdi. Martialis, kadınların kullandığı tozluklardan (VII 67) ve yine aynı şiirinde, soğuk günlerde top oynarken giyilen pelerinden söz eder. Çıplaklığa karşı gösterilen bu tutuculuk Romalılar ile Yunanlılar arasındaki yegane farklılık değildir. İdeale ulaşmak, fiziksel güzelliğin mükemmelliği, atletik üstünlük eğitilmiş bir erkeğin hedefleri arasında iken, bu nitelikler da-

ha katı olan Romalı yürekleri **titretmiyordu. Onlar egzersiz yap-**manın gerekliliğini biliyorlar - mens sana in corpore sano - ancak bedeni bir kült gibi algılamıyorlardı. Campus Martius'daki askeri fiziksel talim, hergün askerler kadar siviller tarafından da yapılmaktaydı ve daha önce sözünü ettiğimiz, hamamdaki palaestrada yapılması mümkün olmayan bazı egzersizlere çalışan genç adamları burada görmek mümkündü. Bu alışmalar erkek-lere ve özellikle de sürekli şekilde istila ve kolonizasyon hareke-
tinin içinde bulunanlara zgyd, ancak yine de fiziksel m-kemmelliğe ulaşmak onlar için önemli bir hedef değildi.

Egzersiz sonrasında anne, baba ve evlatlar vücut bakımı (depi-
lasyon gibi), masaj ve benzer rahatlatıcı hizmetlerden oluşan ha-
mam sefası için çoktan hazırđırlar.

Sıkı bir egzersiz veya hafif bir top oyunundan sonra ilk aşama tepidarium'da vücudun gözeneklerinin açılması ve iyice temiz-
lenmedir. Romalılar için sabun vazgeçemedikleri ve yaygın bi-
imde kullandıkları zeytinyağıdır. Zeynyağı bedene yayılır ve
terlenip, vcudaki su çarpıldıktan sonra strigilis adı verilen kazıyıcı
bir aletle temizlenirdi. Bu pis bir işlem gibi görünse de, özel-
likle yükseltilen sıcaklıkla birleştiğinde temizlenmek için çok et-
kili bir yöntemdi. Türk hamamına giden herkesin bileceği gibi,
terleyerek ve sabunlanılarak geçirilen zamanın ardından yapı-
lan kese sırasında da, normalde temizlendiğini düşünen kişinin
vücudundan şaşırtıcı bir kir çıkar.

Tepidarium'da duvar kenarları boyunca sıralar bulunurdu, -
lüks hamam yapılarında bunlar mermerdendir ve havlularla
peştemallar için de raflar bulunmaktadır - yerler ise basit ge-
ometrik desenli veya daha görkemli mozaiklerle kaplıdır. Her-
culaneum'daki Forum hamamlarında yılan şeklinde bacaklara
sahip bir Triton ve yunuslardan oluşan bir mozaik tasarımı kul-
lanılmıştır: bu, mekana uygun ve su ile ilgili bir sahnedir. Öte
yandan, evin reisi hamamda yeniden hamisi olduğu kişinin ilgi-
sine zaman ayıracaktır. İşe giderken kendisine eşlik edilmesi gi-
bi hamama da onlardan bir kısmı ile birlikte gidebilir, böylece
prestijini sergilemek ve aldığı desteği kuvvetlendirmek imkanı
bulur. Diğerleri, himaye edilen ve umut peşinde olanlar akşam
yemeğine davet edilmeyi garantilemek için banyo gününde kar-
şılaşmayı seçmiş olabilirler(hamamın uzun ve karmaşık işlemler-
inden dolayı hamama hergün gidilmeyebilir), aynı Encolpi-
us'un Trimalchio'ya yaptığı gibi.

Bundan sonrası ise isteğe kalmıştır. Caldarium'da (sıcaklık), sıcağı hafifletmek için yüz yıkamakta kullanılan soğuk suyun doldurulduğu bir kurna ile, terleyen vücuda dökülüp serpiştirilecek sıcak suyun bulunduğu bir küvet vardır (Resim. 11, bkz.s.40). Kişi isterse sudatorium adı verilen ve daha çok saunaya benzeyen terleme odası veya kuru banyoyu da kullanabilir. Caldarium'u atlayıp banyosunu kısa tutmayı arzu edenler ise sudatorium'dan sonra doğrudan soğukluğa geçebilir, bu daha acımasız iskandinav yöntemidir. Terlemeye devam ederken bir yandan da stirigilis yardımıyla temizlenilir. Kuşkusuz bunu insanın kendi başına yapması zordur, bu nedenle kölenin sahibine yardım etmesi^ gerekir. Kölesi olmayacak denli yoksul kişiler ise para karşılığında hamamdaki bir hizmetkârdan yararlanacaktır. Ancak giriş için ödenen ücret ne kadar düşük olursa olsun, bu hizmet karşılığında istenen miktar kimileri için yine de fazladır ve bu yüzden, mermer duvarlara sürtünmekle yetinmek zorundadırlar. İmparator Hadrianus'un, yaşlı bir askeri bu şekilde temizlenirken görüp üzüldüğü, ona para ve köle verdiği anlatılır. Öte yandan, bir arkadaşın yardımı da istenebilir.

İçerideki ısı **ve bedenlere rağmen**, sıcak odanın klostrofobik bir yer olması gerekmez. Herculaneum'un banliyösündeki hamam, denize **bakan büyük ve sırlı camı bulunan** bir pencereye sahiptir -bu pencere, odanın sıcaklığını hafifleten rahatlatıcı ve serinletici bir manzaradır. Çatı pencereleri de sık rastlanan bir ışık kaynağıydı.

Banyo, frigidarium'daki soğuk suya dalınarak tamamlanır. Bu banyonun gözenekleri kapatmak ve sıcaktan bunalmış bedeni diriltmek ve canlandırmak gibi çok yararlı etkileri vardır. Herculaneum Forum Hamamı'nda gördüğümüz ilginç bir durum ise, kadınların sıcaklık bölümünü daha sıcak istemekle kalmayıp (ayrı bir fırın ve daha fazla sayıda sıcak hava kanalı kullanıldığı daha önce anlatılmıştı), soğuk su havuzuna da bir sıcak su kanalı döşetmiş olmalarıdır. Kadınların bölümünde frigidarium yoktur. (Diğer yerlerde ise, kadınlara ait hamamların erkeklerinkinden daha düşük ısılarda olduğu anlatılmaktadır).

Hamam, kadınların kendilerini yüz maskeleri ve benzer yöntemler yardımıyla güzelleştirmeleri için de iyi bir yerdir. Hatta Ovidius, onları bunu yaparken gizlenmeleri konusunda uyarır. Ama buna rağmen o denli bir gizlilik olduğu söylenemez: Martialis, hamama yeşil bir depilasyon kremi ile kaplı olarak ve yü-

Zünde tebeşir, sirke, fasulye ezmesinden oluşan bir maskeyle

gelen Thais'i elaleme reziledi ve kadının kokusunun hepsini bastırıldığını anlatır (VI.93). Kendisi bunları görmüş müdür, yoksa birisinden mi dinlemiştir? Şüphesiz, kadın erkek karışık banyo ortamlarından hoşlanan keskin dilliler bile potansiyel müşterilerine yönelik sözlerini açığa vurmaktan kaçınmış olmalıydılar. İskoçya'daki Caerleon (İsça) askeri kasabasında yer alan büyük ve güzel hamamlarda ise, çeşitli elişi aletleri bulunmuştur. Bu örnek, hamamların kişinin küçük dedikodular yanında konfor içinde dikiş dikebildikleri yerler olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Banyo yapanlar her zaman çıplak değildir. Bir peştemal veya havlu ile örtünülürdü.

Herculaneum'daki Forum Hamamının frigidarium'unda bulunan eşyalar arasında bronz bir şamdan (candelabra) vardır, bu sadece kısa kış günleri için değil, akşam saatleri için de gerekliydi. Cumhuriyet döneminde, Roma'daki hamamlar gün batımında kapanırdı, İmparatorluk yönetiminde ise daha geç saatlere dek açıldılar. Gidecek lüks evleri olmayanlar için, burada kalmak ve hamamın çeşitli zevklerinden olabildiğince uzun süre yararlanmak kuşkusuz çok cazip bir fikirdi. Kişi usulüyle keselenip, eğitilmiş bir masör tarafından masajı yapıldıktan sonra (Martialis ve Iuvenalis'in anlattığına göre kadınlara da erkek köleler ve masörler tarafından masaj yapılırdı), kuşkusuz günlük temizlikle ilgisi olmayan zevkler de bulunmaktaydı.

Hamama azimle hergün gidenler ve farklılık peşinde olanlar, özel hamama veya halk hamamına uzun ziyaretlerden kaçınırlardı. Yaşlı Plinius'a göre, Sergius Orata (İ.Ö. 2. ve 1. yüzyıllar) adında biri duşlu banyoyu icat etmiştir; kendisinin sattığı sayfiye evlerine bu buluşunu ekleyerek büyük paralar kazandığı anlaşılmaktadır (Naturalis Historia, IX.79).(Aynı kişi Baiae'de Campania kıyısındaki tatil köyünde yer alan istiridye havuzlarını da icat etmiştir; anlaşılıyor ki bu kişi Roma zevklerine hitab eden birkaç şey bilmekteydi). Baiae yaz aylarında şehir sıcağının rahatsızlığından kaçmak isteyenlerin gittiği ve avlanıp atış yaparak, balık tutup yelkenle açılarak zaman geçirdiği, mimari hayallerini gerçekleştirdiği, hoşlananların kitap okuyup başkentin taleplerinden uzak yazı yazdığı ve arkadaşlarını eğlendirdiği yerlerden biriydi - hatta Catullus yatağı ile ilgili bir şiir bile yazmıştır (4).

Tüm bu egzersiz, terleme, soğuk suya dalış ve masaj ardından insanın dinlenmeye, birşeyler yiyip içmeye ihtiyacı olmalıydı (as-

İnada bu bir gereklilikti, zira tüm yapılanlar oldukça yorucuydu; bu yüzden hamamda uzanılıp dinlenilecek bölümler bulunmaktaydı). Hamamda hazır yiyecekler satılmaktaydı ve Caerleon'da ele geçen ilginç buluntular arasında kadeh parçaları ile tavuk bacakları, domuz ve koyun kemikleri ve kabuklu deniz hayvanları yer almaktadır. Bunlar, ya hamamda satın alınmış ya da piknik yemeği olarak getirilmişlerdir. şüphesiz komşu tavernalar da hamamların sayesinde iyi iş yapmış olmalıydılar.

Hamama gelenler, görevli veya kölelerden aldıkları giysilerini yeniden giydiklerinde, kızarmış terli vücut kalabalığı arasında anlaşılamayan sınıf farklılıkları yeniden görünür hale gelir. Kadınlar söz konusu olduğunda, giysinin zerafeti ve kumaşın şatafatı belirleyici işaretlerdir, erkekler içinse değişik mevkilerin üniformaları vardır.

Annesi ve diğer hanımlar ornatriks'in ellerinde usulüne göre derlenip toparlanırken ve kızkardeşi kurulanıp giyinirken, bizim okul çocuğu da tniğini yeniden üstüne geçirmekte (Resim.2, bkz.s.6), ve özel bir olay için resmi bir kıyafet seçtiğini farzedersenek, togasını da giymektedir. Ergenlik ağına gelene kadar (15-16 yaşları) erkek ocuk toga praetexta giyecektir. Bu, kenarları boyunca mor çizgi bulunan bir togadır. Ergenliğe ulaştığında bunu çıkaracak ve erkeklik çağının togası olan düz beyaz renkteki toga virilis'i giyecektir (Resim.2, bkz.s.6). (Bu giysiyi hep bembeyaz tutmak ona pek çok çamaşırcı masrafına mal olacaktır. Bir Akdeniz kentinin tozlu ve kirli sokaklarında beyaz yönlü bir kıyafetle gezmeyi düşünün.)

Henüz seçtiğimiz aile halkı reisinin hangi sınıfa ait olduğunu söylemedik. O en üst sınıftan değildir, ancak ikinci derecede bir mevkiye sahip olacak kadar parası vardır(400.000 sesterces) - o bir eques yani şvalyedir (bu sözcük kendi atlarına sahip süvariler için kullanılan bir terimdir). O, toplum içindeki yerinin göstergesi olarak altın bir yüzük takar ve daha da çabuk farkedilebilmek için n ve arka kısımlarının alt kenarında dar, mor bir çizgi (augustus clavus) bulunan beyaz bir tnik giyer, ikinci derece mevkiden bir vatandaş olmanın, bizim anladığımız biçimde ikinci sınıf vatandaş olmakla hiçbir ilgisi yoktur - equites ve senatör sınıfı birbirine karışmış haldedir.

Öte yandan, senatör sınıfı mevki ağacının en tepesinde yer alır. Bir senatör, n ve arka kısımlarında kalın mor bir çizgi (latus clavus) bulunan tniği, yine mor bordürlü toga praetexta'sı

ve ayakkabılarının üstüne işlenmiş ya da aplike edilmiş "hilal" motifi ile ayırt edilir. Sulh yargıcı ise sıradan bir senatöre göre daha yüksek tabanlı ayakkabılar giyer, ve onunkilerde de hilal vardır. Kuzey Avrupa'daki suya doymuş ortam koşullarının deriyi koruduğu yerlerde, dantel gibi işlenmiş sandaletlerden kabara çivili botlara dek çeşitli ayakkabılar ele geçmiştir (Resim.2., bkz.s.6). Ayakkabı yapımcıları basit bir ayakkabıyı tek parça halinde kesmek konusunda ustalık kazanmışlardır, öyle ki sadece ökçeye doğru bir dikiş yeterli olmaktadır. Bazen çok karmaşık olan oyma süslemeler yapılıyordu. Hafif sandaletler sadece evde, daha dayanıklı astarlı ayakkabı veya botlar ise sokakta giyiliyordu. Modern çöl botlarını andıran tanıdık bir form Londra'da bulunmuştur, ancak ele geçen örneklerin büyük bölümü daha açık modellerdir.

Tüniğin boyu da statünün bir göstergesi idi. Evdeki bir beyefendi veya bir tüccar ayak bileklerine dek uzanan tünikler giyerlerdi, askerlerin ve kölelerinki ise kısa idi (her şeyin ötesinde, daha kullanışlı olduğu için) ve şövalye ya da senatörün çizgili tünikleri de daha uzundu.

Bu tip "gözle görülür sınıflandırma" Roma toplumundaki şaşırtıcı garipliklerden birisiydi. Roma, bilinen dünyanın büyük bir kısmını yöneten şehirdi ve bu şehrin evlerinde, özgür doğmuş vatandaşlar arasında birlikten ziyade bir bölünmenin işaretleri vardı. Sulh hakimleri de şehir içinde yürürken, halkı varlıklarından haberdar etmekten geri kalmazlardı. Günümüzün resmi arabalarında rastladığımız uçuşan flamalara benzer küçük imler yoktu, onların yerine sulh yargıçlarının önünden fascies (hakimlik sembolü; otoriteyi temsil eden değnek demeti ve otoritenin ölüm ya da yaşam kararı verme yetkisine sahip olması halinde bunların ortasında yer alan balta) taşıyan lictor (önden giden subay,baltacı) gider ve yol üstündekilerin açılmasını sağlardı. Bu da, zaten kalabalık olan sokaklarda yürümeyi daha da güçleştirirdi. Iulius Caes; r'ın iktidara doğru ilerlediği günlerde, Cicero İtalya'yı kat ediyordu ve kendisini en emniyetsiz hissettiği anlardan bazılarını lictor'ların firarını öğrendiğinde yaşamıştı. Bu otorite simgelerinin modern bir örneği, Sovyet Rusya'daki yüksek bürokratlar tarafından kullanılan büyük siyah otomobillerdir; öyle ki bu araçlar hız sınırlamalarına, ya da yayaların ve yoldaki diğerlerinin güvenliğine aldırmaşızın hedeflerine doğru ilerler ve şaşmaz bir güç işaretidirler.

Hangi sınıfa ait olursa olsun, banyo yapıp giyinen kişi **huzurlu bir dinlenme isteği duyabilir. Büyük Caracalla Hamamları** gibi *thermae*'de, kütüphanelerin yanısıra oturmak ve gezinmek için konforlu salonlar da bulunuyordu. Müzik resitalleri ve konuşmalar için odalar ayrılmıştı. Roma sosyal yaşamının zevklerinden - ya da tehlikelerinden - biri de umut dolu yeni şairlerin ve diğer türlerde ürün veren yazarların eserlerini dinlemektir (unutmayalım ki, dinleyiciler sıkıcı bir tarih kitabını ya da yayınlanmak üzere hazırlanan bir konuşmayı da dinlemek zorunda kalabilirlerdi). Horatius, övünmek için yapılan bu tür yayınlardan şikayetçi olanlar arasındaydı (*Satires*, 1.4.74 ff). Öte yandan gezilecek heykel galerileri de bulunmaktaydı.

İnsanlar oyalanıp eğlenmek için, Roma'nın büyük *thermae* yapılarından daha küçük ve gösterişsiz hamamlarda bile kalmayı sürdürürlerdi. *Herculaneum*'daki Banliyö Hamamı (banyodan sonra dinlenmekte kullanılan ve beden kadar kalbi de sakinleştiren bir odasında denize ve limana bakan pencereleri bulunan hamam) eğer duvarındaki graffitilere bakılırsa daha az dinlendiren zevkler için bir odaya da sahiptir. Bu duvar yazıları arasında yenilen *offellae* (sıcak yemek lokantalarında pişirilen yemekler) listeleri, kızlar için harcanan para tutarı, Pompeii çevresinde ün yapmış ve çok kaliteli bir fahişe olan *Primigenia* için bir şükran şarkısı, hatta imparatorluk sarayında hizmetkâr oldukları anlaşılan *Apelles* ve *Dexter* adındaki iki erkek kardeşin cilvelmelerine dair sözcükler de yer almaktadır.

Ama şimdi yeniden daha kibar işlere dönelim. Akşam yemeği için eve dönmeden önce, iyi zaman geçirmenin bir iki oyun oynamaktan daha iyi bir yolu olur mu? Dünyada oyunsuz hiçbir kültür yoktur ve oyun tahtası üzerinde oynanan aynı tür oyunların dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkışı şaşırtıcıdır. Viking Kuzeyinden Pasifik Adalarına dek, kuralları dama, tavla oyunlarınıninkine benzer oyunlar bilinmektedir. Roma'da da durum farklı değildir. En sevilen oyunların kalıntıları Akdeniz'den *Hadrianus Duvarı*'na dek İmparatorluğun her yerinde ele geçmiştir.

En sevilenlerinden biri *duodecim scripta* adı verilen ve üç sıra halindeki oniki kareden oluşan bir yarışma oyunuydu, karelerin herbiri bir işaretle ortalarından bölünmüştü. Bu oyunda kullanılan tablalar, cam, kemik ve şekil verilmiş tuğla veya tebeşirden düz ya da oymalı piyonlarıyla birlikte İmparatorluğun fark-

lı yerlerinde bulunmuştur. Geliştirilmiş olan oyunda her kenarda 15 piyon ve üç zar durmaktaydı. Ostia'da bulunan bir oyun tahtasında kareler harflerle işaretlenmiştir: Buna göre ortada yukarıya doğru oynandığı, yanda aşağıya inildiği ve daha sonra üçüncü sırada aşağıya gidildiği anlaşılmaktadır. Amaçlanan oyuncunun tüm piyonlarını çıkarmaktır (ve kuşkusuz rakibin piyonlarını engellemektir). Aynı oyunun bir başka çeşitlemesi tabula'ydı ve bu imparator Claudius'un özellikle sevdiği bir oyundu. Harflerin kullanılması oyunun özünü oluşturmaktaydı, bu oyunun bir örneğinde altı harfli sözcükler kullanılmıştır ve her satır anlamlı bir cümle meydana getirmektedir. Roma'daki bir tiyatronun yakınlarına kazınmış şu örnekteki gibi:

CIRCUS * PLENUS

(Sirk doludur)

CLAMOR * INGENS

(Büyük bir gürültü var.)

IANUAE * TECTAE

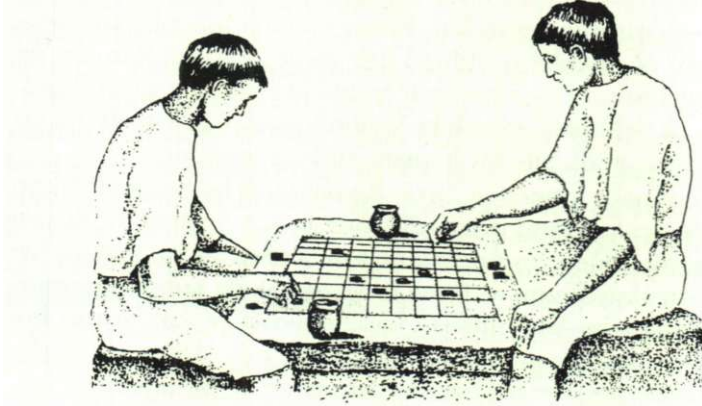
(Kapılar kapalıdır.)

Oyunun çeşitlemelerinde sadece iki sıra vardır.

Daha yorgun beyinler için daha kolay oyunlar da vardır, dokuz kare üzerinde çapraz şekilde yerleştirilen O ve X'lerden oluşan oyun da bunlardan biri olup, terni lapilli diye isimlendirilmekteydi.

En sevilenlerden biri ise ludus latrunculorum adı verilen ve özellikle İmparatorluğun kuzeyinde bir çok oyun tahtası ve pulu bulunan oyun idi (Resim.12). Bu, teknik açıdan Japon "Go"suna benzeyen bir strateji oyunudur. Oyun taşları damalı bir tahta üzerine dizilir ve satrançtaki piyonlar gibi yukarı, aşağı ve karşı yönde hareket ettirilirlir. Taşlar "Go"daki gibi rakibin iki taşı arasına sıkıştırılarak alınabilir, bu nedenle piyonları tek başına ve korumasız bırakmamak önemlidir. Bu oyun için ahşap ve taştan yapılmış oyun tablaları kullanılmaktaydı. Ve öylesine sevilirdi ki, uygun olan her yüzeye dama tahtası çizilmiştir.

Oyuncular kuşkusuz oturuyorlardı. Resimli örnekler ve ele geçen kalıntılar da her köylünün mutfağında karşılaşılabileceğimiz kaba hasırdan yüksek arkalıklı sandalyelerden, zarif taburelere dek farklı mobilya türlerine işaret eder. Portatif olanlar yüksek kalitenin göstergesidirler. Kitabımızın "Sabah" bölümünde de-

12. Oyun oynayanlar

ğınilen "katlanır masalar" gibi, deri oturma yerleri olan katlanır tabureler de bulunmaktaydı (Resim.5, bkz.s.11). Özellikle bacaklarda çift U şeklindeki kesit (birbirinin üzerine dönük **olarak** düz durmaktadırlar) kullanılmaktaydı. Daha kütleli olan sandalyelerde, bazen yuvarlatılmış bir arkalığa ve bacaklarda da yine çift U formuna yer verilir. Kol koyma yerine sahip veya bu elemanı içermeyen yüksek arkalı sandalyeler, ve arkalı oturma yerine kavisli geçişle bağlanan örnekler ise yaygın şekilde alçak bir ayak taburesi ile birlikte betimlenmiştir (Resim.3 ve 4, bkz.s.9). Bazen sandalyenin kendisi bir kaide veya çok kısa bacaklar üzerindedir. Masalara gelince (Resim.3 ve 4, bkz.s.9), malzeme olarak değişik ağaçlar kullanılmış, dekorasyon için ise değerli ağaç veya metaller seçilmiştir. Daha güzel evlerde mermer masa tablaları görülür, İngiltere'de ise bu amaçla yaygın olarak killi şist kullanılır. İnce dallardan örülmüş sandalyeler ise, şüphesiz Geç İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Şu çok açıktır ki, masalarda tercih edilen bacak sayısı üç iken, Romalılar basit dört ayaklı tabureler ve sıralara düşkünlüleri.

Sunulan pek çok eğlenceye bakıldığında, Roma kentlerinde özellikle evleri konforlu olmayanlar için hamamların ne büyük bir nimet olduğu anlaşılır. Bu mekanlar, en fakirlerin bile sıcağı, rahatı, dostluğu ve eğlenceyi bulabildikleri yerlerdir. Şüphesiz her hamamda egzersiz sahaları, yüzme havuzları ve eğlence için odalar bulunmuyordu. Ancak şu da yadsınmamalıdır ki, Ro-

ma ağırlığını koymadan önce uygarlık ve kültürün beşiği olan Küçük Asya'nın şehirlerinden, Kuzey Umbria'nın rüzgarlı steplerine dek Romalıların olduğu her yerde muüaka hamam da vardı. Hard Knott Pass zirvesinde bulunan ve muhtemelen İngiltere'nin en tehlikeli yerindeki Mediobogdum'da kurulmuş en küçük garnizon da bile bir hamam külliyesi mevcuttur.

Evdeki yemeğe gitmeden önce, Romalıların bu denli büyük ve dayanıklı yapıları nasıl inşa ettiklerine kısaca değinelim. Romalıların kaydettikleri en önemli gelişmelerden birisi, gerçek kemer konstrüksiyonunu ve buna bağlı olarak da kubbe yapımını çözmeleridir - bu Yunanlıların başaramadığı ve yapılarının boyutlarını ve hacimlerini sınırlayan bir etkidir. Diğer bir ilerleme ise beton benzeri bir harç kullanmaları ve o dönemin maddeler bilimine dair ayrıntılı bilgi sahibi olmalarıdır. Roma kuramları yanısıra, özellikle Vitruvius'un yazdıklarından edindiğimiz gözlenebilir uygulamalar hakkında birçok bilgiye sahibiz. Vitruvius, Augustus için "De Architectura" (Mimarlık Üzerine) adını taşıyan çok ayrıntılı bir kitap yazmış, şehir planlamasından stükko hazırlanmasına, simetriden inşaat mühendisliğine, yapı malzemelerinden hidroliğe kadar pek çok konuya değinmiştir. Yazıldığına göre, hamamlar için ışık kaynağı kış mevsiminde güneşin battığı yön ve resim **galerileri** için de kuzey olmalıdır (bu sanatçılar tarafından hâlâ kabul edilen yöndür) (1.2.6). Çimento, ana maddeleri kum ve kireçten oluşan bir karışımdı. Vitruvius, harç karışımını oluşturan malzemenin saflığı üzerinde durmakta (II.4.1 ff.) ve özellikle Vesuvius bölgesinden alınan volkanik kül "pozzolana'yı önermektedir. Pozzolana harca kuvvet veren ve su altında sertleşen doğal bir çimentodur (II.6.1). Tercih edilen diğer maddeler arasında volkanik bir kaya olan tuf, kireçtaşı ve günümüzde hâlâ kullanılan Carrara mermeri yer alır (II.7.1 ff). Anlatıldığına göre, Augustus Roma'yı tuğladan inşa edilmiş olarak bulur ve şehri terkettiğinde o, artık mermere dönüşmüştür (Suetonius, Augustus,28). Ancak bu durum kulağa geldiği kadar hoş değildir. İnce mermer levhalar kaplama olarak kullanılmış ve yüzyıllar içinde yerlerinden söküldüklerinden, bugün Roma'da ziyaretçilerin hâlâ izlediği gibi orijinal tuğla, tuf ve kireçtaşı duvarlar ortaya çıkmıştır. Tuğla örgü işçiliği, yapımındaki beceri ve ölçüleri açısından olduğu kadar etkileyici dizilişi ile de mükemmeldir. Geç Cumhuriyet dönemi'nde baklava biçimindeki opus reticulatum kural haline gelmiştir. Da-

ha erken stil olan opus incertum, çimento harcın içine daha kabaca yerleştirilmiştir, çok zarif bir görünümü olmamakla birlikte daha kuvvetli olduğu için Vitruvius tarafından önerilir (II.8.1). Insulae'nin daha önce sözünü ettiğimiz gibi güvenli olmayışına, kötü ve yetersiz inşaat malzeme ve yöntemleri de eklendiğinde, Augustus bunların yüksekliklerini 21 metre ile sınırlamıştır. Roma'daki büyük yangına neden olup olmadığı sorusu bir yana, Neron bu olaydan sonra daha güçlü inşaat yöntemlerinin kullanılması için çok yararlı bir yönetmeliği yürürlüğe koymuştur (Tacitus, Annales, XV.53).

Bir Romalı'nın eğlenip dinlenmek için gidebileceği diğer yerlerden bazılarında **değinden** akşam **güneşinin batışını izlemek** mümkün değildir. Arenanın dehşeti burada daha fazla bahsedilmeyi gerektirmeyecek denli iyi bilinmektedir: Gladyatör yarışmaları, vahşi canavar avları ve benzeri sahneler üzerine çeşitlemeler. Popüler olan tiyatro ise, önceden de söylediğimiz gibi **na-diren** daha az kanlıdır.

Her ikisi de Yunan etkisi altında olan trajedi ve komedilerin sahnelenmesi için inşa edilen muhteşem tiyatro yapıları Roma dönemi şehrinde pek çok kişiyi kendine hayran bırakmıştır. Anadolu'da Roma tasarımına göre inşa edilmiş veya değişikliğe uğratılmış tiyatro binalarına sahip çok etkileyici Yunan kentleri bulunmaktadır; bu değişiklik Yunanlılarda alçak bir sahne binasının önünde yer alan dairesel orkestradan (sahne), Romalıların yarım daire formundaki orkestrasına geçiş ile tanınır (Pergamon, Aspendos ve Ephesos'da olduğu gibi). Bu büyük taş tiyatrolarda seyircinin rahatlığı da unutulmamıştır: Kendi yastıklarını getiren seyircileri güneşten korumak için tenteler gerilirdi, hatta güzel kokulu sular fişkirtan fiskiyele bile konulmuştu. Pompeii'deki büyük tiyatroya asılan ilanlarla hangi günler oyun olduğu duyurulurdu.

Öte yandan birkaç Romalı trajedi yazmış, **ancak** yaşayan oyun yazarlarının eserlerinin sahnelenmesi Cladius döneminde ortadan kalkmıştır. Yunan Yeni Komedi akımının stilini ve konularını *izleyen* iki büyük Romalı komedi yazarı, Plautus ve *Terence* İ.Ö. erken 2. yüzyıla aittirler.

Ciddi dramının yerini alan ve sevilen tiyatro türleri, mimler (Roma terimi olarak mim "sessiz yapılan bir *tiyatro sanatı*" değildi) ve farsların eğlendiren yanı kadar karanlık bir tarafı da vardı. Modern korku filmlerinin mide bulandırıcı tarzını yaratan

olgular çıplaklık ve işkence iken, bunların Romalı versiyonlarında hiçbir özel efekt kullanılmıyordu. Mim alışılmamış bir Roma tiyatro türü idi: Aktör öyküyü mimiklerle anlatır, arkada ise bir koro şarkı söylerdi. Oyun tamamen konuşmaya dayanmasa da aktörler çok eğlendirici olabilmekteydiler.

insanlar hamamdan çıkınca at ve özellikle araba yarışlarına da gidebilirdi. Maviler ve Kırmızılar, Beyazlar ve Yeşiller gibi takımlar, kimi modern futbol taraftarlarının fanatizmini akla getiren bir coşkuyla izlenir ve belki de aynı sonuçlar alınırdı. Romalılar da araba yarışlarında olay çıkartan kavgacı ve saldırgan taraftarlarla (hooliganlar) başetmek zorundaydılar. Diğer taraftan glad-yatör oyunları sırasında halkın düzenini sağlamak gibi bir sorunları da vardı: İ.Ö.59'da Pompeililerle komşuları Nuceria'dan gelen taraftarlar arasında Pompei'deki amphitheatron çevresinde öyle büyük bir kargaşa çıkmıştı ki burası İmparator'un emri ile on yıl boyunca kapalı kalmıştı.

Heyecanlı olan sadece yarışları seyretmek değil, Romalıların da çok düşkün oldukları bahise tutuşmaktı, ayrıca yarışlarda bir hanımla tanışmak da mümkündü. Öyle ki Ovidius Amores adlı eserinde (III.2) her üç heyecanı da bir arada yaşadığını açıkça anlatmaktadır.

Romalılar, akıllarını ve paralarını kullanarak muhteşem bir gösteri ortaya çıkarabilirlerdi; buna örnek olarak sahte bir deniz savaşı için su ile doldurdukları Campus Martius'u gösterebiliriz. Rönesans prenslerinin abartılı ve alışılmamış yaşam tarzlarında da bu eğlencelerin izleri sürülebilir. Buna karşın kültürlü sınıf, müzik gibi daha kibar ve seçkin zevkler ile kitap okumak gibi kişisel etkinlikleri tercih etmiştir.

Şimdi izin verin, bizim izlediğimiz evin beyi ve hanımı, onların çocukları, azatlı köleleri ve diğerlerinin banyo sırasında ve sonrasında daha sakin zaman geçirdiklerini farz edelim. İster moloz temel üzerine kötü bir inşaatla çıkılmış insula, ister konforlu bir apartman veya ev ya da büyük bir senatör villası olsun, banyolarını tamamlayanlar artık deri bot ve ayakkabılarının bağcıklarını bağlıyor; eve, tavernaya ya da misafirlige doğru günün en önemli olayı olan akşam yemeği için yola çıkıyorlar.

AKŞAM

Dokuzuncu veya belki de onuncu saat alışılmış akşam yemeği vaktidir. Bu öğün (cena) yemeğe, söyleşmeye, eğlendirilmeye ve diğer oyalayıcı etkinliklere zaman ayıran pek çok kültürde olduğu gibi Romalılarda da sosyal ve ev yaşamının odak noktasıdır.

Aile dışından misafirler geldiğinde kadınların sofraya oturtulmadığı Atina'nın tersine, Romalı kadınlar ve hatta onların çocukları ailenin erkek üyeleri yanında yer alırlar, misafir davet edileceğinde onlar kadar söz sahibi olurlardı. Cicero'nun erkek kardeşinin sorunlu evliliğini noktlayan tartışma, dostça bir davette bulunma isteğinin reddedilmesinden çıkmıştır (Atticus'a Mektuplar, V.1). Diyelim ki bizim evimizde böyle konular daha kibar bir şekilde hallediliyor: Misafirler beklenirken mutfakta telaşlı bir koşuşturma vardır, masalar hazırlanmakta, şaraplar doldurulmaktadır. Ev sahipleri akşam yemeği için giyinmeye hazırlanırlar, zira bu da bir Roma adetidir. Giyimleri süslü ve abartılı değil, rahat ve sadedir. Toga giyilmez (imparatorun sofrası hariçinde), bunun yerini daha hafif bir kıyafet olan synthesis alır. Konuklar bu giysiyi beraberlerinde getirir (veya kölelerine getirirler), ancak misafirler evsahibinin dengi değil de himaye edilenler ise, giysi kendilerine ev sahibi tarafından verilir. Ev içinde ağır sokak ayakkabıları ve botlar yerine hafif sandaletler giyilir ve sofraya çıplak ayakla katılır.

Gelin mutfakta neler olup bittiğine bir göz atalım. Ev halkı kalabalık ise, her biri farklı bir yemek sanatında ustalaşmış birkaç ahçı bulunur. Bu, günümüz restoranlarında mutfağın farklı dallarında beceri kazanmış şeflerin (başlangıç menüleri, pastalar, vb.) çalışmasına benzer. Garsonların yanı sıra, yiyecekleri kaşık veya parmakla yenmeye uygun parçalar halinde hazırlayan eğitilmiş bir kesici (scissor) bile vardır (Trimalchio'nun Satyricon adlı yapıtında, kesicinin bu işlemi misafirlerin önünde büyük bir gösteri sunar gibi yaptığı anlatılır) (36).

Roma yemekleri alışılmadık derecede süslü ve zengin olabilir (son derece zarif ve sade olabileceği gibi), ancak pişirildikleri mutfak çok basit bir mekandır (Resim. 13). Tuğladan yapılmış ocak içinde odun kömürü veya odun yakılır ve ateş istenildiği zaman beslenip, körüklenir. Pişirme işi ısıtılmış yüzeylerde veya doğrudan ateş üzerinde (ızgara), ya da fırında (rosto ve hamur-

lu yiyecekler) yapılır. Rosto açık ateş üzerinde de pişirilebilir.

Vesuvius'un patlaması Pompeililerin öğle yemeği planlarını yarıda bırakmış, aşçıların işlerine de ara vermiştir; öyle ki Pompeii ve Herculaneum'da bulunan mutfaklar, sanki aşçı birkaç dakikalığına depoya gitmiş gibidir: Tüm mutfak araç gereçleri kullanılmak üzere ortadadır. Pompeii'deki Vetii Evi'nde bronz pişirme kaplarından oluşan çok güzel bir koleksiyon ele geçmiş, Herculaneum'daki Geyikler Evi'nde ise pişmiş toprak çömlekle-reaitörnekler bulunmuştur. Kırılmasına rağmen pişmiş toprak çömlekler en yaygın mutfak kaplarıdır, çünkü ucuz ve yerinin doldurulması kolaydır. Öte yandan, yemekleri küçük ateşte ağır ağır pişirmek için metalden daha uygun bir malzemedir.

13. Bir Roma mutfağı

Metal mutfak kaplarının yapımında en sık kullanılan **ma.zeme** bronzdur ancak demir ve kurşun-kalay alaşım, kap kaçak da görülür. Bu kaplar sadece işlevsel olmayıp aynı zamanda güzeldirler de: Pompeii'den Britanya'ya kadar her yerde, delikleri dekoratif desenler oluşturacak şekilde açılmış süzgeçler ve süslü kulplara sahip tencerelere rastlanır. Kepçeler, satırlar ve diğer mutfak bıçakları, nadiren iki dişli çatallar, kaşıklar, saplı derin tencereler, düz tavalar, kızartma tavası formunda kaplar (paterae) ve ayaklı yemek ısıtıcılar alışılmış mutfak gereçleri arasındadır. Pompeii'de (Panza Evinde) içinde çukurluklar **olan kare** şeklinde bir tava (yumurta pişirmek için olabilir) ve fırıncılar ya da pizzacılar tarafından kullanılanları anımsatan kürek şeklinde duz bir alet bulunmuştur. Sürahiler, kovalar, depolama için iki kulplu büyük amphoralar, hatta kaide üstünde duran tek kulplu çaydanlık ile Roma mutfağı, oldukça basit ancak **iyi yemek** yapmak için yeterli pek çok **araç gerece sahiptir**.

Pompeii'den iyi bilinen bir başka mutfak aracı ise bronzdan bir thermospodium'dur (Resim.13, bkz.s.58). Bu araç, semaver tarzında olup sıvıları (muhtemelen şarabı) sıcak tutmak için yapılmıştır. Bir tepsi üzerinde ve süslü ayaklar tarafından taşınır (kanatlı insan figürleri ile taçlandırılmış zoomorfik bir kaideye sahiptir). Bir köşesinde, içinde sıvıyı tutan ve sıvının da bir kanal yardımıyla alttaki yuvarlak ateş haznesinin çeperleri arasındaki boşluğa geçerek ısındığı urne yer alır. Ateş haznesinin olduğu tarafta sıvının akması için bir de musluk vardır. Tepsi fazla yakıtı tutar ve küller de bu tepsiye boşaltılır. Bütün olarak ele alındığında çok pratik değildir, ama yine de dekoratif bir eşyadır ve mutfaktan ziyade yemek salonunda (triclinium) kullanılır. Zira, eğer şarabınız mutfaktan yemek salonuna getirilirken soğuyacaksa ısıtma işini mutfakta yapmanın bir anlamı yoktur.

Bir Romalının kilerinde bugünlere benzeyen ve benzemeyen pek çok yiyecek bulunurdu. Baklagiller (değişik türde fasulyeler ve nohut) temel besin maddeleriydi. Tahıllar arasında, İtalya'nın Geç Cumhuriyet Dönemi'nde kendi üretimi ile yetinmeyi başardığı **buğday** yanı sıra, kılçıksız buğday (buğdayın eski bir türü olup günümüzde nadiren yetiştirilmekte, Almanya ve Fransa'da hâlâ bulunabilmektedir) ve arpa vardır. Bu iki tahıl, ekmeklerin (özellikle fakir halk tarafından yenmekle birlikte, gayet lezzetli ve besleyicidir), çorba ve lapaların hammaddesidir. Yufka ise börek yapımında veya eü fırında pişirirken sarmakta kullanılır.

Metal mutfak kaplarının yapımında en sık kullanılan malzeme bronzdur, ancak demir ve kurşun-kalay alaşımı kap kaçak da görülür. Bu kaplar sadece işlevsel olmayıp aynı zamanda güzeldirler de: Pompeii'den Britanya'ya kadar her yerde, delikleri dekoratif desenler oluşturacak şekilde açılmış süzgeçler ve süslü kulplara sahip tencerelere rastlanır. Kepeçler, satırlar ve diğer mutfak bıçakları, nadiren iki dişli çatallar, kaşıklar, saplı derin tencereler, düz tavalar, kızartma tavası formunda kaplar (paterae) ve ayaklı yemek ısıtıcılar alışılmış mutfak gereçleri arasındadır. Pompeii'de (Panza Evi'nde) içinde çukurluklar olan kare şeklinde bir tava (yumurta pişirmek için olabilir) ve fırıncılar ya da pizzacılar tarafından kullanılanları anımsatan kürek şeklinde düz bir alet bulunmuştur. Sürahiler, kovalar, depolama için iki kulplu büyük amphoralar, hatta kaide üstünde duran tek kulplu çaydanlık ile Roma mutfağı, oldukça basit ancak iyi yemek yapmak için yeterli pek çok araç gerece sahiptir.

Pompeii'den iyi bilinen bir başka mutfak aracı ise bronzdan bir thermospodium'dur (Resim.13, bkz.s.58). Bu araç, semaver tarzında olup sıvıları (muhtemelen şarabı) sıcak tutmak için yapılmıştır. Bir tepsi üzerinde ve süslü ayaklar tarafından taşınır (kanatlı insan figürleri ile taçlandırılmış zoomorfik bir kaideye sahiptir). Bir köşesinde, içinde sıvıyı tutan ve sıvının da bir kanal yardımıyla alttaki yuvarlak ateş haznesinin çeperleri arasındaki boşluğa geçerek ısındığı urne yer alır. Ateş haznesinin olduğu tarafta sıvının akması için bir de musluk vardır. Tepsi fazla yakıtı tutar ve küller de bu tepsiye boşaltılır. Bütün olarak ele alındığında çok pratik değildir, ama yine de dekoratif bir eşyadır ve mutfaktan ziyade yemek salonunda (triclinium) kullanı-4uv-ZLm. eğer şarabınız mutfaktan yemek salonuna getirilirken soğuyacaksa ısıtma işini mutfakta yapmanın bir anlamı yoktu.

Bir Romalının kilerinde bugünlere benzeyen ve benzemeyen pek çok yiyecek bulunurdu. Baklagiller (değişik türde fasulyeler ve nohut) temel besin maddeleriydi. Tahıllar arasında, italya'nın Geç Cumhuriyet Dönemi'nde kendi üretimi ile yetinmeyi başardığı buğday yanısıra, kılçıksız buğday (buğdayın eski bir türü olup günümüzde nadiren yetiştirilmekte, Almanya ve Fransa'da hâlâ bulunabilmektedir) ve arpa vardır. Bu iki tahıl, ekmeklerin (özellikle fakir halk tarafından yenmekle birlikte, gayet lezzetli ve besleyicidir), çorba ve lapaların hammaddesidir. Yufka ise **börek yapımında** veya eti fırında pişirirken sarmakta kullanılır.

yemeklere katılan sıvılar arasında çeşitli şaraplar bulunmaktadır. Bazen bu amaçla sıradan sofrâ şarapları da kullanılmakla birlikte, yemek pişirmek için özel şarapların seçilmesi daha yaygındır: Passum (misk içeren üzüm şarabı); mulsum (bal ve şarap karışımı); (üzüm şırası ve ballı su) hydromel bunlardan bazılarıdır. Tüm bu şaraplar hem ekşi hem de tatlı tariflerde kullanılırlar. Romalılar da, ortaçağ yemeklerinde olduğu gibi tatlı ile ekşiyi aynı yemekte birleştiren bir damak zevkine sahiptiler.

Roma mutfağında eksikliği düşünölemeyecek bir başka şey de, vazgeçilmez kabul edilen balık sosu garum veya fermente edilmiş balık bağırsaklarından elde edilen temel sos liquamen'dir. Liquamen Roma mutfağında, Çin ve Japon mutfağındaki soya sosu kadar yaygın kullanılır. Romalıların gittiği her yere bu sos da gider ve İmparatorluk içinde büyük miktarlarının dolaştığı bilinmektedir.

Liquamen'in üretim yöntemi tiksindiriciydi ve her yerde rastlanan bu balık sosu, onun bu denli sevilmesini anlamakta güçlük çeken pek çok yemek tarihçisi için yakın zamana kadar bir sır oluşturmaktaydı. Uzak Doğu yemeklerine duyulan ilginin artması liquamen'in de yeniden tanınmasına yol açtı, zira bu sos Uzak Doğu yiyecekleri satan her büyük dükkanda artık rahatlıkla bulunabilmektedir. Vietnam'da (nuoc nam adı ile) ve Thailand'da (nam pla olarak) fermente edilmiş balık suyundan üretilen bu aynı sostur ve her gün kullanılmaktadır. Bu kolaylık, Roma yemeklerini tatmak isteyip de, evinde bir fiçî dolusu çürümeye bırakılmış uskumru barsağı barındırmaya yanaşmayan biri için büyük bir şanstır. Liquamen, yapımı Romalılar için büyük bir iş alanıydı ve değişik kalitelere sos üretilmekteydi, bunlar arasında en pahalısı ise çok gözde olan tekir balığının böbreklerinden elde ediliyordu.

Yemeklerde bitki ve baharatlara da çok sık başvurulurdu. Bunlardan bazıları bahçeden toplanırken, bazıları da son derece pahalı ve ithal malıydı. Romalılar, yemeklerinin lezzetini arttırmak için gerekli paraya bağlantılara ve güce sahiptiler. Biber, zencefil, kişniş, kekik, keklikotu ve kereviz tohumu gibi bazı baharatlar, günümüzdeki kadar yaygındı. Daha çok ortaçağ veya Elizabeth dönemi mutfağından tanıdığımız, ya da bitki ilacı olarak kullanılan diğerleri yaban kerevizi, yapışkanotu, yaban fesleğeni, sedefotu ve andızotu ise günümüzde iyi bir şifalı bitki bahçesinde bulunabilecek olan diğerleridir. Öte yandan, artık hiç bu-

kınayacağımız bitki ve baharatlar da (sakız, Hint sümbülü, vb.) vardır. Sakız (mastika) fıstık ağacından elde edilen bir reçine türüdür ve Orta Doğu'da hâlâ kullanılmaktadır; Hint sümbülü ise Doğu Akdeniz ve Hindistan'dan ithal edilen, eski Mısırlıların çok sevdiği bir bahattır; silphium bir tür dev rezeneden elde edilir ve o denli sevilmiştir ki İ.S.İ. yüzyılda Kuzey Afrika'da tamamen tükenmiştir. Romalılar çaduruşağı otunu (asafoetida) silphium'un yerine kullanmışlardır. Hint yemeklerinin alışılmış tatlarından biri olduğu için bu otu Hint yiyecek dükkanlarında bulmak mümkündür. İthal ettikleri ve kullandıkları lezzetlendiricilerin pek çoğuna burada yer verilemese de, Romalıların doğru tadı yaratmak için çok sayıda maddeyi karıştırmayı bildiklerini, ve istediklerini elde etmek için gerekirse dünyanın öbür ucuna bile gittiklerini söyleyebiliriz.

Bu son özellik, yemek üzerine yapılan çalışmaların neden çok ilgi çektiğini de açıklıyor. Yiyecekler sadece ilgene olmakla kalmaz, toplumun beslenme alışkanlığındaki ince zevk, kullanılan yiyecek maddelerinin çeşitliliği, bunların nereden getirildiği, üretim ve dağıtımla ilgili soruların tümü de toplumun zenginliğine, gelişimine, ilişkilerine, ticari gücüne, tarımsal altyapıdaki güç ya da zayıflığa ve hizmetkar baskısına dair ipuçları verir. Unutmayın ki, İtalya yiyecek üretimi açısından kendi kendine yeter durumda değildi ve pasifize edilmesi gereken bir ayaktakımı vardı; bu koşullarda Roma'yı yönetenlerin sezgilerini ne kadar çok faktörün etkilediğini siz tahmin edin.

Modern İtalyan mutfağında bulacağınız pek çok sebze ve meyve, birkaç önemli istisna dışında Romalılar tarafından da tüketiliyordu; ancak domates, biber ve diğer Yeni Dünya sebzeleri daha yüzyıllar boyunca İtalya'da bilinmeyecekti.

Büyük miktar ve çeşitlilikteki balık ve kabuklu deniz canlıları henüz kirlenmemiş olan Akdeniz'den sağlanırken, içerilerdeki göl ve nehirlerle, İngiltere'nin istiridye yatakları gibi uzak yerlerden de ithal su mahsulleri geliyordu. Et olarak tavuk, domuz ya da oğlak gibi günlük bulunabilenlerden, geyik, yaban domuzu, tavşan ya da sülün gibi av hayvanlarına; hatta bize tiksindirici gelecek yunus, flamingo veya horoz hayaları gibi, kimsenin almayı aklından bile geçirmeyeceği organlara dek her şey kullanılıyordu. Flamingo dili ve tavus kuşu beyni pazarın en çılgın tezgahlarında bulunuyordu, ancak bu gerçekten berbat sakatattan her ne tat alınıyorsa, onlar da günlük diyetin bir parçasını oluş-

turmuştu. İçi doldurulmuş inek memesi, İskoçların haggis'inden (çiğer ve yürekle yapılan soğanlı yahni) ya da Macarların doldurulmuş işkembesinden daha farklı değildi. Sosisler çok sevilir ve et, baharat, bitki, fıstıkla hazırlanan Lucania sosisi hem tek başına yenir, hem de başka yemekler içinde kullanılırdı. Salyangozlar olduğu gibi yenir veya dolma içine konurdu. Salyangozlar kabuklarından cochlear adı verilen karakteristik incelikteki ve sapının uç kısmı sivri kaşıkla çıkarılırlardı. Salyangozlar gibi kakırcalar da (sincaba benzer bir tür fare, glis glis) çiftlikte yetiştirilirdi. Salyangoz çiftliklerindeki başarı öylesine büyüktü ki kabukları 10 litre sıvı alacak irilikte dev salyangozlar üretildiği iddia ediliyordu (Plinius, Naturalis Historia, IX.82). Apicius bir doldurulmuş kakırca tarifi verirken, Trimalchio'nun ziyafetindeki ordövrlerden biri de ballı kakırcaadır.

Roma yiyecekleri basit yumurtalı bir krema ya da şarap içinde pişirilmiş dil balığından, domuz kıyması, beyin, yumurta, fındık, baharatla doldurulmuş ve fırınlanıp, tütsülenmiş sonra da kaynatılmış işkembeye kadar çeşitlilik gösterir. Pasta türleri ise, tarifi Cato'ya ait olan peynir ve otlu pastadan, Roma ustalığının ta kendisi olarak bilinen ve De Re Rustica'da yer alan (LXXVT.1-4) gravitas'a dek uzanır (dürüst olmak gerekirse Cato daha basit tarifler de sunar, bunun yanı sıra insan ve hayvan sağlığı konusunda öğütler, emlak yönetimi, bekçi köpekleri, ağaç yetiştirme, duvar sıvasını karıştırma tekniğini de içeren ve köy yaşantısını ilgilendiren pek çok ilginç bilgi de verir). Ne yazık ki, Apicius'un inanılmaz yapıtları arasında çörek-börek üzerine yazılmış bir kitap kayıptır; bu nedenle tatlı ve böreklerle ilişkin kaynaklar bol olsa da tarifler azdır ve aralarında boşluklar vardır.

Yemek odasına geçmeden önce, aşçı ve mutfak kölelerinin veya daha fakir evlerde, eşin ve annenin pişirdiği yemek türlerine bir göz atalım.

Ovidius tarafından anlatılan Philemon ve Baucis'in masalında, fakir ev halkının basit bir yemeği tarif edilir (Metamorphosis, VIII.630 ff.). Baucis elinden geldiğince iyi bir yemek hazırlayabilmek için koşuşturur - lahana ile haşlanmış jambon, taze nane, hindiba ve kırmızı turp, zeytin, bir tür konyaklı kiraz, peynir ve kabukları içinde pişirilmiş yumurtalardan oluşan ilk servisi, fındık fıstık, incir, hurma, erik, elma, üzüm ve bir bal peteği izler. Bu yiyecekler yaşlı ve fakir bir çift için hiç de fena değildir; ancak yazılanların bir şiire ait olduğunu ve küçük bir evde buluna-

bilecek taze üretilmiş yiyeceklerden söz edildiğini de unutmayalım. Biz Roma'nın şehir yayılımı ile **ilgilenirken öykünün geçtiği yer köy yaşantısını yansıtır, ancak yine de Roma damak tadına iyi bir örnektir.**

HİCIV ozanları yiyecekler hakkında pek çok şey yazmışlardır; bu belki de kendi yiyeceklerinin diledikleri bollukta o i m a m a s m - dan kaynaklanır. Martialis arkadaşı Toranius'u oldukça basit bir yemeği paylaşmaya çağırır ve yemektekiler onu şişmanlatacağa benzemez (V.78). İlk olarak kıvrıcık salata, pırasa ve dilimlenmiş yumurta ile birlikte ton balığı ikram eder. Bunları brokoli, jambon, fasulye ve beyaz soslu sosis izler, tatlı olarak da kuru üzüm, armut ve kebab kestane verir. Ancak misafirinin midesinde biraz daha yiyeceğe yer olduğunu varsayarsak (Martialis bunun çok yoksul bir ikram olduğunu belirtir) zeytin, acı bakla tohumu ve nohut da sunmuş olabilir.

Bu çok basit ancak bir o kadar da iştah **açıcı yiyecekler** İmparator Vitellus'un açgözlü ve müsrif ünüyle çatışmaktadır. Bu imparator, günde dört kez ziyafet sofrası kurdurup çok içki içerek ve her seferinde yediklerini çıkarıp yeniden sofranın başına geçerek, Roma yemek geleneğine kötü bir ün kazandırmıştır. Öte yandan, şanssız ev sahiplerine kendini ağırlatmak gibi bir alışkanlığı da vardır, öyle ki bu kişiler insanı şok edecek denli büyük masraflarla ziyafet vermek zorunda kalıyorlardı. Ziyafetlerden biri de erkek kardeşi tarafından düzenlenmişti ve özel bir üne sahipti. Yemekler arasında 2000 balık ve 7000 av kuşu bulunuyordu, ziyafetin asıl gurur kaynağı ise özel olarak tasarlanmış ve malzemesi İmparatorluğun dört bir yanından toplanmış bir tarif idi. Bu yemekte turna balığı böbreği, sülün ve tavuskuşu beyni, flamingo dili ve yılan balığı menisi kullanılıyordu (Suetonius, Vitellus,13). Bu garip bileşim, normalden ziyade sapkın bir **tarif olarak** görülmelidir. Zengin sınıfı yemek konusundaki heveslerini tatmin edecek paraya ve boş zamana sahipti. Fakat onların bu kimi gelip geçici zevkleri bile, tarihte ve bugün Avrupa kıtasında yer alan diğer mutfaklarındakinden çok farklı değildir.

Bu ziyafetlerin en ünlüsü, paranın lezzete karşı muhteşem bir zaferi olan ve Petronius'un romanı Satyricon'un en iyi bilinen ve en komik kısmını oluşturan cena Trimalchionis, Trimalchio'nun ziyafetidir. (Petronius Neron'un arbiter elegantiae, tören amiri ve çeşnicibaşısı idi. Tacitus'a göre Petronius, İmparator gibi ahlakı bozuk bir zevk düşkünü değil, çok çekici bir in-

sandı ve Drone Kulutû'nün *oldukça saygın üyelerinden birivdi*
(Vakayiname, XVI. 17).^x

Şimdi bu olağanüstü yemek için seçilen menüye dönelim ve ordövrler (gustatio) ile başlayalım: zeytin, bal ve haşhaş tohumlu kakırca, mürdüm erikli ve nar taneli sosis, "dişi tavus yumurtaları" (bu yemek aslında küçük kuşlarla doldurulmuş hamurların yumurta sarısı ve biber ile pişirilmesinden oluşuyordu) ve bunları mideye indirmek için bal şarabı. Trimalchio, başlangıç olarak (fercula) iyi pişmiş basit bir yemekle yetinmeyecekti. Ana yemek, uygun yiyecekler seçilerek hazırlanmış ve dizilmiş oniki burcun sembolleri şeklindeydi - Koç Burcu: fasulye, Boğa Burcu : biftek, ikizler Burcu: testikül ve böbrekler, Yengeç Burcu: bir çelenk, Aslan Burcu: Afrika incirleri, Başak Burcu: temizlenmiş dişi domuz memesi, Terazi Burcu: kefelerinden birinde tart diğeri pasta bulunan bir terazi, Akrep Burcu: İstakoz, Yay Burcu: boğa gözü, Oğlak Burcu: bir tür kabuklu ya da boynuzlu balık, Kova Burcu: kaz, ve Balık Burcu: iki kefal balığı. Burç sembollerinden oluşan bu çemberin ortasında ise fırında kızartılmış besili bir kümes hayvanı, dişi domuz memesi, tavşan (kanatlarla süslenmiş) ve içinden biberli liquamen fışkıran, Marsyas formunda dört minyatür fiskiye yer almaktaydı. Yemek, Trimalchio'nun scissor'u (kesicisi) tarafından sofrada kesilmiş, ekmek ve Falerni şarabı (en kaliteli tür) ile ikram edilmişti, Trimalchio şarabın yüzyıllık olduğunu iddia etse de bu kadar eski bir içkinin içilemeyecek halde olması gerekir. Zira bekletilmiş şaraplar çok sevilsede, depolama yöntemleri şarapların bu kadar uzun zaman saklanmasına el vermiyordu.

64

Zerafetin özü, belki de "yeter" in ne zaman yeterli ve "daha az" ın da ne zaman gereğinden fazla olduğunu bilmekte yatıyordu. Trimalchio zarif değildi. Menüde yer alan bir sonraki yemek, dişlerinden Suriye'den getirilmiş taze ve Thebes'den kuru hurmalarla dolu sepetler sarkan dev bir yaban domuzuydu. Domuzun etrafında ise hamurdan yapılmış ve içleri canlı ardıkuşları ile doldurulmuş, meme emen domuz yavruları vardı. Bu, ortaçağdan bilinen ve yufkadan bir kutu veya "sanduka" içine yerleştirilen canlı kuşları akla getirir. Bu tarifte, turta sadece hamurun pişmesini sağlayacak bir süre fırınlanır ve kesildiğinde serbest kalan kuşlar uçardı. Neyse ki yemek sırasında sohbet ve gösteriler devam ediyordu, çünkü ziyafet henüz bununla da bitmedi; henüz ikinci yemek servisindeyiz. Canlı domuzlar sofranın

etrafında dolaştırılır, içlerinden biri kesilmek üzere seçilir, içi kanla yapılan bir puding ve sosisle doldurulurdu. Böylece, domuz, misafirlerin önünde kesildiğinde içindekiler hayvanın bağırsaklarıymışcasına dışarıya dökülürdü. Yemeklerin sonuncusu ise fercula adı verilen ve Ajax kılığına girmiş bir uşağın kestiği, başına miğfer giydirilmiş, haşlanmış bir buzağı idi (zira efsaneye göre Ajax bir delilik nöbeti sırasında bir otlak dolusu koyunu düşman zannederek kesmişti).

Tatlıdan (mensa secunda) önce nefes almaya pek vakit yoktu. Pastalar, safran içinde bekletilmiş elma ve üzümler hemen hazırlanır, meyvalar hamurdan yapılmış **bir Priapos'un kucağına** iyice yerleştirilirdi. Yemeği **bitirirken yeneler** de **küçük ve alçakgönüllü** lokmalar değildi - normal bir ötücü kuştan daha büyük, besili bir capon ve yufka içinde kaz yumurtaları sunulurdu. Bütün bunlar olup biterken Trimalchio bir başka akşam yemeğini anlatır. Bu, menüdeki ayı eti yüzünden **konukları heyecanlandıran**, daha basit bir cenaze yemeğidir. Ancak Trimalchio'nun payına düşen aşırıklıklar bu kadarla da kalmaz: yufka içine fındık ve kuru üzümle birlikte doldurulmuş ardıç kuşları, deniz kestanesi görünümü verilmek için üzerine dikenler saplanmış ayvalar, hepsi de aslında domuz etinden yapılmış tumbul **bir kaz, balık ve av hayvanları** da ikram edilir. **Ve nihayet** midye, deniz tarağı ve salyangozla yemek tamamlanır. Bundan sonraki eğlence de en az yemek kadar acayıptır.

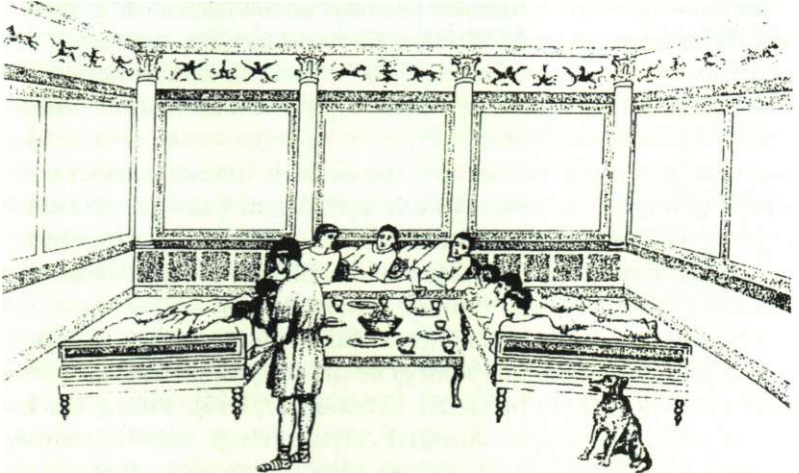
Bu anlattıklarımız kuşkusuz hicivdir, ancak hicivin de gerçeklere dayanması beklenir. Vitellius'un her dilediğini yapması, Trimalchios'un büyük ziyafetinden bir bölüm olarak sunulmuştur. Daha alışılmış yemekler ise, normal porsiyonlar halinde sunulan ve arkadaşlarla paylaşılan taze ot ve sebzeler, et veya balık, yumurta, peynir ve meyvadan oluşmaktaydı (ancak şunu da söylemek gerekir ki yemek sırasında yediklerini çıkarıp, sofradaki diğer yemekleri midesine indiren tek Romalı Vitellius değildi).

Şimdi bizim ev sakinlerimizin daha itidalli bir menü hazırladıklarını ve hem ailenin hem de misafirlerin iyi bir yemek ve kibar bir eğlence *beklentisi içinde olduklarını* farzedelim. Plinius, *kendi ikramı olan akşam yemeği ile arkadaşı Septicius'unki* arasında bir karşıtıktan bahseder (Mektuplar, 1.15). Plinius un kıvrıcık salata, salyangoz, yumurta, arpa ekmeği, zeytin, pancar, kornişon ve soğandan oluşan menüsü, karda soğutulmuş ballı şarapla gövdeye indirilir (Apicius ve diğer kaynaklarda kar, so-

ğutucu madde olarak belirtilmiştir) ve bu yemeğe komik bir oyun, bir okuyucu veya şarkıcı eşlik eder. Buna karşın, Septicius başka bir yere giderek istiridyelerin, dişi domuz sakatatının, deniz kestanelerinin ve İspanyol dansözlerinin tadına bakmayı tercih etmiştir - burada belirtilen, dansözlerin denenmesi sadece dansı izlemenin ötesine geçmiştir.

Divanları düzenlenmiş triclinium bu haliyle akşam yemeği için hazırdır; zira gün ortasındaki yemek uzanılarak yenilmezdi. Büyük evlerde birden fazla triclinium bulunur, hatta daha önce değindiğimiz gibi açık havada yenilecek yemekler için de bir mekan hazırlanırdı. Pompeii'deki Loreius Tiburtinus'un evi veya Ephebe Evi çekici yemek salonlarına sahiptir.

Önemli bir sosyal mekan olarak triclinium daha önce yatak odaları anlatılırken tanımlanan ve koyu renklerde yapılmış pahalı bir dekorasyon içerirdi. Özellikle "Üçüncü Stil"deki bu duvar süslemeleri siyah veya koyu tondaki kahverengimsi "Pompeii kırmızısı", ya da bazen sarı zemin üzerine küçük motifler ve detaylı frizlerden oluşmaktaydı. "Dördüncü Stil"de kalabalık, abartılı sahneler ve fantastik mimari elemanlar yer almaktaydı. "İkinci Stil" ise, daha fazla derinlik hissi uyandıran gerçekçi bir mimari tarzıydı. Bu gerçeklik duygusu, Roma duvarlarını karakterize eden üç parçalı tertibin merkezi bölümü, gerçek mekana açılıyormuş gibi resmedilerek sağlanmaktaydı. Ancak bu bölümde

14. Akşam yemeğinde

mitolojik bir sahne yer alırdı. En eski olan "Birinci Stil" ise, mimari ayrıntılar veya figürlü sahneler yerine mermer taklidi boyamalar ile en basit olanıydı.

Bir villada içerideki yemek salonu bile bahçeye açılabilirdi, böylece hem ışıktan yararlanılır, hem de güzel manzara ve görüntülerin tadı çıkarılırdı. Ancak yine de akşam olurken ışık gerekirdi. Kandillerde, Roma yaşamı ve ekonomisindeki önemi artık apaçık olan, zeytinyağı yakılırdı. Pişmiş toprak kandiller impa a orlugun bir ucundan diğerine, çok miktarda bulunmuştu Ba-

süsl^nmişdrler Ü ^{k a b u u ' T M ^ n e e r l e}
süslenmiştirler. Üzeri kapalı sosluklara benzer biçimdedirler
ust kısımlarında yağ doldurmak için açılmış bir delik vardır ve en az bir fitil açıklığına sahiptirler. Kulplu ve kulpsuz örnekleri bulunmaktadır. Pişmiş toprak, kandil yapımında en yaygın kullanılan malzeme olup bunlar kalıp içinde seri üretimdirler. Öte yandan, bronz veya altından yapılmış madeni örnekler de bilinmektedir. Bir veya daha fazla sayıdaki kandil, üç kısa ayak üzerinde yükselen ve 90-150 cm. boyundaki üç zarif sütundan oluşan kollu bir şamdana yerleştirilir veya asılırdı. Daha fazla ağırlık taşıyan ve bu nedenle daha da sağlam olması gereken candelabrum adlı şamdan ise çok süslü olup, yivli sütunlara sahiptir; zoomorfik ayakları ve kaidesi üzerinde ince oymalar vardır. Bazı kandillerin, kendilerine ait ve alçak ayakları bulunur. Basit mum ve şamdanın da kullanıldığı bilinmektedir.

Aydınlatılan bu mekandaki üç geniş divanın masaya yakın kısımları, ayakucuna göre daha yüksektir. Bu divanlar, şilte ve uzun yastıklarla beslenmiş olup her biri üç kişinin üzerinde uzanabileceği genişliktedir; kare bir masanın üç kenarını çevreleyecek şekilde yerleştirilmişlerdir ve dördüncü kenar da kölelerin servis yapması için açık bırakılmıştır. Büyük, kare bir masa yerine, her divanın önüne gelecek şekilde ayrı masalar da konulabilir. Pişmiş toprak veya gümüş tabak ve kaseler yanısıra bıçak, kürdan (Trimalchio'nun ki şüphesiz gümüştür), kaşıklar da masaya yerleştirilirdi (Rönesans dönemine kadar İtalya'da sofraya çıkarılmayan çatal, sadece mutfakta kullanılırdı) Roma kaşığı, uzun çanakh z a r i f f o r m l u d u r v e i n c e s a p ı d a s a l y a n g o z l a r ı k a b u k l a r ı n d a n c ı k a r m a k t a k u l l a n ı l ı r . F i n c a n , k a d e h v e ş a r a p i ç i n k u l l a n ı l a n s ũ r a h i l e r m a s a y a y e r l e ũ t i r i l i r v e k ö l e l e r m i s a f i r l e r i n i i ç k i k a d e h l e r i n i s ũ r e k l i d o l d u r u r l a r . P i ũ m i ũ t o p r a k v e m e t a l ' ı n y a n ı s ı r a , c a m d a h e m y e m e k h e m d e s e r v i s i ç i n k u l l a n ı l m a k t a d ı r .

Aruk misafirler gelmektedir; bu sırada köleler kendilerine yardım eder, ayaklarını yıkar, her biri yemek divanındaki yerini almadan önce sandaletleri çıkarılır ve eğer gerekli ise bir *synthesis* verilir. Hatta *Trimalchio*'nun köleleri, fazladan küçük bir pedikür bile yaparlar (*Satyricon*,31).

Oturma düzeni kesin kurallara bağlıdır. En önemli divan ortadakidir (*lectus medius*) ve bunun en sağ ucundaki yer konsüle aittir (soldaki divandan başlanarak sağa doğru ilerlendiğinde altıncı kişinin uzanacağı yer). Sol taraftaki divan *lectus summus* ve sağ taraftaki de *lectus imus* adını alır; sofra sakinleri sosyal sınıftaki önem derecelerine göre, ve en alt pozisyondaki kişi en soldaki divanın en sonunda uzanacak şekilde, soldan sağa doğru yerleşirler. İmparator gibi en önemli konuk ise, *lectus medius*'un arkasındaki divanda tek başına uzanır. Daha büyük bir davette ise divan sayısı artacak ve dokuzun katları şeklinde düzenlenecektir.

68 Aslında kadın yemeği uzanarak değil, oturarak yer. Kadınları bir divanın ucunda veya ayrı bir sandalyede oturur halde gösteren yemek sahneli freskler ve kabartmalar bulunmaktadır. Ancak kadınların da erkek misafirlerle birlikte uzanması normal karşılanmıştır. *Ovidius*, kadınlarla erkekler arasında yakınlık kurulmasına olanak veren bu düzenin, ev sahibi tarafından sağlanan fazladan küçük bir eğlence olduğunu söyler (*Amores*,I.4). Şüphesiz, belli ortamlarda gece inerken bu divanlar baştan çıkartıcıdır: Akşam yemeğinin betimlendiği bir kabartmada, diğer misafirler içmeye devam ederken kadınlardan birinin uykuya teslim olduğu izlenmektedir. *Ovidius*, içki yüzünden genç bir kadının başına gelebilecekler konusunda uyarıda bulunur (*Ars Amatoria*,III.764-8). Bu sadece kabul edilmesi zor bir bakış açısı değil, fakat aynı zamanda grup içindeki erkeklere de davetiye çıkartan bir görüştür (*Ovidius*, davet ettiği misafirleri uykuya yenik düşmeyenlerden seçerdi). *Ovidius* ve benzerleri, bizim evimizdekinden daha çılgın partilere de katılırlardı. Akşam yemeklerinde çocuklar da bulunur ve divanların yanındaki taburelerde otururlardı. Bir erkek çocuğu, *toga virilis*'i giyinceye dek uzanarak yemek yiyemezdi.

Yemeğin büyük bölümü parmaklarla yenirdi, *Ovidius*'un *Ars Amatoria*'nın (III. 754 f) aynı bölümünde değindiği gibi yemek yerken kibarlık da çok önemliydi, yemeği tabaktan alırken nazik olmaya ve yüzüne bulaştırmamaya özen gösterilmeliydi. Öte

yandan köleler, sofradakilerin ellerini yemekten önce, yemek sırasında ve sonrasında yıkamak için hazır beklerdi. Trimalchio nun görgüsüz aşırılıklarından biri de misafirlerinin ellerini şarapla yıkatmasıydı.

Roma dönemi İtalya'sının en büyük şarap üretim merkezi, zengin volkanik toprakların en gözde bağları beslediği Campania idi. Ve aslında, Roma'da içilen şarabın yarısı bu bölgeden gelmekteydi. İçlerinde en ünlüsü Falernia şarapları olmakla birlikte, Setine, Caecuba ve Alba gibi diğer bölgelerde üretilen şaraplar da nitelikleri nedeniyle kabul görmekteydi. Şarapçılık da büyük bir iş alanıydı ve Gaul'e yılda yaklaşık yarım milyon amphora şarabın satıldığı tahmin edilmektedir (bu amphoraların her biri yaklaşık 30 litre sıvı almaktaydı ve doluyken o kadar ağırlaşıyorlardı ki, ancak iki kişi tarafından ve sııklara asılarak taşınabiliyorlardı). Farklı şaraplar, formu birbirinden az da olsa farklı amphoralarda taşınıyor, amphora kulplarında ise tüccarın mührü yer alıyordu. Öte yandan amphoraların ağızları da mantar, balmumu veya reçine ile hava almayacak şekilde kapatılmıştı. Yaşlı Plinius, kalın Doğa Tarihinde (Naturalis Historia) şarap kültürü üzerine bir kitaba da yer vermiş, bu eser yüzyıllar boyunca kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Roma şarapları ağır ve tatlıydı, ve asla su ile karıştırılmadan - bir de kuşkusuz iyi bir arkadaşın eşliği olmaksızın - içilmezdi. Akşam yemeği veya içki partisinde (akşam yemeğini izleyen *commissato*), kutlamalar amiri olan *arbiter elegantiae* su ile şarabın karıştırılma oranlarını ve kaç kadeh içileceğini ayarlardı.

Ve yemek böylece devam edip gider. Düzenlenebilecek eğlencelerden bazıları olan müzik, okuma, dans eden kızlar, akrobatlar, güzel sohbet ve dedikoduları daha önceden biliyoruz. Horatius kandil ışığında içki içilirken yapılan şakalardan birini anlatırken, partiye katılan bir misafirle aşk hayatı hakkında dalga geçildiğini söyler (Odes,I.27). Önce adamın ağzından sevgilisi olan kadının adı alınır, sonra da ona ne büyük bir hata yaptığı söylenir. Galiba bazı şeyler hiç değişmiyor. Horatius, Satire II 8'de önceden planlanmamış bir ziyafet eğlencesini anlatır: Ev sahibi Nasidienus misafirlerini yemek konusundaki bilgisinin ayrıntıları ile sıkarken, bir tente aniden üzerilerine devrilir ve herkes gülmekten kırılır.

Diğer pek çok konuda olduğu gibi, Romalılar muzık konusunda da büyük müzik teorisyenleri olan Yunanlılara çok şey borç-

ludur. Genelde aynı tür müzik aletlerini kullanırlar: lyra (genellikle bağadan yapılmış bir ses kutusu bulunur), flütler (modern flütten ziyade, daha yüksek perdeli ahşap üflemeli çalgılara benzer), çift flütler, pan flüt, trompet ve kornolar, büyük zil ve defler. Pompeii'deki bir mozaik üzerinde betimlenen müzisyenler arasında, ikili flüt çalan bir kadın, tapınak çanlarına benzer küçük ziller ve İrlanda davulu büyüklüğünde iri bir def çalan çelenkli iki erkek görülmektedir. Su orgu da Roma döneminde sevilen bir enstrümandır.

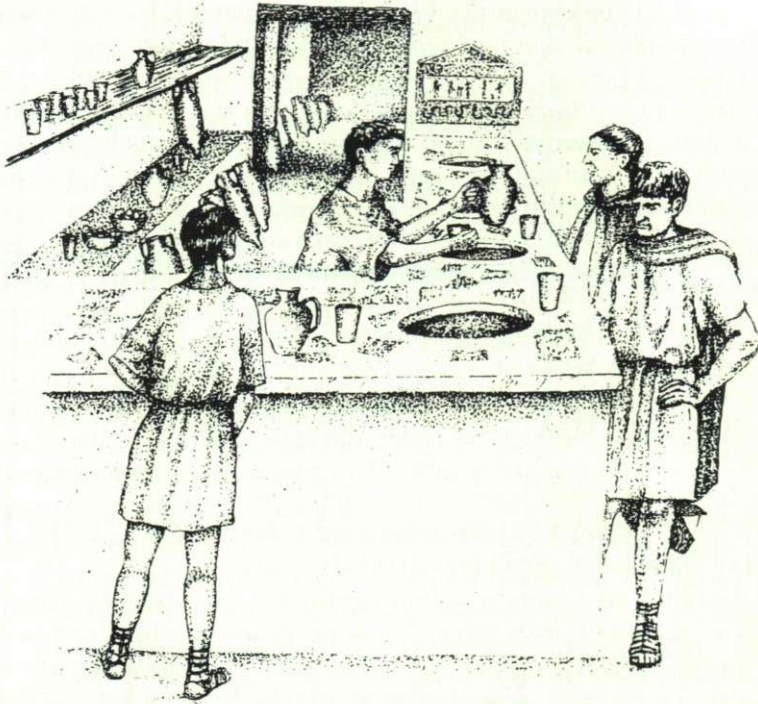
Öte yandan, büyük yemek salonları olmayanlar ve resmi partilere gitmeyenler, hamamın değişik zevklerini hatırlayarak sessiz sakin evlerinde yemek yer ya da tavernalara ve diğer gece eğlencelerine uzanırlardı.

Sürahiden doldurulmuş bir bardak şarap, termopolium adı verilen bardaki mermer tezgahın üzerine konur (Resim.15 bkz. s. 71) ve bununla sıcak bir yemek de mideye indirilir. Apicius, sıcak ve soğuk offellae tariflerinden bazılarını vermektedir. Ot ve baharatlarla marine edilmiş et parçalarından yapılan kebaplar en çok sevilen yemeklerden biriydi. Bunların en basiti, balık sosu ve bal içinde kızartılmış olanıydı, ancak daha karmaşık hazırlıklar gerektiren türleri de bulunmaktaydı.

Karnını doyuran bir kişi artık daha hareketli bir etkinlik peşindedir. Bunun için de bir tavernadan daha fazlasına ihtiyaç duymaz. Pompeii'deki Lusoria Tavernası'nın tabelasında, her iki yanında birer phallus olan bir vazoyu almaktadır, phallus genel olarak masum bir anlama sahipse de, bu resim için aynı şey söylenemez. Ephesos'un Roma döneminde de caddeye çizilmiş, aynı derecede edepsiz bir dişilik sembolü ve bir ayakizi ile genelevin yolu gösterilmiştir.

Romalılar cinsellik konusunda hiç de çekingen değillerdi. Ovidius'un edebe aykırı şiirler yazması yasaklanmıştı, ancak onun erotik şiirleri çağdaşlarının aşk, tutku ve yitirilenler üzerine yazdıklarından, ya da daha erken döneme ait Catullus'un içli güzellikle tehlike dolu müstehcenliği birleştirdiği yapıtlarından daha kötü değildi. Hatta Horatius bile bir zamanlar tercüme edilmesi uygun görülmeyen bölümlerden bazılarını yer vermiştir. Roma halkının eğlence kavramı ile karşılaştırıldığında, erotik şiirler kabul gören bir edebiyat türüydü.

Resimli erotik sahnelere her yerde - kabartmalarda, mozaiklerde, heykellerde, dekoratif sofralarda, kandillerde, hatta

15. Roma usulü bara takılanlar

lahitlerde - rastlamak mümkündür. Pompeii'de, Sittius'un yerinin yanındaki Lupanare gibi kötü üne sahip evlerde edepsiz resimler bulunmakta idiysen de, saygıdeğer evlerde de değişik artistik düzeylerde yapılmış erotik sahneler yer almakta ve bunlar aynı günümüz evlerinde bulunan tablo ve **heykellerdeki çıplak** figürler gibi değerlendirilmekteydi. Roma örneklerinde bir hareketlilik, ayrıntı ve bizim pek alışık olmadığımız erkek-kadın, erkek-erkek, insan-hayvan kombinasyonlarına rastlanmaktaydı.

Aşk eğlenceleri için ayrılan mekanlar oldukça basittir ve bunun için azami mahremiyet sağlayan ve sadece bir perde ile örtülen küçük kabinler, ya da yukarı kattaki gizliliği daha güvenilir odalar kullanılırdı. Caddelerde müşteri bekleyen fahişe, togasından tanınırdı. Bir zanaat odasına da sahip olan fahişeler ka-

yit yaptırmak ve her müşteriden aldıkları ücretin bir kısmını vergi olarak ödemek zorundaydılar. Gaius (Caligula), boşalan kasalarını doldurmak için böyle özel bir yükümlülük getirmişti. Hatta fahişeliği bırakıp, evlenenlerin bile vergi ödemeyi sürdürmesinde ısrarlıydı: Ancak ne de olsa Gaius anlayışlı ve itidalli bir kişi değildi (Suetonius, Gaius ,40). Bir ara kendi genelevini bile kurmuş, evli kadınları ve özgür doğmuş genç oğlanları burada çalışmaya zorlamıştı; bu skandal, çalışmaya zorlananların cinsiyetlerinden ziyade statülerinden kaynaklanıyordu (Gaius,41). Ancak bunların tümü deli bir İmparatorun aşırılıkları ile ilgili rivayetlerdir. Gündüz (ve gece) faaliyetleri, her yerde olduğu gibi Roma'da da halkın protestolarına yol açmadan devam ediyordu. Petronius Satyricon ile, bize yabancı bu dünyaya bir göz atmamızı sağlar: Köle oğlan Giton'a delice aşık olan Encolpius, yaşlı fahişeler, harika genç kızlar, doymak bilmez kadınlar ve garip bir cadıyla da ilişkiye girer. Zira Romalılar, homoseksüellik ve heteroseksüellik arasında kesin bir ayırım koymaz, ayırıcı çizgi aktif veya pasif bir eş olma arasındadır. Bir aşk şiiri enfes bir kıza olduğu kadar, güzel bir oğlana da yazılabilir.

72 Catullus'un Lesbia'sı soylu doğmuş bir hanımefendi, Clodia olabilir; ancak Yunan isimlerine sahip Propertius'un Cynthia'sı, Tibullus'un Delia'sı ve Horatius'nin Lydia'sı takma adların ardına gizlenmiş soylu hanımlardan ziyade, bu kişilerin kapatmaları gibi görünmektedirler. Bu kuşkusuz, sokak fahişeleri ve taverna yosmalarına göre daha yüksek bir konumdur.

Sokaktaki fahişeler bir yana, Romalı bir ev sahibi böyle bir eğlenceyi kendi kölelerinden bedava olarak sağlayabilir. Horatius bunu, zinaya göre çok daha güvenli ve rahat bir alternatif olarak değerlendirir (Satire, 1.2). Resmi olarak odalık sayılmak da mümkündür, ancak böyle bir ilişkinin bir başkası ile yapılmış evlilikle birarada yürütülmesi beklenemez. Erkeklerin başkalarıyla cinsel ilişkiye girmesini yasaklamak düşüncesi bu gelenekte yoktur, fakat resmi düzenlemeler başka bir konudur.

Augustus'un, halkı aile yaşamına teşvik edecek bir seri kanun çıkarmak mecburiyeti duymasından anlaşıldığına göre, tüm bu ilişkiler bir nüfus patlamasına yol açmamıştır. Bu kanunda, evli olmayanlar aleyhine ve üç ya da daha fazla çocuk sahibi olanlar yararına maddeler vardır. Büyük bir aileye sahip olan Drusus ve Antonia (Germanicus ve Cladius'un ebeveynidirler) gibi soylu, eski moda ve şanslı çiftler bir yana, bu kez de genç yaşta ölen ko-

çadır ve Roma'da özgür doğan çocukların sayısı çok azdır. Kısırlık, düşük, kurşun zehirlenmesi, doğum sonrası ölümler (anne ve çocuklar için) doğal tehlikelerdir; Plinius'un en acıklı mektuplarından birinde, doğum esnasında ölen iki kızkardeş anlatılmaktadır (VI.21). Bebek için "doğal olmayan" diğer riskler de söz konusudur. Kürtaj yaygındır. Iuvenalis'in bu nedenle, hadım edilen bir sevgiliden söz ettiğini biliyoruz. Öte yandan Ovidius, sırf karınları büyümesin diye bebeklerini kürtajla aldırان kadınlara ateş püskürür (Amo/es, II.4). Zira şiirin devamında da anlatıldığı gibi, kürtaj da çocuk doğumundan daha kolay değildir ve ölümle sonuçlanabilir. Baba, doğan bebeğinin yaşaması veya ölmesi konusunda söz sahibidir ve çocuğunun sokağa bırakılmasını da isteyebilir. Roma'da çocuk cinayetlerinin ve sokağa terketmelerin boyutları bilinmemektedir. Sokağa bırakılmış bir çocuğun yeniden ailesine kavuşması ve gerçek sevgiyi bulması ise, Roma'dan ziyade Yunan geleneğinden çıkmıştır.

Romalıların gebelikten korunma yöntemleri ile ilgili bilgilerin çoğunu, Ephesos'da eğitim görmüş ve İ.S geç 1.- erken 2. yüzyıllarda Roma'da çalışmış olan Soranus'a borçluyuz. Günümüze dek kalabilen eserlerinden Gynaecology özellikle çok önemlidir. (Kadınların rahatsızlıkları ile ilgilenen ve ebelik yapan kadın doktorlar da vardı.) Kürtaj yerine kullanılan gebelikten korunma yöntemleri çeşitlidir. Plinius'un anlattığı bir yöntemde, tüylü bir örümceğin vücudundan çıkarılan kurtlarla yapılmış ve geyik derisine sarılmış bir amulet kullanılır (Naturalis Historia, XIX.27). Diğer metodlar ise, kadının adet görme ritmine dayanan (ne yazık ki Soranus, perhizle geçecek ve riskli olmayan dönemler için tamamen yanlış saptamalar yapmıştır); cinsel ilişki sırasında pamuk ve benzeri tamponların kullanılmasını öneren; kadının birleşmenin en can alıcı anında nefesini tutmasını söyleyen önerilerdir. Kadının kendi kendine kullanabileceği *yalıtıcı* maddeler ise, zeytinyağı, bal, reçine, balsam, beyaz kurşun ve alumdur (Gynaecology,I.61). Bunlardan bazılarının kuşkusuz zararlı etkileri olsa da, zaten tüm yöntemlerin güvenli olduğu, ya da *rahatsızlık vermediği* söylenemez.

Şehrin hanlarında nasıl bir içki *alemi yapılırsa yapılsın*, evde ciddi biçimde içki içilmeye ve açık saçık konuşmalara başlanmadan önce evin genç ve çocukları yatağa gönderilirdi. Zira ne de olsa, ertesi sabah okula gitmek için erken kalkmaları gerekiyordu.

Bir peçetenin içine konulmuş yiyeceklerle birlikte, tavernadan, ya da haminin evindeki yemek davetinden eve dönülürken (ev sahibinin izin verdiği kadar ve evdeki en iyi ikinci şarapla olabildiğince doldurulmuş bir mide ile), sarhoş, aşık veya şair biraz durup duvarları birkaç graffiti ile süslerdi. Güzel bir şehir olan Herculaneum'da bu karalamalara fazla rastlanmamakla birlikte, Pompeii'de neredeyse her yerde, satılık ilanları ve seçim afişleri ile rekabet eden aşk ve nefret ilanlarını, aşırı duygusal iyi niyet ifadelerini, şarap hakkındaki şikayetleri okumak mümkündür.

Sokaklar artık sessiz olmaktan çok uzaktır, çünkü güneş batmış ve Iulius Caesar'ın yasasına göre araç trafiğine izin verilmiştir. Bu nedenle, dükkan sahipleri ve günün kalabalığı ortalıktan çekilmişse de, sokaklarda ahşap tekerleklerin gürültüsü, at, eşek ve katırların uğultusu vardır. İki tekerlekli hafif arabalar, taşradan gelen manda arabaları, yolculuklarda kullanılan daha büyükleri ve masif tekerlekli yük arabaları nedeniyle, ana caddelerdeki ses dayanılmaz olmalıydı. Iuvenalis, trafiğin gürültüsü yüzünden bütün gece uyuyamadığından ve trafik kazalarının neden olduğu kemik kırıklarından şikayet eder (III.235 ff).

Öte yandan, sokakları emniyetsiz hale getirenlerin yine insanlar olduğu da bir gerçektir. Bu durumun tam tersi de geçerlidir, sadece korumasız olanları düşünerek, onlar için sokaklarda dolaşan kişiler de vardır. Augustus kendi itfaiyesi olan vigiles'i kurana kadar Roma'da polis gücü olarak tanımlanabilecek bir teşkilat yoktu; oysa gece, soyguncu ve katillerin en sevdiği zamandı. Triumviri nocturni adı verilen birliğin ise ne yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Ama şüphesiz olan, suç oranını aşağıda tutarak isim yapmadıklarıdır. Vigiles ise, yangın gözetleme işini belli başlı polisiye görevlerle birlikte yürütmekteydiler.

İstenmeyen kişilerin yaklaşmasını önlemek veya yolu aydınlatmak için sokak lambaları yoktu. Encolpius, Trimalchio'nun ziyafetinden evine dönmeye çalışırken, sokaktaki döşeme taşları ve çanak çömlek kırıkları üzerine yuvarlanır, çok zor anlar geçirir, kaybolur, fakat yolu tebeşirle işaretleyen Giton'un zekası sayesinde sağ salim yatağına kavuşur (Satyricon,79). Maceralarının daha en başında gece iner, hiç de emniyetli görünmeyen ve muhtemelen pek çok hırsızlığın yapıldığı bir pazar yerinde yankesicilerden korkar (Satyricon,12). Zira kendisi de çalınmış mallar taşımaktadır ve bu ona doğru görünür. Öte yandan, yankesiciler sokaktaki en az tehlikeli tehditler arasındadır.

Iuvenalis bir taraftan, hoş olmayan kimi maddelerle duş yapmaktan, bir taraftan da insulae'nin üst kadarından atılabilecek ve aralarında çömlüklerin de bulunduğu çöplerin altında kalıp ölmekten çekinir. Yolda, kavga etmek için fırsat kollayan sarhoş bir kabadayı ya da bir soygunla karşılaşabilirsiniz. Vigiles'in varlığı bile dayak yemenizi, hatta öldürülmenizi engelleyemeyebilirdi; zira devriyeye çıkanların sayısı yeterli değildi. Iuvenalis'e göre, eğer evinize köleleriniz tarafından, çevreniz meşalelerle aydınlatılarak ve emniyeti bir şekilde götürülecek kadar zengin değilseniz, gece sokağa çıkmadan önce vasiyeünüzü yazmanız yerinde olurdu (III.235-319).

Uzun bir gündü. Misafirler divanların rahatlığından kalkmış, ayakkabı, toga ya da pelerinlerini istemektedirler; artık cesareti toplayıp eve gitmek üzere sokağa çıkmak zamanıdır. Evin içindeki ışıklar söndürülmüş, bahçenin kokuları karanlıkta içeri süzülmemektedir. İnsula'da komşuların horlaması, merdivenlerde tartışan veya kusan başkalarının sesleri duyulmaktadır. Evin hanımı, bir süre için kocasının da ziyaret edebileceği odasına çekilmiştir. Uyumadan önce yüzüne, ekme ve sudan oluşan bir maske uygulamayı ihmal etmeyecektir, böylece ertesi günü daha diri bir görüntüyle karşılayacaktır. Belki de evin beyinin yapacak işleri vardır ve geceyi okuyup öğrenerek, hazırlıklarla geçirir. Fakat bütün gözler kapanmalıdır, hatta bekçi ile köpeğinkiler bile. Nasılsa ikisinden birinin kulağı, kilit ve menteşeleri zorlayan hırsızın tıkırtılarını duyacaktır.

Seyisler hayvanlarını arabalara koşmak için hazırlar, veya gece işleri bitince onları dinlendirirler. Insulae'de kiracılar mangallannındaki son kıvılcımı da kontrol eder ve söndürürler. Dükkanının üstünde yaşayan tüccar, çevresine bir kez daha göz atar ve herşeyin güvende olup olmadığına bakar. Vigiles **kışla** ve **istasyonlarında** nöbetlerini gözden geçirir.

Köleler partinin döküntülerini temizlemeyi bitirmiş giderken, esnemektedirler. Yatakları onları bekler. Taban mozaiginde "kedi gözü" adı verilen floresan taşlar, birkaçının düşmesini önlemiştir mutlaka (bu taşlar Pompeii'deki Ceii Evi'nde görülebilir). Ve böylece, evimizin sakinleri şiltelerine gömülüp, yorganlarının altında uymakta ve arena, **politik güçler**, **romantizm** /a da ordu hakkında düşler görmektedirler. *Köpek yavrusu yatakların çevresinde dolaşır, sahibinin ayakucuna zıplayacak ve orada kıvrılıp rahat bir uykuya dalacaktır.* Roma: Bilinen dünyanın bu en büyük ve en zengin, garip, kalabalık, gürültülü, muhteşem şehri bile, burada ve bir zaman için huzura kavuşmuştur.

ileride Yapılabilecek

Çalışma ve Projeler İçin Öneriler

1. Roma kentlerini ziyaret ediniz - benim için bir Roma kentinin sokaklarında dolaşmanın, yapılara dokunmanın, Romalıların yaşadıkları yerlerde bulunmanın yerini hiçbir şey dolduramaz. Avrupa kıtası, Anadolu, Levant ve Kuzey Afrika'da neredeyse tamamı korunmuş Roma kentleri bulmak mümkündür. Bu nedenle, geziler şiddetle önerilir.

2. Müze koleksiyonlarının ve sergilerinin incelenmesi.

3. Kaynakları okuyun ! Edebi açıdan daha az değere sahip bazı kaynakların, günlük yaşam konusunda ön plana çıkacağını göreceksiniz. Bir başka kültürü tanımaya çalışırken, o kültürün bizzat kendisi hakkında söylediklerini okumaktan daha iyi bir yol yoktur.

4. Bir Roma ziyafet sofrası kurun. Bu, şartlar uygun olduğunda grup çalışması yapmak için mükemmel bir fırsattır. Zira bu kitapta da dile getirilen farklı konular tek tek ele alınabilir ve daha kapsamlı çalışmalara dönüştürülebilir.

i. **Bir Roma yemeğini araştırın ve pişirin**

ii. Roma mobilyalarını araştırın (en azından kandillerin reproduksiyonlarını bulmak zor olmayacaktır).

iii. **Roma iç dekorasyonunu inceleyin.**

iv. Roma giysilerini araştırın ve dikin (tiyatro kostümleri ile ilgili bir kitap size bu konuda yardımcı olabilir).

v. Roma takılarını araştırın (reproduksiyonları bulunabilir).

vi. **Roma makyajını inceleyin (ancak uygulamak konusunda dikkatli olun!).**

vii. Roma tabak çanaklarını araştırın.

viii. Roma müzik aletlerini araştırın (Roma müziği kayıtlarından oluşan kasetler vardır, ancak bu müziğin kulağa nasıl geldiği konusundaki bilgiler sınırlıdır).

ix. Bir gösteri düzenleyin; örnek olarak bir oyundan bölüm okunması gibi.

Okunabilecek Kaynaklara Yönelik Öneriler

Çeviriler ve İki Dilde Yazılmış Metinler

Roma'da günlük yaşama dair deliller çok sayıda ve çeşitlilikteki kaynaktan elde edilebilir; neredeyse her yerde ipuçlarına rastlanmakla birlikte, belli eserler içerikleri ve hergün yaşananları anlatmaları nedeniyle daha yararlı olabilir: Aşk şiirleri, hiciv, romanlar, kişisel mektuplar ve değişik konular üzerine yazılmış pratik ders kitapları. Aşağıda belirtilenler, yardımcı ve nispeten kolay bulunabilir kaynaklardır; ancak yine de tamamlanmış bir liste veya metine bağlı çalışmalar için kesin bir rehber olarak kabul edilmemelidirler. Bu konu, daha ciddi çalışmalara bir başlangıçtır ve benim rehberlik ilkem de, bilgiye ulaşmaktaki kolaylıktır. Çevirilerin pek çoğuna notlar eklenmiştir.

Apicius, The Roman Cookery Book, çev. Barbara Flower ve Elisabeth Rosenbaum, Londra, 1958. İki dilli.

The Roman Cookery of Apicius, Translated and Adapted for the Modern Kitchen, John Edwards, Londra, 1984. Hem birebir çeviriyi, hem de hemen tüm yemekler için modern terimlerle yazılmış ve denenmiş tarifleri içermektedir (Apicius, **profesyoneller için yazıyor** ve amatör bir aşçının "yenebilecek bir yemek" pişirebilmesi için gerekli olan miktar, zaman gibi bilgilere yer vermiyordu).

Cato, On Agriculture, çev. William Davis Hooper, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass. 1936. Bu kitap taşra yaşantısından söz etmez, fakat yemek tarifleri ve eve ait diğer ayrıntılar yüzünden Cato da listeye alınmıştır.

Catullus, çev. Francis Warre Cornish, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass. 1988.

The Poems of Catullus, çev. Peter Whigham, Harmondsworth,

*Cicero, Letters to Atticus (üç cilt), çev. ^ ^ ^
Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1912-1910.*

Cicero sık mektup yazardı, ancak bu mektuplarda özel bir yakınlık ifadesi vardı.

ESKİ ROMA YAŞANTISINDA BİR GÜN

Eski Roma Yaşantısında Bir Gün şu soruyu yanıtlamayı amaçlıyor: Eski Roma'da yaşam gerçekten neye benziyordu? Bu kitap çok etkileyici bir biçimde gösteriyor ki, Romalıların da çamaşırhaneye götürecekt giysileri, yiyecek yemekleri ve oynayacak oyunları vardı. Kitap, Romalı bir ailenin günlük yaşamını izliyor ve bu kurgu çerçevesinde Roma şehir yaşantısının bütününe canlandırıyor. Sabah, Öğleden Sonra, Akşam- şeklinde düzenlenen üç bölüm, şehir ve insanların günün farklı saatlerine ait etraflı anlatımından oluşmaktadır; gündüz işlek sokaklar gece olunca hırsızlar için bir cennete dönüşmektedir.

Yazar yazılı kaynaklardan ve arkeolojik verilerden geniş ölçüde yararlanmış; mektuplar, duvar resimleri, hatta yemek tariflerine yer vermektedir. Linda Hennessy'in özenli araştırmasının sonucu olan çizimler ise okuyucuya Eski Roma'da yaşamın nasıl olduğunu tüm açıklığı ile sunmaktadır.

ARKEOLOJİ/ESKİÇAĞ TARİHİ

ISBN 975-8293-03-6

7 614500 035788

Yeni Çarşı C.No:28/A
80050 Galatasaray-İstanbul

homerkitabevi

19500001
HOMER